

Inntil situasjonen er mer avklart, til det verre eller til det bedre

Cubakrisen og Norge 1962

Thor Christian Bøe, kandidatnummer 496015

HIS4090 Masteroppgave i historie
60 studiepoeng

Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)
Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo

Innholdsfortegnelse

Forord.....	4
Sammendrag.....	5
Innledning	6
Teoretisk perspektiv	7
Kilder.....	10
Litteratur.....	12
Struktur.....	13
Kapittel 1: Opptakten til Cubakrisen.....	15
Castro tas inn i varmen av Sovjetunionen.....	15
Grisebukta og Operasjon Mongoose	18
Operasjon ANADYR	21
Rakettene oppdages.....	23
Kapittel 2: Shipping i stormaktenes søkelys - opptakten til Cubakrisen.....	26
Cuba og COCOM-spørsmålet	26
Amerikansk boikott av norsk skipsfart? Shipping-krisen høsten 1962.....	29
Trusler om amerikansk boikott av norsk skipsfart	34
Fra handelsøkonomisk til sikkerhetspolitisk krise	37
Oppsummering	39
Kapittel 3: Fra handelsøkonomisk konflikt til sikkerhetspolitisk krise.....	42
Krisens første regjeringskonferanse	42
Krigsfrykt og usikkerhet – stemningen i den norske befolkningen.....	44
Møtet i Forsvarsrådet – tiltak og opphetede diskusjoner	45
Forsvarsstabens notat av 29. september 1962	48
Ekstraordinære tiltak: Skal de vernepliktige få dimittere?.....	49
Den andre regjeringskonferansen.....	54
Oppsummering	58
Kapittel 4: Skjulte beredskapstiltak i nord.....	60
Hva var utgangspunktet?.....	60
Kompanistridsgruppe til Øst-Finnmark	63
Marinen seiler nordover	64
Luftforsvarets tiltak.....	69
Norsk etterretningsaktivitet	71
Oppsummering	74
Kapittel 5: Norske refleksjoner etter Cubakrisen.....	76
Flaskehals i Utenriksdepartementet	76

Spørsmålet om de vernepliktige avklares.....	77
Beredskapstiltak avsluttes	78
Hva lærte norske myndigheter av Cubakrisen?.....	80
Konklusjon.....	84
Litteraturliste.....	91
Primærkilder.....	91
Sekundærlitteratur	92
Aviser og kringkasting	96

Forord

Jeg vil først og fremst takke mine eminente veiledere Olav Njølstad og Hilde Henriksen Waage. Tusen takk for de gode faglige rådene, de gode diskusjonene og stødige rettleddninger gjennom dette masterløpet. Det har vært en sann glede å kunne diskutere og sparre oppgaven med så dyktige og kunnskapsrike veiledere!

En stor takk rettes også til Hilde sin mastergruppe som har vært avgjørende for at denne oppgaven har nådd frem til innlevering.

Jeg ønsker å takke de flotte medarbeiderne på Riksarkivet som tålmodig har bistått meg med å grave gjennom arkivene og bistått til å få avgradert kildemateriale så det kunne brukes i denne oppgaven. Likeledes ønsker jeg å takke Øyvind Holt ved Statsministerens Kontor for å ha gitt meg tilgang til regjeringsprotokollene og RSU-protokollene for 1962, og Sverre Dæhlen ved Utenriksdepartementet for å ha hjulpet meg å navigere det tidvis forvirrende UD-arkivet og finne frem til avgjørende kilder.

Tusen takk til min arbeidsgiver som har lagt til rette for at jeg kunne gå dette masterløpet ved siden av full jobb. Uten støtten fra mine nærmeste sjefer hadde dette aldri i verden gått.

Jeg må også få lov til å rette en stor takk til alle som har tatt seg tid til å korrekturlese og gi tilbakemelding på denne oppgaven. En ekstra stor takk går til Ingeborg og Bjørn for gode tilbakemeldinger, konstruktive innspill, støtte til å finne gode overskrifter, og påpekninger av logiske brister og alt for kildetro gjengivelser.

Til sist vil jeg rette en stor takk til familien min som har støttet meg gjennom hele masterløpet og som hele tiden har hatt troen på meg og motivert meg.

Thor Christian Bøe
Oslo, november 2023

Sammendrag

Cubakrisen i 1962 regnes som en av de farligste periodene under den kalde krigen. Etter at Sovjetunionen utplasserte atomvåpen på Cuba innførte USA en blokade av Cuba og krevde at våpnene ble trukket tilbake. Mens stormaktene forberedte seg på en konfrontasjon holdt verden pusten. Denne masteroppgaven tar for seg Cubakrisen i 1962 og undersøker nærmere hvordan krisen fortonte seg sett fra et norsk synspunkt.

Oppgaven søker å belyse hvordan norske myndigheter forholdt seg til Cubakrisen, hva de visste om den sikkerhetspolitiske krisen mens den pågikk, og hva de norske myndighetene gjorde under krisen. Den norske regjeringen måtte vurdere situasjonen og fatte beslutninger på tidvis sviktende informasjonsgrunnlag, samtidig som den balanserte behovene for å ivareta nasjonal sikkerhet opp mot naboskapet til Sovjetunionen og den tiltagende krigsfrykten i den norske befolkningen. Mens dette medførte at den norske regjeringen inntok en avventende holdning til krisen, ble det i Norge samtidig tatt en rekke skjulte beredskapsmessige tiltak. Samtidig avdekket krisen flere svakheter ved den norske krisehåndteringen og beredskapstankegangen.

Innledning

22. oktober 1962: USAs president John F. Kennedy kunngjorde for verden at Sovjetunionen hadde utplassert atomraketter på den karibiske øystaten Cuba. I talen erklærte president Kennedy at USA derfor skulle innføre en såkalt «karantene» av den kommunistiske øystaten for å forhindre Sovjetunionen fra å sende flere slike våpensystemer til Cuba. I realiteten innførte president Kennedy med dette en blokade av Cuba. Med ett sto verden på terskelen til atomkrig mellom de to stormaktene. Frykten for at tredje verdenskrig skulle bryte ut spredte seg raskt, ikke bare i USA. Også i periferien der NATO-landet Norge befant seg økte frykten for en atomkrig betydelig. Vi skal rette fokuset mot Norge for å se hvordan dette lille NATO-landet håndterte denne sikkerhetspolitiske krisen. Denne oppgaven spør derfor: **Hva visste norske myndigheter om Cubakrisen, og hva medførte denne kunnskapen av tiltak fra norsk side mens krisen pågikk?**

Cubakrisen var en av de fire store sikkerhetspolitiske krisene som Norge erfarte gjennom 1960-tallet. Forholdet mellom NATO-blokken ledet av USA og Warszawapakten ledet av Sovjetunionen var iskaldt. Risikoen for en altomspennende atomkrig var i aller høyeste grad reell. Dette ser vi igjen i de umiddelbare reaksjonene på president Kennedys tale i norsk media. 23. oktober 1962 – dagen etter president Kennedy sin tale – erklærte den kommunistiske partiavisen Friheten at «USA bringer verden til randen av krig.»¹ Samme morgen fremsto Aftenposten noe mer edruelig med overskriften «USA til full blokade av Cuba. Alle skip skal bli kontrollert.»² Alvoret i situasjonen ble imidlertid understreket gjennom rapporteringen i samme avis om at amerikanske styrker i både Vest-Berlin og i nærområdet rundt Cuba var satt i alarmberedskap, og at president Kennedy hadde uttalt at et cubansk atomangrep mot USA kunne føre til et amerikansk motangrep mot Sovjetunionen.³ Selv om det norske Utenriksdepartementet forsøkte å berolige den norske befolkningen ved å hevde at det ikke var grunnlag for militære tiltak i Norge og at det derfor «ikke [er] satt iverk [sic] militære tiltak av

¹ Friheten, «USA bringer verden til randen av krig.» *Friheten*, Oslo, 1962-10-23,

<https://www.nb.no/items/eaba612576e861e7d763c8c9a8ac51cd?page=0>

² Aftenposten, «USA til full blokade av Cuba. Alle skip skal bli kontrollert.» *Aftenposten*, 1962-10-23,

<https://www.nb.no/items/87df1f19084a90a419e66d1f085662eb?page=0>

³ Aftenposten, «Kubansk atomangrep vil bli besvart med et motangrep mot Sovjet», *Aftenposten*, 1962-10-23,

<https://www.nb.no/items/87df1f19084a90a419e66d1f085662eb?page=0>

noen som helst art i vårt land.»⁴ Ettersom krigsfrykten raskt bredte seg i de tusen hjem falt dette tydeligvis for døve ører.⁵

Selv om den sikkerhetspolitiske krisen i hovedsak fant sted i Karibia hadde den potensiale til å få globale ringvirkninger dersom det hadde ført til storkrig. Dette ville hatt direkte ringvirkninger på Norge på grunn av NATO-medlemskapet og vår nesten 200 kilometer lange grense til Sovjetunionen i nordøst. Sett i lys av dette vil jeg undersøke nærmere hva norske myndigheter og beslutningstakere visste om Cubakrisen mens den pågikk i oktober og november 1962. Stemmer det at det ikke ble satt i verk militære eller andre tiltak i Norge, selv om det tegnet til å bli et oppgjør mellom de ledende supermaktene i de to blokkene som sto mot hverandre i den kalde krigen? Var norske myndigheter klar over krisens omfang? Hvilke tiltak ble iverksatt som følge av krisen? Hvilket handlingsrom hadde norske myndigheter mens krisen pågikk? Hvilke mekanismer var på plass for å håndtere krisen? Hva, om noe, avdekket Cubakrisen om den norske beredskapen?

I denne oppgaven brukes begrepet «norske myndigheter» for å beskrive norske politiske, militære, og diplomatiske myndigheter. Oppgaven vil i mindre grad fokusere på personer og individer, men heller på strukturene som var på plass og som ble involvert: Den norske regjeringen, Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartementet, Etterretningstjenesten, NATO, og Forsvaret. I en norsk kontekst er dette de relevante aktørene i en sikkerhetspolitisk krise, og det er derfor naturlig å rette fokus på disse.

Teoretisk perspektiv

For perioden vi skal ta for oss i denne oppgaven er det særlig tre ulike teoretiske perspektiver på utformingen av norsk sikkerhetspolitikk som kan være aktuelle: småstat-perspektivet, ettpartistat-perspektivet, og særinteresse-perspektivet.⁶ Disse samsvarer i stor grad med tre teoretiske skoler innenfor norsk forskning når det kommer til norsk sikkerhetspolitisk

⁴ Aftenposten, «Kennedys tale er overrakt Norges utenriksminister», *Aftenposten*, 1962-10-23, <https://www.nb.no/items/87df1f19084a90a419e66d1f085662eb?page=0>

⁵ Olstad, Finn. *Den lange oppturen: norsk historie 1945-2015*. Norbok. Oslo: Dreyers forlag, 2020: 62

⁶ Tannes, Rolf. «Ettpartistat, småstat og særinteresser: Tre skoler i norsk sikkerhetspolitikk». *Nytt Norsk Tidsskrift* 3, nr. 3 (1986): 42–43; Njølstad, Olav. *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-63*. Forsvarsstudier (Oslo: 1987-2006: trykt utg.) 3/1996. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1996: 8

beslutningsprosess, der forskjellen ligger i hvilke aktører skolene mener er de sentrale i beslutningsprosessene og hensynene som må tas.⁷

Småstatsperspektivet er påvirket av den realistiske skolen innenfor studiet av internasjonal politikk. Dette perspektivet legger til grunn at «avgjørende premisser for beslutninger om norsk sikkerhetspolitikk svært ofte blir lagt utenfor Norges grenser.» Altså at sterkere ytre aktører enn Norge, eller som Norge som nasjon føler et avhengighetsforhold til, legger føringene for hvordan Norge kan reagere.⁸ Dette perspektivet er i samsvar med den såkalte Skodvin-skolen, som fokuserer på samspillet mellom Norge som et lite land og de ytre påvirkningene fra det internasjonale miljøet der andre aktører enn Norge påvirker det norske handlingsrommet.⁹ Professor Magne Skodvin fokuserte i sin forskning på forestillingen om hvordan makt i form av militær styrke og det økonomiske potensialet i en aktør sin industri utgjør rammene for hvordan beslutningsprosesser påvirkes. I et slikt perspektiv vil Norge være en underlegen aktør som tvinges til å ta hensyn til disse ytre realitetene i utformingen av sin egen sikkerhetspolitikk. Mulighetsrommet og handlingsrommet til at norske myndigheter kunne sikre sine nasjonale interesser ble ifølge historikeren Rolf Tamnes derfor søkt oppnådd gjennom «lojalitet til vestmaktene i grunnleggende sikkerhetspolitiske spørsmål.»¹⁰ Historikeren Olav Njølstad hevder at småstatsperspektivet åpner for minst to måter å tolke forholdet mellom norsk nasjonal politikk og de ytre rammene: Den første måten er gjennom en «klient-stat-modell» som peker på den norske avhengigheten av de store vestlige allierte maktene, og dermed også at norske myndigheter er nødt å være lydige ovenfor disse maktene. Den andre måten er gjennom en «suverenitetsmodell» som tar for seg hvordan forskjellige rammebetingelser åpner forskjellige mulighetsrom for norske myndigheter til å kunne ivareta norske interesser ovenfor både allierte og fiendtlig innstilte makter.¹¹ Dette perspektivet vil være relevant for denne oppgaven for å undersøke om det ble lagt begrensinger på hvordan Norge agerte under Cubakrisen.

Ettpartistatsperspektivet er et særnorsk teoretisk perspektiv som er inspirert av historikeren Jens A. Seip sin analyse av den norske Arbeiderparti-staten i de første tiårene etter andre verdenskrig. Dette perspektivet kjennetegnes av en politisk beslutningsprosess med to særpreg: Det første tegnet er at byråkratiet i statsapparatet får stadig tettere bånd til en «byråkratisert

⁷ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 42-43

⁸ Njølstad, *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-1963*: 8

⁹ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 42-43

¹⁰ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 48-49

¹¹ Njølstad, *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-1963*: 8-9

tillitsmanngruppe i partiet.»¹² Det andre tegnet er at denne partigrupperingen får stadig mer innflytelse og myndighet til å fatte beslutninger og snart utgjør toppen av maktstrukturene, eller som Seip betegner det: «cæsarisme».¹³ Seip-skolen fokuserer på at kun en egnere krets innenfor Det norske Arbeiderpartiet førte og påvirket politikken i Norge.¹⁴ Tamnes påpeker at hvis man ser bort fra den siste halvdel av 1940-tallet så er Seip sin teori om en homogen elite lite dekkende for etterkrigstiden.¹⁵ Seip-skolen fokuserer på at den politiske kampen om posisjoner og hegemoni fremstår viktigere enn innholdet i den faktiske politikken som føres. Dette fokuset har ikke tålt tidens tann, ifølge Njølstad. I den grad Seips teorier bør legges til grunn mener Njølstad heller at Arbeiderpartiets «forhold mellom maktsøken, ideologi og politikk» bør analyseres, for å forstå hvordan Arbeiderpartiets fokus på vekst og modernisering i denne perioden la føringer på hvordan utenrikspolitikk og sikkerhetspolitikk burde føres.¹⁶ For denne oppgaven fremstår ikke ettpartistatsperspektivet relevant.

Det tredje teoretiske perspektivet som kan være aktuelt er det såkalte særinteresseperspektivet. Dette perspektivet samsvarer med den såkalte Hernes-skolen, og fokuserer på samhandlingen mellom Norge og ytre påvirkninger, men også hvilken påvirkning andre aktører har. Hernes-skolen er basert på Stein Rokkans teori om «den korporative pluralisme og tesen om at stemmer teller, men ressurser avgjør.»¹⁷ I motsetning til de to andre teoretiske perspektivene legges det i Hernes-skolen større vekt på «de mange aktører utenfor den tradisjonelle politiske arena og nedtoner den overordnede rasjonalitet til fordel for tanken om den oppløste statsmakt.»¹⁸ Særinteresser i form av for eksempel skipsfart og handel påvirket politikken som ble ført av norske myndigheter.¹⁹ I lys av dette perspektivet viser Tamnes til fremveksten av det norske sektorprinsippet og spenningene som oppsto som følge av grenseoppgangen mellom Utenriksdepartementet (UD) og fagdepartementene. UD hadde tradisjonelt sett vært i sentrum av utenrikspolitikken, men etter andre verdenskrig begynte forskjellige særinteresser å utfordre UDs hegemoni.²⁰ Når det gjelder sikkerhetspolitikken oppsto det tidlig spenninger mellom UD og Forsvarsdepartementet (FD) om hvem som skulle ha ansvar for å utarbeide

¹² Njølstad, *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-1963*: 9

¹³ Njølstad, *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-1963*: 9

¹⁴ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 44-45

¹⁵ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 48

¹⁶ Njølstad, *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-1963*: 9-10

¹⁷ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 54

¹⁸ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 42-43

¹⁹ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 54

²⁰ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 55-56

sikkerhetspolitikken til Norge. Ut fra dette perspektivet var det altså fragmentering og spenninger innad i det norske beslutningsapparatet som hadde påvirkning for utformingen av politikken som ble ført. Dette perspektivet er relevant for denne oppgaven for å undersøke om dette hadde påvirkning på norske myndigheters håndtering av Cubakrisen.

I tillegg til disse teoretiske perspektivene er det to begrepspar som er essensielle når det kommer til å forstå norsk sikkerhetspolitikk under den kalde krigen: *Avskrekking* og *beroligelse*, og *avskjerming* og *integrasjon*. Disse går i korte trekk ut på å forklare dobbeltsporet som norske myndigheter fulgte i forholdet til stormaktene. Sikkerhetspolitisk skulle Norge *integreres* i Vesten gjennom tett og aktiv deltakelse i NATOs militære samarbeid. Sovjetunionen skulle *avskrekkes* fra å angripe Norge gjennom nettopp det faktum at Norge var et aktivt medlem i NATO. På den andre siden hadde Norge flere forbehold ovenfor NATO som hadde til hensikt å *berolige* Sovjetunionen for å beholde et lavt spenningsnivå i nord. Norge skulle ikke oppfattes av naboen i øst som en offensiv trussel, men snarere at Norge ønsket fredelig samkvem samtidig som det skulle koste mer for Sovjet enn det smakte å angripe Norge. For å oppnå dette skulle Norge bl.a. føre en aktiv *avskjermingspolitikk* ovenfor USA og NATO gjennom flere norske selvpålagte restriksjoner når det kom til alliert aktivitet i Norge. Dette kom til uttrykk gjennom flere grep: basepolitikken, som i korte trekk gikk ut på at utenlandske tropper ikke skulle stasjoneres på norsk jord i fredstid; og atompolitikken, som var det norske forbudet mot lagring av atomvåpen på norsk jord i fredstid. Disse grepene skulle i størst mulig grad sikre Norge mot militært press og angrep.²¹ På denne måten skulle Norge ivareta størst mulig grad av handlefrihet.

Kilder

Cubakrisen i 1962 har vært tema for en rekke bøker, akademiske oppgaver og annen forskning, men disse har i stor grad fokusert på selve krisen. Det har i mye mindre grad vært fokusert på påvirkningen Cubakrisen hadde på andre land enn de tre som var direkte involvert – USA, Sovjetunionen, og Cuba.²² Denne oppgaven skal derfor ta for seg hvordan Cubakrisen ble

²¹ Tamnes, Rolf. *Norsk utenrikspolitikks historie bind 6: Oljealder 1965-1995*. Oslo: Universitetsforlaget (1997): 100-101; Eriksen, Knut E. & Pharø, Helge Ø. *Norsk sikkerhetspolitikk som etterkrigshistorisk forskningsfelt*. LOS-senter Notat 92/13 (1992): 34-35 <https://www.nb.no/items/5721af6cc056d6784a1e21466ddc92de>; Tamnes, Rolf. «Småstatsrealisme i 70 år». *Internasjonal Politikk* 77, nr. 1 (2019): 55-56

²² Det eneste større verket med et helhetlig eksternt perspektiv på Cubakrisen tar for seg hvordan Storbritannia forholdt seg til Cubakrisen: Wilson, Jim. *Launch pad UK: Britain and the Cuban Missile Crisis*. Yorkshire: Pen & Sword Aviation, 2016.

opplevd og håndtert fra et norsk perspektiv. Derfor vil oppgaven hovedsakelig basere seg på skriftlige primærkilder fra norske arkiver, i form av møtereferater og protokoller, rapporter, innberetninger, meldinger og andre primærkilder som ble forfattet mens hendelsene denne oppgaven tar for seg pågikk. Kildene vil i oppgaven brukes både som beretninger som forteller oss hvilke hendelser som fant sted og hvordan, og som levninger for å kaste lys på hvordan norsk sikkerhetspolitikk ble utøvd i praksis. Historiefagets metoder for kildekritikk vil benyttes for å vurdere kildene, som i stor grad være offisielle dokumenter som ble forfattet mens Cubakrisen pågikk, eller umiddelbart etter at krisen var over. Det er derfor nærliggende å anta at disse gjengir hendelsene som beskrives på en sannferdig måte, da de er tiltenkt å understøtte de norske myndighetene for å kunne sette de i stand til å fatte korrekte avgjørelser. Selv om forfatterne trolig har underliggende motivasjoner er det usannsynlig at de er bevisst løgnaktige i det de formidler. Selv om det kan hende at kildene gjengir en situasjon som i ettertid viste seg å ikke stemme er det sannsynlig at dette er slik de oppfattet eller vurderte situasjonen der og da. Det er derfor usannsynlig at primærkildene er bevisst feilaktige gitt den tiltenkte bruken av kilden. Kildene vil likevel leses med et kritisk blikk og bevissthet på forfatterens eventuelle bias.²³

Norske departementer og offentlige etater deponerer sine arkiver hos Riksarkivet på Sognsvann i Oslo. I denne oppgaven har jeg benyttet meg av de deponerte arkivene til henholdsvis Statsministerens Kontor (SMK), Utenriksdepartementet (UD), Forsvarsdepartementet (FD) og Forsvaret. I tillegg har jeg flere ganger søkt om og fått avslag på innsyn i Etterretningstjenestens arkiver. Det tas derfor forbehold om at det kan ligge relevant informasjon i arkiver som ikke har vært tilgjengelige for meg og som kan stille deler av hendelsesforløpet i et annerledes lys for fremtidige forskere.

Veldig mange av de relevante arkivene er fremdeles sikkerhetsgraderte eller på andre måter unntatt offentlighet, og jeg har derfor måtte søke innsyn for å avdekke relevant informasjon. Innsyn har i mange tilfeller blitt innvilget på betingelse av at personvern ivaretas, mens jeg har blitt nektet innsyn i andre arkiver av hensyn til at dokumentene jeg ønsket å lese 60 år etter hendelsene fant sted fremdeles er sikkerhetsgraderte.

²³ «Bias» forstås her som forfatterens overbevisning eller vinkling til fordel for et visst synspunkt, som forklart i Andersen et al., *Å gripe fortida*, side 51. Se også Det Norske Akademi's ordbok: [bias - Det Norske Akademi's ordbok \(naob.no\)](http://naob.no)

Kildegrunnlaget for Forsvarets vedkommende er dessverre mangelfullt. Dette er en følge av omfattende makulering av Forsvarets arkiver på 1960- og 1970-tallet før det resterende kildematerialet på 1980-tallet ble overlevert til Riksarkivet.²⁴ En rekke relevante arkiver har dermed dessverre gått tapt. Heldigvis har en rekke viktige dokumenter overlevd som kopier i kopibøker og andre arkiver. Det foreligger derfor tilstrekkelig materiale til å kunne pusle sammen et overordnet bilde av hva som fant sted i Norge i oktober og november 1962.

I tillegg har jeg benyttet meg av amerikanske primærkilder gjennom *Foreign Relations of the United States* (FRUS) volum VIII og IX, og publiserte dokumentsamlinger med avgradert etterretningsrapportering fra de amerikanske etterretningstjenestene CIA og NSA.²⁵

For å avdekke hva som ble diskutert i den offentlige sfæren har jeg benyttet meg av norske dagsaviser som ble utgitt i det aktuelle tidsrommet høsten 1962. Disse er tilgjengeliggjort for forskere gjennom Nasjonalbibliotekets hjemmesider.

Litteratur

For å forklare bakgrunnen og sette krisen inn i en overordnet kontekst er denne oppgaven i stor grad basert på amerikansk litteratur. Hovedverkene på Cubakrisen er primært fra 1990-tallet, og fokuserer på selve Cubakrisen og det politiske spillet som fant sted i Washington, Moskva og Havanna.²⁶ Hovedverkene er komplementert med memoarene til den sovjetiske diplomaten Sergej Mikoyan for å balansere det hovedsakelig amerikanske narrativet med et sovjetisk perspektiv. Sergej Mikoyan var sønn av Sovjetunionens første visestatsminister Anastas Mikoyan som var Khrusjtsjovs utsending til Cuba før og under krisen, som vi skal komme tilbake til i kapittel en.²⁷ Da disse verkene begynner å bli litt tilårskomne er de komplementert med nyere forskning i form av relevante bøker og akademiske artikler for å avdekke eventuelle nye perspektiver som moderne forskning har avdekket. En av de viktigste nye verkene er den britiske historikeren Max Hastings sin bok *Abyss: The Cuban Missile Crisis 1962* fra 2022 der

²⁴ NOU 1990:7 *Forsvarets arkiver*, side 7-8

²⁵ Chang, Konbluh and NSA, *The Cuban missile crisis, 1962: a National Security Archive documents reader*, 1992; McAuliffe, *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis 1962*, 1992

²⁶ Blight et al, *Cuba on the brink: Castro, the missile crisis, and the Soviet collapse*, 1993; Fursenko og Naftali, *One hell of a gamble: Khrushchev, Castro and Kennedy, 1958-1964*, 1997

²⁷ Mikoyan og Savranskaya, *The Soviet Cuban Missile Crisis: Castro, Mikoyan, Kennedy, Khrushchev, and the missiles of November*, 2012

han ser på Cubakrisen fra perspektivet til de politiske hovedaktørene, samt sovjetiske, cubanske og amerikanske førstehåndsvitner.²⁸

For det norske historiske perspektivet har jeg benyttet meg av de norske historikerne Knut Einar Eriksen og Helge Øystein Pharo sitt standardverk *Norsk utenrikspolitikks historie* bind 5.²⁹ Dette er komplementert med relevant norsk og nordisk faglitteratur. Finn Olstads nyere verk på norsk etterkrigstids historie har også blitt benyttet.³⁰ Selv om den ikke direkte tar for seg Cubakrisen har Olav Ristes *Norway's Foreign Relations – A History* vært aktuell for å sette den norske sikkerhetspolitiske situasjonen inn i en aktuell kontekst.³¹ I tillegg har historikeren Kjetil Skogrand sitt standardverk *Norsk forsvarshistorie* bind 4: *Alliert i krig og fred: 1940-1970*, og litteratur som tar for seg kaldkrigshistorien til henholdsvis Hæren, Sjøforsvaret og Luftforsvaret blitt benyttet.³² Videre har jeg hatt stor nytte av historikerne Olav Riste og Arnfinn Moland sitt standardverk *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstjeneste 1945-1970*. Dette tar for seg historien til den norske Etterretningstjenesten opp til 1970, og har vært viktig for å belyse Etterretningstjenestens bidrag til å heve norske myndigheters situasjonsforståelse i perioden.³³

Til sist har jeg hatt stor nytte av hovedoppgaven «Siste avgang til Cuba: Lagnaden til norsk skipsfart på Cuba, 1962-1964» skrevet av Hans Morten Synstnes i 1996, som tar for seg norsk skipsfart på Cuba.³⁴ Denne har vært relevant for å sette norske myndigheters forståelse av Cubakrisen da den utspant seg i kontekst.

Struktur

Opgaven er strukturert kronologisk. Det første kapittelet presenterer kort bakgrunnen for Cubakrisen sett fra stormaktenes syn for å sette resten av oppgaven inn i en historisk kontekst.

Kapittel to presenterer bakgrunnen til Cubakrisen sett fra et norsk perspektiv, der fokuset for norske myndigheter før Cubakrisen brøt ut i stor grad var handelspolitisk motivert. Vi ser

²⁸ Hastings, Max. *Abyss: The Cuban Missile Crisis 1962*. William Collins, London. 2022.

²⁹ Eriksen, Knut Einar og Pharo, Helge Øystein. *Norsk utenrikspolitikks historie bind 5: Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*, Universitetsforlaget, Oslo. 1997

³⁰ Olstad, Finn. *Den lange oppturen: norsk historie 1945-2015*, 2020

³¹ Riste, Olav. *Norway's Foreign Relations – A History*. Universitetsforlaget, Oslo. 2005.

³² Skogrand, *Alliert i krig og fred 1945-1970*, 2004; Breidlid et al, *Hæren etter Annen verdenskrig: 1945-1990*, 1990; Terjesen, Kristiansen og Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred: langs kysten og på havet gjennom 200 år*, 2010; Duvsete, *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner*, 2004

³³ Riste og Moland, *Strengt hemmelig: norsk etterretningstjeneste 1945-1970*, 1997

³⁴ Synstnes, Hans Morten. *Siste avgang til Cuba: Lagnaden til norsk skipsfart på Cuba, 1962-1964*, 1996

nærmere på hva norske myndigheter visste om Cuba før krisen var et faktum, og hvordan norske myndigheter forholdt seg til amerikanske fremstøt som søkte å få NATO til å innføre straffetiltak mot Cuba.

Kapittel tre tar for seg hvordan norske myndigheter forholdt seg til Cubakrisen når den ble kjent for norske myndigheter, og ser på hvordan den norske regjeringen måtte forholde seg til en sterkt voksende krigsfrykt blant befolkningen, stormaktsspillet, naboskapet til Sovjetunionen, og NATO.

Kapittel fire tar for seg hvilke beredskapstiltak som ble vurdert av norske myndigheter, og hvilke tiltak som faktisk ble iverksatt.

Kapittel fem tar for seg hvordan krisen ble avsluttet, og ser nærmere på hvilke lærdommer norske myndigheter trakk av Cubakrisen.

Til sist følger en oppsummering av oppgaven og konklusjon.

Kapittel 1: Opptakten til Cubakrisen

This government, as promised, has maintained the closest surveillance of the Soviet military build-up on the island of Cuba. Within the past week, unmistakable evidence has established the fact that a series of offensive missile sites are now in preparation on that imprisoned island. The purpose of these bases can be none other than to provide a nuclear strike capability against the Western Hemisphere.

President John F. Kennedy, kringkastet tale til nasjonen, 22. oktober 1962.³⁵

Etter Spanias nederlag i den spansk-amerikanske krig i 1898 hadde den karibiske øya Cuba blitt innlemmet i den amerikanske innflytelsessfæren. Amerikanske myndigheter og næringsliv hadde derfor utviklet sterke interesser på øya. Dette førte til at USA aktivt støttet det korrupte militærregimet til diktatoren Fulgencio Batista fra han tok makten i 1933.³⁶ Imidlertid hersket det sterk folkelig misnøye mot Batista, som endte med at Batista mistet makten og flyktet fra landet nyttårsaften 1958. 1. januar 1959 ble han erstattet av den folkelige «26. juli-bevegelsen».³⁷ Bevegelsen var ledet av den karismatiske Fidel Castro, som dermed ble øyrikets nye leder. Hvordan gikk Cuba fra å være nærmest et amerikansk lydrike til å bli episenteret for Cubakrisen?

Castro tas inn i varmen av Sovjetunionen

Etter maktovertakelsen på Cuba reiste Castro til USA for å gjenopprette forholdet til øylandets viktigste handelspartner, men fikk ikke audiens hos USAs president Dwight D. Eisenhower, som nektet å møte Castro. Imidlertid møtte Castro den amerikanske visepresidenten Richard Nixon for en samtale bak lukkede dører der Castro pratet og Nixon lyttet. Basert utelukkende på denne tre timer lange samtalen forfattet Nixon et memorandum som konkluderte med at

³⁵ Referat fra «Radio-TV Address of the President to the Nation from the White House» (Document 22) gjengitt i Chang, Laurence, Peter Kornbluh, og National Security Archive (U.S.), red. *The Cuban missile crisis, 1962: a National Security Archive documents reader*. New York: The New Press, 1992: 150

³⁶ Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 3-4

³⁷ Fursenko, A. A., og Timothy J. Naftali. *One hell of a gamble: Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964*. 1st ed. New York: Norton, 1997: 7-8

Castro enten var ekstremt naiv når det kom til kommunisme, eller at han faktisk var en kommunist.³⁸ Dette synet på Castro kom til å feste seg hos amerikanske myndigheter.

Synet på Castro som en kommunist ble imidlertid ikke delt av Castro selv. Trass sin bakgrunn som barn av en familie som hadde skapt sin rikdom på sukkerplantasjer, så Castro på seg selv om en revolusjonær, men ikke som en kommunist.³⁹ Tvert imot var Castro innledningsvis skeptisk til kommunismen og kommunistpartiet, en skepsis som ble delt av den kommunistiske høyborg i Sovjetunionens hovedstad, Moskva.⁴⁰ Med de amerikanske dørene stengt så lenge Castro satt ved makten på Cuba, var Havanna tvunget til å finne andre støttespillere for å avhjelpe de økonomiske, diplomatiske og nå også de sikkerhetspolitiske behovene til Cuba. Castro inviterte derfor Sovjetunionens første visestatsminister Anastas Mikoyan til å besøke Cuba for å diskutere handel og samarbeid.⁴¹ Mikoyan, som var nummer to i det sovjetiske ledelsesapparatet etter Sovjetunionens leder Nikita Khrusjtsjov, reiste derfor til Cuba i februar 1960 og fant raskt tonen med Castro. Cuba og Sovjetunionen knyttet deretter tette bånd både på diplomatisk, økonomisk, politisk og militært nivå.⁴²

Mens Castro tilnærmet seg Sovjetunionen, begynte amerikanske myndigheter å legge planer for hvordan de skulle få Cuba tilbake under amerikansk innflytelse. Den kalde krigen, som hadde begynt mens støvet etter andre verdenskrig fremdeles holdt på å legge seg, var nå i full sving, med steile fronter mellom øst og vest. Det var en polariserende kulturkamp mellom vestens demokratiske verdier og østblokkens tro på verdenskommunismen, som spilte over på omtrent alle aspekter i dagliglivet. Mistenksomheten mellom de to sidene var sterk, og begge sider forsøkte å fremstille seg selv som den sterkeste parten. Etter at den amerikanske diplomaten George Kennan i 1946 sendte sitt berømte lange telegram fra Moskva, hadde USA begynt å føre en oppdemningspolitikk ovenfor Sovjetunionen, der de søkte å demme opp for sovjetisk innflytelse og ekspansjon.⁴³ Dette forklarer hvorfor amerikanske myndigheter var så

³⁸ Mikoyan, S. A., og Svetlana Savranskaya. *The Soviet Cuban Missile Crisis: Castro, Mikoyan, Kennedy, Khrushchev, and the missiles of November*. Washington, D.C.: Stanford, California: Woodrow Wilson Center Press ; Stanford University Press, 2012: 45-47; Hastings, Max. *Abyss: The Cuban Missile Crisis 1962* (2022): 48

³⁹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 3; Mikoyan. *The Soviet Cuban Missile Crisis* (2012): 69

⁴⁰ Mikoyan. *The Soviet Cuban Missile Crisis* (2012): 70

⁴¹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 31-32; Hastings *Abyss* (2022): 136-138

⁴² Mikoyan. *The Soviet Cuban Missile Crisis* (2012): 83; Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 36-39

⁴³ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 78; Se også artikkelen «Kennan and Containment», Office of the Historian, US State Department (<https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan>, lest 26. mai 2022)

bekymret for at Cuba skulle falle under sovjetisk innflytelse at de begynte aktiv planlegging for å gripe inn på Cuba.

Allerede før Mikoyan hadde landet i Havanna, begynte den amerikanske etterretningstjenesten Central Intelligence Agency (CIA) i januar 1960 å planlegge en ny revolusjon på Cuba. Denne revolusjonen skulle kaste Castro-regimet og erstatte det med et USA-vennlig regime.⁴⁴ I mars 1960 besluttet Eisenhower-administrasjonen at regimet på Cuba skulle avsettes.⁴⁵ Mens USA planla et maktskifte på Cuba, fulgte Sovjetunionen på sin side opp løftene Mikoyan hadde gitt Castro i 1960 og begynte å forsyne Cuba med våpen.⁴⁶

Cubanerne var imidlertid urolig for utviklingen. Etter at Castro i juni 1960 nasjonaliserte de amerikansk-eide oljeselskapene Shell, ESSO og Texaco sine bedrifter på Cuba, økte den cubanske frykten for at amerikanerne skulle svare på nasjonaliseringen med å invadere øya.⁴⁷ 9. juli 1960 erklærte den sovjetiske lederen Nikita Khrusjtsjov at hvis USA skulle angripe Cuba, så ville Sovjetunionen forsvare øye med sine langtrekkende atomraketter. Dette utspillet var et sovjetisk forsøk på å berolige Castro og samtidig vise USA at Sovjetunionen mente alvor.⁴⁸

Cuba svarte med å sende Fidel Castros bror Raul Castro til Moskva på et offisielt besøk allerede 17. juli 1960. Raul s besøk sementerte den nye alliansen mellom Cuba og Sovjetunionen.⁴⁹ I en tale til folket i Havanna 2. september 1960 befestet Fidel Castro motstanden mot USA og støtten til kommunistblokken gjennom det som i ettertid er kjent som Havanna-deklarasjonen. I denne talen tok Castro et kraftig oppgjør med Eisenhower-administrasjonens forsøk på å få de latinamerikanske landene til å foreta en økonomisk boikott av Cuba og de amerikanske undergravingsforsøkene mot Cuba, som cubansk etterretning hadde begynt å få indikasjoner på.⁵⁰ Den amerikanske begrensningspolitikken ovenfor Sovjetunionen på Cuba hadde feilet.

⁴⁴ Kronbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 4

⁴⁵ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 83

⁴⁶ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 48; Hastings. *Abyss* (2022): 138

⁴⁷ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 50-51

⁴⁸ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 52

⁴⁹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 54-55

⁵⁰ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 56-58

Grisebukta og Operasjon Mongoose

20. januar 1961 ble president Eisenhower avløst av John F. Kennedy, som hadde vunnet valget i november 1960. Kennedy fikk raskt besøk av CIA-sjefen Allen Dulles, som ville ha presidentens samtykke til å landsette over ett tusen CIA-trente eksil-cubanske paramilitære opprørere på Cuba. De skulle starte et folkelig opprør mot Castro. Kennedy var imidlertid ikke fornøyd med planen CIA-sjefen foreslo, og stoppet den midlertidig. Kort oppsummert ville Kennedy at planen skulle være såkalt fornektbar, altså at utenforstående skulle tro på det når amerikanske myndigheter nektet for at de hadde noe som helst med opprørerne å gjøre.⁵¹ Det er sannsynlig at dette presidentkravet kom som følge av Khrusjtsjovs uttalte støtte til Cuba og trusler om atomangrep hvis USA skulle angripe øya. Tanken bak var hvis det ikke var klare beviser så kunne amerikanske myndigheter hevde at de ikke sto bak kuppet. Dermed kunne USA unngå en atomkrig med Sovjetunionen.

Presidentens krav medførte at CIA endret planen. I stedet for å landsette opprørerne nær landsbyen Trinidad på Cubas sørlige kyst, der de kunne trekke opp i nærliggende fjell for å føre geriljakrig hvis det folkelige opprøret uteble, skulle styrkene landsettes lenger vest ved landsbyen Playa Girón i Grisebukta. Operasjonen ble til slutt godkjent av president Kennedy i mars 1961.⁵²

Angrepet mot Cuba startet 15. april 1961 ved at amerikansk-bygde B-26 kampfly operert av eksil-cubanere angrep cubanske flyplasser, noe som forårsaket furore i FN. Som følge av dette beordret Kennedy at et luftangrep nummer to mot flyplassene for å slå ut de resterende cubanske kampflyene ikke skulle tillates før opprørerne hadde landsatt og tatt kontroll på et brohode ved Playa Girón.⁵³ Dermed hadde ikke opprørerne luftherredømme da de gikk i land på Cuba natt til 17. april 1961. Det cubanske flyvåpenet gikk raskt til motangrep. Invasjonen gikk veldig raskt i stå, og allerede på kvelden 17. april visste amerikanske myndigheter at invasjonforsøket hadde feilet.⁵⁴

Cubanerne satte etter hvert inn betydelige styrker, støttet av stridsvogner og kampfly mot opprørerne som fremdeles sto på strendene hvor de var blitt landsatt. De amerikanske militære myndighetene fikk ikke lov til å gripe inn og støtte opprørerne, og måtte sitte maktesløse på

⁵¹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 83-85

⁵² Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 83-85

⁵³ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 92-93

⁵⁴ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 94; Hastings. *Abyss* (2022): 3

sidelinjen og se på mens cubanske militærstyrker nedkjempet invasjonforsøket.⁵⁵ 19. april ga amerikanske myndigheter opp invasjonforsøket, og forsøkte å evakuere overlevende opprørere fra Cuba. Kun fjorten opprørere klarte å unnsnippe, mens 1189 eksil-cubanske opprørere overga seg til de Castro-vennlige styrkene.⁵⁶ Skandalen var et faktum.

Grisebukta-affæren hadde vært planlagt, utviklet og gjennomført i regi av CIA, og endt opp med det amerikanske myndigheter anså som en katastrofe. President Kennedys tillitt til CIAs evne til å lede og gjennomføre en vellykket regimeendring på Cuba hadde fått seg en solid knekk. Amerikansk prestisje fikk seg også en solid ripe i lakken, mens sovjetisk prestisje fortsatte å øke med Juri Gagarins historiske flygning som det første menneske til verdensrommet 12. april 1961, få dager før Grisebukta-affæren.⁵⁷

Imidlertid skulle de amerikanske strategiske kalkylene snart endre seg. Sovjetiske propaganda hadde i flere år gjort et stort nummer ut av det potente sovjetiske atomarsenalet og deres mange langtrekkende raketter. Propagandaen ble understreket av et vellykket romprogram der Sovjetunionen nettopp hadde brukt disse rakettenes til å sende opp både verdens første satellitt og verdens første menneske til verdensrommet. I midten av 1961 hadde amerikansk etterretning gjort nye analyser og konkludert med at deres tidligere vurderinger av Sovjetunionens atomarsenal var sterkt overdrevet. Den amerikanske etterretningen mente nå at Sovjetunionen kun hadde mellom tjue og førti interkontinentale ballistiske missiler (ICBM) med atomstridshoder, mot over 170 tilsvarende amerikanske missiler. Totalt anslo amerikansk etterretning at Sovjetunionen hadde drøye 250 atomladninger av alle typer, mot omtrent 3500 amerikanske atomladninger.⁵⁸

Basert på denne ubalansen i amerikansk favør er det mulig at amerikanerne vurderte at en amerikansk invasjon av Cuba ikke lenger var garantert å bli møtt av sovjetisk kjernefysisk utslettelse. Dette kan være én mulig årsak til at frontene hardnet etter hvert som 1961 gled over i 1962. Det oppsto fornyede spenninger mellom vestmaktene og østblokken sommeren 1961 da Øst-Tyskland med støtte fra Sovjetunionen bestemte seg for å sette en stopper for den pågående hjerneflukten fra øst til vest. Natt til 13. august 1961 sperret østtyske myndigheter alle adkomster mellom det sovjetisk-kontrollerte Øst-Berlin og Vest-Berlin, og begynte å bygge det

⁵⁵ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 95; Hastings. *Abyss* (2022): 15-16

⁵⁶ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 96

⁵⁷ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 102

⁵⁸ Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 2; Mikoyan. *The Soviet Cuban Missile Crisis* (2012): 92; Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 138

som skulle bli kjent som Berlinmuren. Cuba var dermed bare én av mange spenningsområder mellom stormaktene.

Senhøsten 1961 var Grisebukta-affæren avsluttet, men konsekvensene vedvarte. President Kennedys tillit til CIA hadde fått en seriøs knekk som følge av fadesen, og han hadde ikke lenger tiltro til at den amerikanske etterretningsorganisasjonen evnet å gjennomføre et vellykket regimeskifte på Cuba.⁵⁹ 30. november 1961 ble derfor general Maxwell Taylor utpekt av president Kennedy, som leder for den såkalte «Special Group (Augmented)» (SGA). Gruppen besto av CIA samt høytstående medlemmer av det amerikanske forsvaret og den amerikanske justisministeren Robert F. Kennedy, presidents bror.⁶⁰ Oppgaven som ble gitt til SGA var å utforme en ny Cuba-strategi, og ansvaret ble delegert ned til den amerikanske brigaderen Edward Lansdale, som på det tidspunktet var det amerikanske militærets fremste ekspert på opprørsbekjempelse.⁶¹ Planleggingen fikk dekknavnet Operation MONGOOSE og hadde som formål å «use our available assets (...) to help Cuba overthrow the Communist regime.»⁶²

Allerede 20. februar, mindre enn tre måneder etter han var utnevnt, hadde brigader Lansdale utarbeidet et operasjonskonsept for MONGOOSE som ble presentert for president Kennedy og andre nøkkelmedlemmer av den amerikanske regjeringen. Planen gikk i korte trekk ut på å bygge opp og trene en folkelig motstandsbevegelse av eksil-cubanere som allerede i begynnelsen av oktober 1962 skulle gjøre åpent opprør og kaste Castro-regimet med støtte fra det amerikanske forsvaret.⁶³ Imidlertid fikk ikke Lansdale medhold i hele opplegget. Det hvite hus ga innledningsvis kun grønt lys for etterretningsaspektet ved MONGOOSE.⁶⁴ Samtidig fikk den amerikanske Atlanterhavskommandoen ordre fra Pentagon om å legge konkrete planer for hvordan de skulle gjennomføre en invasjon av Cuba på veldig kort varsel.⁶⁵ Invasjonsplanene som var under utvikling ble imidlertid veldig raskt kjent for Sovjetunionen takket være den sovjetiske etterretningsorganisasjonen KGB.⁶⁶

⁵⁹ Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 5

⁶⁰ Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): xxvi; Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 145; Hastings. *Abyss* (2022): 20

⁶¹ Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): xxiii; Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 5; Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 144

⁶² Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 4

⁶³ Brig.Gen. Edward Lansdale, «The Cuba Project», February 20, 1962 (program review and basic action plan for Operation MONGOOSE) som gjengitt i Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 23-37

⁶⁴ Garthoff. *Reflections on the Cuban Missile Crisis* (1989): 8

⁶⁵ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 149-150

⁶⁶ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 150-151; Garthoff 1989: 8

Operasjon ANADYR

Forholdet mellom USA og Cuba ble stadig dårligere gjennom vinteren 1961/62, og førte til at Moskva våren 1962 gjennomgikk sin egen Cuba-politikk for å se hvordan de bedre kunne støtte sin nye allierte i Karibia. Våpenleveranser av SA-2 luftvern og kystforsvarsraketter til Cuba ble forberedt for forsert forsendelse. Samtidig utarbeidet KGB en etterretningsanalyse som konkluderte at en amerikansk invasjon var usannsynlig og at den største trusselen mot Cuba kom fra interne trusler.⁶⁷

I desember 1961 hadde Castro offentlig erklært seg som kommunist og at han skulle lede Cuba gjennom en sosialistisk revolusjon, noe som hadde skapt økt uro på øya i både befolkningen og også internt i de cubanske maktstrukturene.⁶⁸ Cuba slet også økonomisk som følge av en kombinasjon av økt nasjonalisering og USA-ledede sanksjoner mot øya. I januar 1962 ble Cuba ekskludert fra Organisasjonen av Amerikanske Stater (OAS) etter amerikansk påtrykk. Dette ble sett på fra cubansk og sovjetisk side som en diplomatisk forberedelse til invasjon av Cuba.⁶⁹ I februar 1962 hadde USA fulgt opp dette ved å kaste Cuba ute fra alle amerikanske handelsmarkeder med unntak av farmasøytisk handel.⁷⁰ Resultatet var at Castro sto igjen med kun én alliert handelspartner: Sovjetunionen. De brått forverrede relasjonene mellom Cuba og USA tvang altså Moskva til å trappe opp handelen og støtte til Castro. 12. april 1962 besluttet derfor det sovjetiske Politbyrået – i realiteten Khrusjtsjov – å starte den planlagte leveransen av SA-2 luftvern og kystforsvarsmissiler, samt IL-28 taktiske bombefly. I tillegg skulle sovjetiske militære styrker skulle sendes til Cuba for å trene opp cubanske styrker i bruken av disse nye våpensystemene.⁷¹

Forholdet mellom USA og Sovjet forverret seg betydelig på starten av 1960-tallet. Spenningen rundt Berlin, økt amerikansk aktivitet i Sørøst-Asia, og Cuba, spilte trolig inn i Khrusjtsjovs strategiske kalkyler. Samtidig hadde USA utplassert atomvåpen på mellomdistanseraketter av typen Jupiter i Tyrkia mot slutten av 1950-tallet, noe som truet Sovjetunionen fra sør.⁷² Khrusjtsjov var trolig svært bevisst på den sovjetiske underlegenheten i langtrekkende våpensystemer. Sovjetunionen hadde imidlertid også mange raketter som hadde noe kortere

⁶⁷ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 158-159

⁶⁸ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 160-161

⁶⁹ Garthoff. *Reflections on the Cuban Missile Crisis* (1989): 8

⁷⁰ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 162

⁷¹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 170

⁷² Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 182-183

rekkevidde, men som fremdeles kunne bære atomvåpen.⁷³ Den sovjetiske lederen hadde bitt seg i merke en uttalelse fra president Kennedy i et intervju gitt til avisen *Saturday Evening Post* i mai 1962. Denne tolket Khrusjtsjov som at amerikanerne var forberedt på å starte en atomkrig.⁷⁴ Han var bekymret for at Sovjetunionen skulle tape prestisje i stormaktsrivaliseringen med USA hvis Cuba skulle falle. Denne bekymringen ble trolig forsterket av kunnskapen om de amerikanske invasjonplanene.⁷⁵ Castro selv var også bekymret og ba i mai om ytterligere militær assistanse fra Sovjetunionen. Khrusjtsjov bestemte seg derfor i mai 1962 for å trappe opp støtten til Cuba betydelig gjennom et til da utenkelig skritt, nemlig å utplassere sovjetiske atomvåpen og dertil hørende leveringssystemer på Cuba.⁷⁶

Beslutningen var ifølge historikerne Aleksander Fursenko og Timothy Naftali basert på den sovjetiske lederens forståelse av president Kennedy. Khrusjtsjov mente Kennedy var en intelligent mann som ikke ville risikere global atomkrig for en karibisk øy. Planen til Khrusjtsjov gikk derfor ut på å utplassere våpensystemene på Cuba i all hemmelighet for så å avsløre det dagen før det amerikanske kongressvalget 6. november 1962. Fursenko og Naftali forklarer at vurderingen til Khrusjtsjov tilsa at Kennedy ikke ville ha noe annet valg enn å akseptere denne nye hverdagen som et *fait accompli*.⁷⁷ Raymond L. Garthoff mener imidlertid at en slik forklaring – at Khrusjtsjov ville teste Kennedys vilje ved å utplassere våpnene – er en feilaktig forenkling. Ifølge Garthoff var den strategiske ICBM-ubalansen i Sovjets disfavør mindre viktig. De sovjetiske ledernes motivasjon for utplasseringen av våpensystemene på Cuba var heller at det var nødvendig for å stagge USA slik at de ikke kunne bruke den amerikanske overlegenheten til å fremtvinge sovjetiske innrømmelser på forskjellige andre stridstemaer.⁷⁸ Uansett, Castros samtykke ble innhentet mot slutten av mai, noe som satte i spill hendelsene som skulle direkte føre til Cubakrisen.⁷⁹

Den sovjetiske styrken som skulle utplasseres i all hemmelighet på Cuba under kodenavnet Operasjon ANADYR besto blant annet av førti utskyttingsramper for ballistiske missiler av typene mellomdistanseraketter (MRBM) og langdistansemissiler (IRBM) med rekkevidder på

⁷³ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 171

⁷⁴ Det sovjetiske statskontrollerte nyhetsbyrået TASS hadde fiksert seg på denne uttalelsen gitt av president Kennedy: «Of course in some circumstances we must be prepared to use nuclear weapons at the start, come what may.» Gjengitt ordrett fra Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 177

⁷⁵ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 178-179

⁷⁶ Hastings. *Abyss* (2022): 142-144

⁷⁷ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 182; Mikoyan 2012: 91

⁷⁸ Garthoff. *Reflections on the Cuban Missile Crisis* (1989): 21-22

⁷⁹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 187

opptil henholdsvis 2,500 og 4,500 kilometer. Dette ga tilstrekkelig rekkevidde til å angripe mål dypt inne i USA fra Cuba. I tillegg skulle det utplasseres taktiske kryssermissiler og sjømålsmissil med atomstridshoder.⁸⁰ Videre inkluderte ANADYR bakke-, luftvern- og luftstridsstyrker som skulle forsvare missilbasene, samt en sovjetisk marinestyrke som skulle forsterke det kubanske sjøforsvaret. Totalt besto den utgrupperte sovjetiske militærstyrken på Cuba i oktober 1962 av nesten 42,000 sovjetiske militære, av en planlagt total styrke på over 50,000 sovjetiske soldater.⁸¹ Missilene med lengst rekkevidde rakk imidlertid ikke frem før Cubakrisen oppsto, men mellomdistanseraketene med en rekkevidde på opp til 2,500 kilometer var i oktober 1962 utplassert og i stand til å levere sovjetiske atomstridshoder dypt inn på amerikansk territorium.⁸²

Rakettene oppdages

USA hadde trappet opp overvåkingen av Cuba gjennom sommeren og høsten 1962. Dette var ikke bare som følge av forberedelsene til Operasjon MONGOOSE, men også fordi Kennedy hadde fått kritikk fra republikanske senatorer som hevdet at han ikke hadde gjort nok for å hindre Sovjetunionen fra å utplassere offensive våpensystemer på Cuba. Dette førte derfor blant annet til at amerikanske U-2 rekognoseringsfly nå fløy regelmessig på tokt over Cuba, noe som vanskeliggjorde sovjetisk hemmelighold.⁸³ Amerikansk etterretning registrerte økt skipstrafikk fra Sovjet til Cuba gjennom sommeren 1962, men dette ble registrert som kommersiell skipstrafikk.⁸⁴ 29. august 1962 endret imidlertid dette seg når et amerikansk U-2 på tokt over Cuba oppdaget at det var utgruppert sovjetisk SA-2 luftvern som var nær operativ status.⁸⁵

⁸⁰ Totalt skulle Operasjon ANADYR utplassere 24 utskytningsramper for R-12 (NATO-betegnelse: SS-4 SANDAL) *medium-range ballistic missiles* (MRBM) og 16 utskytningsramper for R-14 (NATO-betegnelse: SS-5 SKEAN) *intermediate-range ballistic missiles* (IRBM) med en rekkevidde på opp til 4,500 kilometer, ifølge Blight, James G., Bruce J. Allyn, og David A. Welch. *Cuba on the brink: Castro, the missile crisis, and the Soviet collapse*. 1st ed. New York: Pantheon Books, 1993: 58-59, 67; og Hastings. *Abyss* (2022):152-153

⁸¹ Mikoyan. *The Soviet Cuban Missile Crisis* (2012): 106, 111; Hastings. *Abyss* (2022): 151

⁸² Njølstad. *Cubakrisen 1962* (1993): 5; Blight et al. *Cuba on the brink* (1993): 58-59

⁸³ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 191

⁸⁴ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 198

⁸⁵ Russisk betegnelse: V-750 Dvina; NATO-betegnelse: SA-2 GUIDELINE. Bakkebasert luftvernmissil med en effektiv rekkevidde på ca 30 kilometer. (<https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Museum-Exhibits/Fact-Sheets/Display/Article/196037/sa-2-surface-to-air-missile/>); Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 204; Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 204; Hastings. *Abyss* (2022): 178-179

2. september 1962, en drøy uke før de første missilene ankom Cuba, erklærte det sovjetiske statskontrollerte nyhetsbyrået TASS at Sovjetunionen og Cuba hadde inngått en formell militærallianse.⁸⁶ Dette førte til at president Kennedy den 4. september 1962 offentlig erklærte at USA ikke ville tolerere organiserte sovjetiske kamptropper, sovjetiske militærbaser, offensive bakke-til-bakke missiler, eller annen «signifikant offensiv kapabilitet» på Cuba.⁸⁷ Kort tid senere iverksatte Kennedy-administrasjonen tiltak som forberedelse til invasjon ved å forberede innkalling av 150,000 reservister og videreutvikling av invasjonsplanene.⁸⁸ USA visste imidlertid ikke om utgrupperingen av strategiske våpensystemer enda.

Selve Cubakrisen begynte den 14. oktober 1962 når et amerikansk U-2 rekognoseringsfly på tokt over Cuba oppdaget og fotograferte at en sovjetisk missilbase ved San Cristobal på Cuba var nær ferdigstilling, bestykket med mellomdistanse ballistiske missiler.⁸⁹ Dette ble sett på som et direkte overtramp av den røde linjen Kennedy hadde erklært 4. september om offensive våpen på Cuba. Sovjet på sin side hevdet at de kun hadde utplassert defensive våpensystemer på Cuba.⁹⁰ Grunnet behovet for hemmelighold satte Kennedy en dedikert krisestab i det Hvite Hus, den såkalte ExComm (Executive Committee), som skulle håndtere den nye utviklingen på Cuba.⁹¹ I løpet av de neste dagene ble en rekke mulige responser drøftet og vurdert av ExComm der hovedformålet var å få fjernet de sovjetiske missilene fra Cuba uten å utløse en direkte militær konfrontasjon med Moskva. Den amerikanske militære ledelsen presset på for en militær løsning på problemet, primært gjennom luftangrep, men president Kennedy var skeptisk til en utelukkende militær løsning. 20. oktober besluttet Kennedy derfor å innføre en sjømilitær blokada av Cuba som skulle håndheves av den amerikanske marinen.⁹²

22. oktober 1962 gikk president Kennedy offentlig ut på amerikansk fjernsyn og radio. I talen sin offentliggjorde presidenten for den amerikanske befolkningen og for verden at det var oppdaget sovjetiske atomraketter på Cuba som kunne nå en rekke amerikanske byer. Han forklarte så at USA ville innføre en «karantene» på Cuba som hadde som hensikt å hindre ytterligere offensive sovjetiske våpen fra å nå den karibiske øya. Kennedy avsluttet talen med

⁸⁶ Mikoyan. *The Soviet Cuban Missile Crisis* (2012): 110

⁸⁷ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 206; Hastings. *Abyss* (2022): 188-189

⁸⁸ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 212

⁸⁹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 221-222; Hastings. *Abyss* (2022): 200-201

⁹⁰ Blight et al. *Cuba on the brink* (1993): 59

⁹¹ Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 223

⁹² Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 234-235; «Radio-TV Adress of the President to the Nation from the White House» (Document 22) gjengitt i Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 150-154

å erklære at dersom et atomvåpen ble avfyrt fra Cuba mot mål på den vestlige halvkule ville dette anses som et angrep fra Sovjetunionen mot USA og besvares med et totalt gjengjeldende kjernefysisk angrep mot Sovjetunionen.⁹³

Cubakrisen var et faktum.

⁹³ *“Third: It shall be the policy of this Nation to regard any nuclear missile launched from Cuba against any nation in the western Hemisphere as an attack by the Soviet Union on the United States, requiring a full retaliatory response upon the Soviet Union.”* President John F. Kennedy, «Radio-TV Adress of the President to the Nation from the White House» (Document 22) gjengitt i Kornbluh & Chang. *The Cuban Missile Crisis, 1962* (1992): 153; Fursenko & Naftali. *One hell of a gamble* (1997): 245-246

Kapittel 2: Shipping i stormaktenes søkelys - opptakten til Cubakrisen

Cuba havnet med ett på verdens lepper etter President John F. Kennedy sin fjernsynstale den 22. oktober 1962. Dette gjaldt også i Norge. *Verdens Gang* kunne på førstesiden opplyse at «[v]erden er i høyspenning i dag etter CUBA-blokaden» og at den norske regjeringen skulle drøfte situasjonen.⁹⁴ *Aftenposten* kunngjorde i morgenutgaven at «USA [går] til full blokade av Cuba» og at alle skip skulle kontrolleres, uavhengig av nasjonalitet.⁹⁵ Lignende overskrifter kunne leses i de fleste av landets aviser. Da Norge våknet tirsdag den 23. oktober 1962, var det altså åpenbart for alle som fulgte med i mediene at det var noe stort på gang i Karibia. Men hva med tiden før Kennedys fjernsynstale? Hadde norske myndigheter fått noen form for forvarsel om hva som var i ferd med å inntreffe? Var Cuba i det hele tatt i norske myndigheters søkelys? Hva visste norske myndigheter om Cuba før Kennedys tale? Ble det foretatt noe som følge av informasjonsgrunnlaget som norske myndigheter satt med?

Cuba og COCOM-spørsmålet

Kennedys fjernsynstale den 22. oktober var ikke det første norske myndigheter hørte om Cuba. Spørsmålet om NATO-landene burde foreta seg noe i Cuba-spørsmålet var et tema USA hadde tatt opp allerede i februar 1962 i Det nordatlantiske råd, som var NATOs øverste politiske beslutningstakende myndighet. Den 20. februar presenterte Walt Whitman Rostow, som var direktør for politisk planlegging i USAs utenriksdepartement USAs syn på utviklingen i Latin-Amerika og dermed også Cubas rolle i denne utviklingen. Kort fortalt ønsket USA å få NATO-landene med på å innføre økonomiske sanksjoner mot Cuba gjennom å vurdere å innføre fire konkrete tiltak: For det første ønsket USA et forbud mot våpeneksport til Cuba. For det andre ønsket USA et forbud mot videre eksport av amerikanske varer til Cuba. For det tredje ville USA at Cuba skulle inkluderes i det såkalte COCOM-systemet på lik linje med østblokklandene. Og for det fjerde ønsket USA at Cuba skulle inkluderes i rapporteringssystemet av kredittytelser til østblokken.⁹⁶

⁹⁴ *Verdens Gang*, «Verden er i høyspenning i dag etter CUBA-blokaden», *Verdens Gang* (Oslo), tirsdag 23. oktober 1962

⁹⁵ *Aftenposten*, «USA til full blokade av Cuba», *Aftenposten* (Oslo), tirsdag 23. oktober 1962

⁹⁶ UD 33.12/22 Mappe I - 1962-02-20 - NORDEL NATO til UD - 'Cuba - Latin-Amerika' Merket HASTER

Av disse var det COCOM-forslaget som skapte mest konflikt. COCOM sto for Coordinating Committee og ble opprettet i årsskiftet 1949-1950 som et koordinerende organ for NATOs eksportkontrollregime som skulle forhindre eksport av såkalte strategiske krigsviktige varer til Østblokken.⁹⁷ Dette kunne inkludere ferdigprodusert krigsmateriell, råmetaller og legeringer, cellulose og andre råstoffer som kunne omsettes til krigsmateriell. Avtalen var omstridt blant de allierte. Selv om USA hevdet at COCOM var økonomisk forsvar, har den norske historikeren Tor Egil Førland definert COCOM som økonomisk krigføring.⁹⁸ Konfliktlinjen sto primært mellom USA på den ene siden som ønsket nær total embargo av Østblokken, mens Norge og andre europeiske allierte på den andre side mente at vanlig handel med Østblokken måtte være tillatt.⁹⁹ Det var derfor sensitivt for de europeiske allierte å vedkjenne seg at de bedrev økonomisk krigføring mot Østblokken.¹⁰⁰ COCOM-apparatet ble avviklet i 1994, etter den kalde krigens slutt.¹⁰¹

De amerikanske forslagene falt ikke i god jord hos de fleste NATO-landene og ble møtt med sterke motargumenter fra flere nasjoner. Et hovedargument var at forslagene ikke bare ville overskride mandatet til NATO, men også gå på akkord med NATO-traktaten. Den norske sendemannen til NATO, ambassadør Jens Boyesen, hadde understreket i rådsmøtet at norsk våpeneksport til Cuba ikke var eller ville bli tillatt. Samtidig hadde Boyesen stilt «spørsmål ved hensiktsmessigheten av å anvende COCOM-systemet på Cuba-situasjonen. COCOM-reglene var utarbeidet for en helt annet situasjon.»¹⁰²

Stridens kjerne lå i de europeiske NATO-landenes forståelse at COCOM var et bolverk mot Østblokken i tilfelle en tilspisset konflikt mellom Øst og Vest. Oppfatningen som ble delt av Norge var at Cuba «hverken alliansemessig eller geografisk [kunne] sies å tilhøre denne blokk.»¹⁰³ Det var uansett svært få, om noen, varer som ville bli omfattet av et COCOM-forbud ovenfor Cuba og innlemmelse av Cuba her ville dermed «bli eit forbod mot ein ikkje-verande handel.»¹⁰⁴ Cuba lå dessuten utenfor alliansens geografiske mandatområde.¹⁰⁵ For eksempel

⁹⁷ Førland, Tor Egil. «Vi sier intet» - Norge i COCOM, 1948 - 53. Oslo: Pax Forlag, 1988, 29-30.

⁹⁸ Førland, *Vi sier intet* (1988), 76

⁹⁹ Førland, *Vi sier intet* (1988): 76-78

¹⁰⁰ Førland, *Vi sier intet* (1988): 76

¹⁰¹ Store Norske Leksikon «COCOM», sist åpnet 13.11.2022 <https://snl.no/COCOM>

¹⁰² Synstnes, Hans Morten. «Siste avgang til Cuba: Lagnaden til norsk skipsfart på Cuba, 1962-1964» (Universitetet i Oslo, 1996): 23-24

¹⁰³ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - Notat - «Spørsmål om å utvide COCOM-reglene til å omfatte Cuba»

¹⁰⁴ Synstnes, *Siste avgang til Cuba*: 27

¹⁰⁵ Synstnes, *Siste avgang til Cuba*: 21

kunne ikke Portugal bryte sine handelsforbindelser på grunn av «en tvist som lå utenfor A-paktens virkeområde.»¹⁰⁶

Oslo bekreftet at forbudet mot norsk våpeneksport til Cuba sto fast, men det var tydelig at de norske politiske myndighetene var misfornøyde med at denne saken var blitt tema i NATO. En bekymring som Oslo la til grunn var at en «blokade» som rammet det cubanske folket ville bli utnyttet i anti-vestlig propaganda og at «eventuelle cubanske økonomiske mot-aksjoner vil kunne treffe Norge uforholdsmessig hardere.»¹⁰⁷

Drøftinger rundt dette spørsmålet fortsatte gjennom våren og endte til slutt med et vedtak i NATOs råd 18. juli 1962 som innskrenket seg til et «forbud mot eksport av krigsmateriell og reeksport av amerikanske varer til Cuba.»¹⁰⁸ De allierte ble også enige om å følge med på eksport til Cuba i seks måneder for å avklare om Cuba faktisk fikk levert «varer av strategisk natur» før det ville tas videre standpunkt til å innføre strengere tiltak ovenfor Cuba.¹⁰⁹

Samtidig var det tidlige 1960-tallet en brytningstid i Europa som var preget av endringer i styrkeforholdet mellom USA og Vest-Europa. Vest-Europa var i ferd med å reise seg fra ruinene etter andre verdenskrig. Etterkrigs-krisen hadde blitt avløst av en periode med høykonjunktur og stabilisering. Den amerikanske økonomiske hjelpen i form av Marshall-planen var avvirket, og våpenhjelp-programmet var sterkt redusert. Dette medførte et svekket amerikansk økonomisk grep på Vest-Europa. Ifølge historikeren Hans Morten Synstnes førte dette til at Vest-Europa følte på økt selvstendighet fra USA.¹¹⁰ De vesteuropeiske landene hevdet seg i større grad, noe motstanden mot de amerikanske forslagene viser.

Motstanden fra Oslo var imidlertid ikke del av en bevisst Cuba-politikk. Oslo var ikke spesielt opptatt av å avsette Castro-regimet, slik USA søkte.¹¹¹ Norge nøt i motsetning til USA et fredelig handelsforhold med Castro-regimet, bestående hovedsakelig av eksport av fisk og cellulose til Cuba og import av sukker og tobakk.¹¹² Hoveddelen av de norske næringsinteressene lå imidlertid innenfor shipping. Norske handelsskip gikk i stor grad i

¹⁰⁶ UD 33.12/22 – NORDEL NATO til UD – «Cuba.»

¹⁰⁷ UD 33.12/22 Mappe I - 1962-02-26 - UD til NORDEL NATO – 'Cuba' (Instruks til ambassadør Boyesen)

¹⁰⁸ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-11-19 – UD «Spørsmål om å utvide COCOM-reglene til å omfatte Cuba»

¹⁰⁹ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-11-19 – UD «Spørsmål om å utvide COCOM-reglene til å omfatte Cuba»

¹¹⁰ Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 27

¹¹¹ Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 21-22

¹¹² Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 22

utenriksfart og utgjorde en viktig del av den norske økonomien.¹¹³ Av disse norske handelsskipene anløp omtrent 500 skip Cuba årlig på 1950-tallet.¹¹⁴

Amerikansk boikott av norsk skipsfart? Shipping-krisen høsten 1962

I 1962 var Norge godt i gang med industrialiseringen som statsminister Einar Gerhardsen og hans Arbeiderparti-regjeringer hadde startet etter andre verdenskrigs slutt. Den norske utenriksøkonomiske politikken som Gerhardsen førte var tuftet på at Norge skulle oppleve økonomisk vekst og full sysselsetting. Samtidig var den norske økonomien sterkt innvevd i internasjonal økonomi, og den norske økonomien var i stor grad eksportrettet.¹¹⁵

Utenrikssektoren i norsk økonomi utgjorde i denne tidsperioden cirka 40% av det norske brutto nasjonalproduktet. Det store norske underskuddet i varehandelen med utlandet ble oppveid av et stort overskudd i tjenesteytelse i form av norsk skipsfart. I dette tidsrommet sto skipsfarten alene for rundt 10% av det norske brutto nasjonalproduktet og for mer enn en tredjedel av de norske valutainntektene.¹¹⁶ Over 80% av den norske handelsflåten gikk i fart mellom fremmede havner for tredjeparter.¹¹⁷ Skipsfarten var med andre ord svært viktig for norske myndigheter, da den sto for en betydelig del av den norske verdiskapningen og valutainntektene. Enhver trussel mot skipsfarten var dermed en trussel mot Norge.

USAs sanksjoner og diplomatiske fremstøt overfor andre latin-amerikanske land hadde ført til at Cuba sto igjen med Sovjetunionen som sin primære handelspartner. Sanksjoneringen mot Cuba gjorde at Sovjetunionen og de øvrige østblokklandene økte handelen med Cuba gjennom våren og sommeren 1962. Dette medførte naturlig nok et økt behov for shipping for å frakte varer og utstyr til Cuba. Imidlertid hadde ikke Østblokken tilstrekkelig med skip til å dekke det økte behovet.¹¹⁸ Dette førte til at blant annet vestlige skip ble chartret for å transportere handelsvarer til Cuba. Dette inkluderte også norske skip. At norske skip gikk i fraktfart for

¹¹³ 90% av den sjøgående norske handelsflåten gikk i internasjonal fraktfart, ifølge Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 9.

¹¹⁴ «På midten av 1950 talet ankra det årleg opp om lag eit halvt tusen norske skip i cubanske hamner.» Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 23.

¹¹⁵ Eriksen, Knut Einar, og Helge Ø Pharo. *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965. Norsk utenrikspolitikks historie, bind 5.* (Universitetsforlaget, 1997): 107

¹¹⁶ Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 108

¹¹⁷ Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 119

¹¹⁸ Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 30-31

Østblokken var ikke noe nytt. Gjennom hele etterkrigstiden hadde dette vært en vanlig praksis, der politisk nøytrale rederier stilte skipene sine til disposisjon der de trengtes.¹¹⁹

På sensommeren 1962 ble dette et tema i USA da den norske skipsfarten på Cuba havnet i den amerikanske offentlighetens søkelys. 29. august 1962 gjengav *New York Times* en artikkel fra det sovjetiske statlige pressebyrået TASS som påpekte at Sovjet hadde begrenset handelstonnasje og at vestlige handelsfartøy fra blant annet Norge var leid inn for å dekke opp differansen. President John F. Kennedy ble konfrontert med dette på en pressekonferanse samme dag. Spørsmålet oppsto dermed om president Kennedy ville ta opp temaet vestlig handelstonnasje på oppdrag for østblokklandene. Presidenten ble presset av media til å svare vagt men bekræftende på at dette ville bli et tema med de aktuelle landene.¹²⁰ 1. september 1962 fulgte *New York Herald Tribune* opp dette temaet med et kraftig angrep på de europeiske NATO-allierte. Dette førte til at flere amerikanske medier kastet seg på og oppfordret til boikott av skip som gikk på Cuba. Enkelte amerikanske medier gikk så langt som å kreve full stans av økonomisk hjelp til hele Vest-Europa.¹²¹ Det hjalp ikke at amerikanske myndigheter påpekte at det var vanskelig for USA å stanse den vestlige skipsfarten siden det ikke var forbudt for amerikanske skip å seile til Cuba.¹²²

Den amerikanske debatten om skipsfart ble plukket opp av norsk presse. Fredag 7. september 1962 kunne det leses i *Norges Handels og Sjøfartstidende* at amerikanske myndigheter ikke hadde grunnlag for å gripe inn i vestlig skipsfart til Cuba.¹²³ Samme dag måtte den norske ambassaden i Washington D.C. verifisere en melding fra det amerikanske pressebyrået *Associated Press* om at amerikanske myndigheter ikke planla å presse de NATO-allierte.¹²⁴ Det var tydelig at Oslo var bekymret for hva dette kunne medføre. Skipsfarten var en viktig inntektskilde for Norge, og norske myndigheter var villige til å gå langt for å sikre denne inntektskilden. Dette ser vi i praksis gjennom hvordan informasjonen som ble innhentet for norske myndigheter også tilfløt den private uavhengige bransjeforeningen Norges

¹¹⁹ Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 32

¹²⁰ Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 34

¹²¹ Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 35

¹²² Synstnes, «Siste avgang til Cuba»: 32-33

¹²³ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - Norges Handels og Sjøfartstidende «Besinnelse i USA over Cuba-farten», Norges Handels og Sjøfartstidende (Oslo), fredag 7 september 1962

¹²⁴ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 – NORAMB Washington til UD– «NATO-lands skip i fart på Cuba»

Rederforbund.¹²⁵ Både instruksen til ambassaden i Washington og ambassadens svar til Utenriksdepartementet (UD) der det amerikanske State Department ikke kunne bekrefte at uttalelsene kom fra amerikansk offisielt hold, ble allerede den 8. september delt ikke bare med Handels- og Skipsfartsdepartementet, men også med Norges Rederforbund.¹²⁶

Gjennom september måned fulgte de norske ambassadene i Washington D.C. og i Havanna med på situasjonen og rapporterte tilbake utviklingen til Oslo.¹²⁷ 12. september 1962 opplyste ambassadør Paul Grunda Koht i Washington at det nå var kjent at det hadde ankommet flere tusen sovjetiske soldater til Cuba som del av den sovjetiske hjelpen til Cuba, men at disse trolig var logistikktropper, ikke kamptropper. Troppene holdt tilsynelatende på å ta kontroll over cubansk luftvern, kystforsvar og den cubanske jagerflystyrken. Dette hadde ført til en voldsom reaksjon innad i USA. Både Kongressen og de amerikanske mediene raslet med sablene og krevde at president Kennedy måtte reagere. En rekke senatorer, hovedsakelig fra Det republikanske partiet, krevde en amerikansk aksjon mot Cuba. De innledet derfor en kampanje i Kongressen for å få på plass en resolusjon som skulle la Kennedy sette inn amerikanske tropper mot Cuba. Enkelte manet til og med til en amerikansk invasjon av Cuba. Ambassadør Koht satte dette inn i en amerikansk innenrikspolitisk kontekst. Det var kongressvalg i USA i november, og Kennedy satt i en skvis mellom et innenrikspolitisk krav fra en sterkt engasjert folkelig opinion på den ene siden og de internasjonalekonsekvensene av en direkte amerikansk aksjon mot Cuba på den andre siden. Kennedy hadde imidlertid fremdeles to andre kort på hånden: USA kunne forsøke å løse problemet i FN eller OAS eller akseptere et *fait accompli* og akseptere Cuba som en del av Østblokken. Vurderingen til Koht var at Kennedy trolig kom til å prøve på en mellomting. Videre pekte Koht på at Norge var nevnt flere ganger i den amerikanske offentlige debatten som et alliert land som seilte til Cuba, men det blir også presisert at Norge alltid ble nevnt i samme åndedrag som andre allierte slik som Storbritannia, Vest-Tyskland, Italia, og Hellas.¹²⁸

¹²⁵ *Norges Rederforbund* eksisterer fremdeles men har endret navn til *Norges Rederiforbund*. I denne oppgaven bruker jeg det opprinnelige navnet da det er dette som brukes gjennomgående i kildematerialet. Store Norske Leksikon, «Norges Rederiforbund». Åpnet 2. februar 2023: https://snl.no/Norges_Rederiforbund

¹²⁶ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- «NATO-lands skip i fart på Cuba» (fortrolig melding fra NORAMB Washington) datert 8. september 1962

¹²⁷ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- 1962-09-15 – NORAMB Havanna - «Norske skipsanløp av kubanske havner»; RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 – 1962-09-17 – NORAMB Washington - «Skipsfarten på Cuba»

¹²⁸ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- 1962-09-12- NORAMB Washington til UD – «Forholdet USA-Cuba»

I Paris gav den amerikanske NATO-ambassadør Thomas Knight Finletter den 5. september 1962 en lengre redegjørelse til NATOs råd om hvordan USA så på utviklingen på Cuba. sett i lys av de siste uttalelsene fra Moskva. De sovjetiske uttalelsene ble oppsummert som en «overraskende åpen erkjennelse av den nye politikk, som går ut på å utbygge Cuba som et kommunistisk springbrett mot Latin-Amerika.»¹²⁹ 1500 sovjetiske teknikere var ankommet Cuba, men USA kunne ikke bekrefte om disse var militære. Videre hadde det siden januar 1962 vært 209 anløp til cubanske havner fra 141 skip tilhørende ti forskjellige NATO-land som alle hadde vært chartret til land fra Østblokken, og Sovjet hadde ifølge Finletter transportert både sivil og militær last til Cuba siden juli 1962. Ambassadør Finletter konkluderte med at «Amerika ikke frykter noe direkte angrep fra Cuba, men ser fare for indirekte aggresjoner mot latin-amerikanske land, særlig i land rundt det Karibiske Hav [sic].» Finletter håpte derfor at de NATO-allierte ville hjelpe USA å finne løsninger som kunne «hindre videre uheldig utvikling i Cuba.»¹³⁰

Den norske delegasjonen bidro ikke i diskusjonen, men den amerikanske redegjørelsen førte til at Oslo reagerte. Utenriksdepartementet og Handels- og Skipsfartsdepartementet vurderte å innføre tiltak for å hindre norske skip å seile til Cuba. Men det var ikke uproblematisk. Oslo besluttet derfor at norske myndigheter måtte ha hjemmel i norsk lov for å kunne nekte norske skip å anløpe eksempelvis Cuba. I situasjonen som eksisterte i september 1962 forelå det ingen slik lovhjemmel. Det eneste norske myndigheter eventuelt kunne gjøre var å henstille til norske rederne om frivillig å avstå fra å seile til Cuba med militært utstyr, men dette måtte i så fall først avklares med den norske regjeringen.¹³¹ Overfor Utenriksdepartementet hadde Rederforbundet påpekt at norske skip i fart for Østblokken var underlagt en klausul som utelukket transport av våpen og ammunisjon. Norske myndigheter påpekte også at det på daværende tidspunkt heller ikke forelå et forbud for amerikanske skip å seile til Cuba.¹³²

¹²⁹ UD 33.12/22 Mappe I – 1962-09-06 – NORDEL NATO til UD – «Seilinger mellom Östblokken og Cuba foretatt av NATO-land»

¹³⁰ UD 33.12/22 Mappe I - 1962-09-06 – NORDEL NATO til UD – «Seilinger mellom Östblokken og Cuba foretatt av NATO-land»

¹³¹ UD 33.12/22 –1962-09-17 – NORDEL NATO til UD – «Skipsfarten på Cuba.»

¹³² UD 33.12/22 – 1962-09-17 – NORDEL NATO til UD – «Skipsfarten på Cuba.»

Utenriksdepartementet var misfornøyde med at skipsfarten på Cuba igjen var blitt tema i NATO:

En offisiell, kollektiv NATO-aksjon mot Cuba kan bli utlagt som en utilstedeilig intervensjon i latin-amerikanske anliggender og føre til uheldige politiske tilbakeslag for NATO selv. Det antas at effektiviteten av slike tiltak vil være tvilsom og at de kanskje snarere vil være egnet til å styrke enn til å svekke Castros internasjonale posisjon både i Latin-Amerika og ovenfor Øst-blokken. Til dette kommer at skadevirkningene for norsk skipsfart av slike tiltak kan bli store. Man må dessuten regne med at det også av andre grunner kan være vanskelig å finne støtte i norsk opinion for slike tiltak.¹³³

Utenriksdepartementet mente at det ikke var noen grunn til at Norge skulle akseptere den politiske og økonomiske belastningen det ville være å legge begrensinger på norsk skipsfart på Cuba så lenge amerikanske skip ikke ble ilagt et tilsvarende seilingsforbud eller så lenge situasjonen på Cuba i seg selv ikke skapte akutte sikkerhetsproblemer for USA.¹³⁴

Den 15. september 1962 hadde Norges utenriksminister Halvard Lange hatt et møte med det norske Stortingets utvidede Utenriks- og konstitusjonskomité og presentert denne norske linjen, noe Stortingskomiteen støttet. Dette ble dermed offisiell norsk politikk. Den 17. september 1962 ble denne politikken kommunisert til NATO-ambassadør Jens Boyesen i Paris sammen med instruks om å fremføre Norges synspunkter i rådsbehandlingen som skulle finne sted den 19. september.¹³⁵

Det var ikke bare Utenriksdepartementet som jobbet med Cuba på dette tidspunktet. Handels- og Skipsfartsdepartementet laget seg oversikt over all norsk skipsfart til Cuba og hva transportene gikk ut på. I korte trekk konkluderte departementet med at de norske skipene ikke hadde opptrådd i strid med verken internasjonale avtaler eller påbud fra norske myndigheter.¹³⁶ Av de femten norskflaggede skipene som hadde anløpt Cuba etter 1. juli 1962, gikk syv skip i befraktning for Østblokken. De norske skipene i befraktning medbrakte hovedsakelig matvarer, stykkgoods, kjemikalier og olje. Det ble understreket at ingen av disse skipene fraktet våpen eller ammunisjon til Cuba. Det ble som en kuriositet også nevnt at ett av disse skipene hadde medbrakt last fra USA til Cuba for amerikanske befraktere.¹³⁷ Norske myndigheter mente derfor de hadde ryggen fri når de la seg på den norske linjen om å fortsette skipsfarten til Cuba.

¹³³ UD 33.12/22 – 1962-09-17 – NORDEL NATO til UD – «Skipsfarten på Cuba.»

¹³⁴ UD 33.12/22 – 1962-09-17 – NORDEL NATO til UD – «Skipsfarten på Cuba.»

¹³⁵ UD 33.12/22 – 1962-09-17 – NORDEL NATO til UD – «Skipsfarten på Cuba.»

¹³⁶ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-09-17 – Handels- og Skipsfartsdepartementet - «Skipsfart på Cuba»

¹³⁷ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-09-13 – Handels- og Skipsfartsdepartementet - «Norske skips anløp av Cuba etter 1. juli 1962»

Trusler om amerikansk boikott av norsk skipsfart

Den 23. september 1962 ble Utenriksdepartementet informert av den norske ambassaden i Washington om at det var fattet vedtak i Kongressen om Cuba, herunder et vedtak som søkte å stenge amerikanske havner for skip som seilte til Cuba. Ambassaden viste til at USAs utenriksminister Dean Rusk hadde henstilt til Senatets bevilgningskomité at et vedtak fattet i Representantenes Hus som forbød «amerikansk bistand til land som fraktet varer eller yder økonomisk, finansiell og militær bistand til Cuba» ikke måtte godtas. Det ville gjøre det veldig vanskelig for USA å samarbeide med sine allierte om «Berlin problemet og andre verdensproblemer.»¹³⁸ Ambassaden mente at det var vanlig for Representantenes Hus å presentere denne type vedtak som del av behandlingen av bevilgninger for å gi uttrykk for representantenes misbehag. Som regel ble såkalte urimelige vedtak ikke med i den endelige behandlingen. Det var imidlertid vanskelig for ambassaden å spå hvordan utfallet kom til å bli på grunn av den betente situasjonen innad i USA. Det ble påpekt at Kongressen var på gjenvalg og at Cuba trolig kom til å bli et stridstema i valgkampen.¹³⁹

Det var ingen tvil om at Cuba seilte opp til å bli et betent tema. Den 24. september 1962 var utenriksminister Halvard Lange på reise til USA og hadde møte med blant andre USAs utenriksminister Dean Rusk. Der ble skipsfarten på Cuba tatt opp som ett av flere temaer. I etterkant av møtet fokuserte de amerikanske mediene igjen på norsk skipsfart til Cuba. Utenriksminister Lange ble sitert på å ha sagt at Norge seilte skip på Cuba, men at ingen av disse frakter med seg krigsmateriell. Utenriksminister Lange uttalte også at «Norway sees Cuba first as an American problem which may develop into a free world problem.»¹⁴⁰ Aftenpostens Washington-korrespondent deltok på pressekonferansen og hevdet i Aftenpostens morgenutgave tirsdag 25. september 1962 at Lange hadde uttalt at «[r]egjeringen [vil] kreve et spesielt forbud mot å benytte norske båter til å frakte slik krigsanvendelig last.»¹⁴¹ Lange

¹³⁸ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-09-23 – NORAMB Washington til UD, fremsendt til Handelsminister O.C. Gundersen som «NATO-landenes skipsfart på Cuba»

¹³⁹ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- 1962-09-23 – NORAMB Washington til UD, fremsendt til Handelsminister O.C. Gundersen som «NATO-landenes skipsfart på Cuba»

¹⁴⁰ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- 1962-09-27 – UD – «Utenriksminister Langes samtale med utenriksminister Rusk 24 september 1962»

¹⁴¹ Aftenposten, «Lange: Cuba i første rekke USA's problem», Aftenposten (Oslo), tirsdag 25. september 1962

dementerte imidlertid Aftenpostens gjengivelse og påpekte at han slett ikke hadde uttalt seg om regjeringens hensikter rundt Cuba, trass «iherdige leading questions.»¹⁴²

Reaksjonene i USA på at Norge nektet å føye seg og stanse skipsfarten, lot ikke vente på seg. Den 26. september kunne den norske ambassaden i Washington fortelle at fagforeningen National Maritime Union hadde oppfordret Den internasjonale transportarbeiderorganisasjon om å boikotte NATO-skip som seilte til Cuba. Fagforeningen oppfordret til og med den amerikanske regjeringen om å boikotte alle norske skip. En rekke amerikanske organisasjoner og fagforeninger kastet seg på og oppfordret til boikott av alle skip som seilte til Cuba.¹⁴³

Den stadig tilspissede situasjonen rundt norsk skipsfart til Cuba førte til at temaet nå ble løftet til høyeste nivå i Norge: Statsminister Einar Gerhardsen og det samlede norske regjeringsskollegiet ble nå orientert. I regjeringsskonferansen torsdag 27. september 1962 la handelsminister O.C. Gundersen, som også var fungerende utenriksminister ettersom utenriksminister Lange var på reise, saken frem for den norske regjeringen. Regjeringen fikk i korte trekk høre om de sterke amerikanske reaksjonene på den norske skipsfarten og utenriksminister Langes uttalelser, inkludert trusselen om boikott. Bekymringen som statsråden forela for regjeringen gikk ut på at skipsfartsnæringen fryktet at norske skip ville få problemer med å laste og losse i USA.¹⁴⁴ Statsminister Gerhardsen hadde i mai 1962 vært på statsbesøk hos president Kennedy, og etter eget utsagn var skipsfarten og flaggdiskrimineringen de eneste utfordringene i de norsk-amerikanske relasjonene. Problematikken var altså allerede kjent for statsministeren.¹⁴⁵

Bekymringen til handelsministeren ble delt av rederne. De ønsket at regjeringen skulle oppfordre norske redere til ikke å frakte våpen og militært utstyr til Cuba, i den hensikt å påvirke opinionen i USA. Et utkast til et slikt brev ble forelagt regjeringen, og statsråden skisserte at brevet skulle formelt sendes til Rederforbundet med en henstilling om å sirkulere brevet til sine

¹⁴² RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- 1962-09-27 – UD - «Avskrift av telegram fra NATO-delegasjonen i Paris. Mottatt 26. september 1962»

¹⁴³ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- NORAMB Washington til UD – Innberetningene 24149/62, 24150/62, 24151/62, og 24152/62, som gjengitt i UD's oversending «Norsk skipsfart på Cuba. Reaksjon i USA» til Handels- og Skipsfartsdepartementet datert 1. oktober 1962

¹⁴⁴ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringsskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringsskonferanse nr 80 - «Regjeringsskonferanse torsdag 27. september 1962 kl 1300-1530 i Statsrådsalen»

¹⁴⁵ Gerhardsen, Einar. 1955 - 65: *I Medgang og motgang*. 2. oppl. Erindringer / Einar Gerhardsen 4. Oslo: Tiden, 1972: 310

medlemmer. Samtidig skulle Utenriksdepartementet sørge for at brevet ble offentliggjort.¹⁴⁶ Brevet ble publisert samme dag.

Norske redere hadde fått advarsler fra amerikanske forbindelser om ikke å fortsette å seile til Cuba, da dette kunne ha alvorlige konsekvenser for den norske skipsfarten. Etter påtrykk fra rederne ble det derfor 1. oktober 1962 sendt ut en ny pressemelding fra Norges Rederforbund til inn- og utland. Pressemeldingen påpekte at situasjonen på Cuba nå var så uoversiktlig at medlemmene ble oppfordret til å unngå å seile til Cuba.¹⁴⁷

Allerede neste dag ble representanter for de britiske, danske, italienske, greske, svenske, tyske og norske ambassadene i Washington kalt inn til utenriksdepartementet. Der ble diplomatene informert om at Kennedy-administrasjonen hadde til hensikt å innføre tiltak mot skipsfarten på Cuba med virkning allerede påfølgende uke. Tiltakene gikk ut på å stenge alle amerikanske havner for alle skip som tilhørte land som hadde skip som seilte med våpen til Cuba. Videre skulle tiltakene hindre at amerikansk «government cargo» kunne bli fraktet på skip som tilhørte rederier som seilte til Cuba, og alle amerikanske skip skulle nektes å seile til Cuba. Til sist skulle skip som på samme seilas seilte for Østblokken eller i Cubafart nektes adgang til amerikanske havner.¹⁴⁸ NATOs Råd i Paris ble informert om det samme 3. oktober.¹⁴⁹ Hva var reaksjonene i Norge på disse amerikanske tiltakene?

Kort oppsummert skapte de amerikanske tiltakene stor oppstandelse. Mens bekymrede norske redere tok kontakt med Handels- og Skipsfartsdepartementet, var det hektisk aktivitet i departementene.¹⁵⁰ I norsk forståelse var dette fremdeles hovedsakelig en handelsøkonomisk krise. Etter sektorprinsippet som lå til grunn for norsk statsforvaltning skulle derfor krisen håndteres av Handels- og Skipsfartsdepartementet. Handels- og Skipsfartsminister O. C.

¹⁴⁶ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 80 - «Regjeringskonferanse torsdag 27. september 1962 kl 1300-1530 i Statsrådsalen»

¹⁴⁷ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- 1962-10-11 – UD til HSD og Norges Rederforbund «Skipsfarten på Cuba. Utviklingen i Cuba-saken etter 15. september 1962»; RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - Norges Rederforbund til Handels og Skipsfartsdepartementet –« Norsk skipsfart på Cuba»; RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- UD til HSD – «Norsk skipsfart på Cuba» (kopi av telegram fra NORAMB Washington) datert 2. oktober 1962

¹⁴⁸ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - - NORAMB Washington til UD - «Skipsfarten på Cuba» merket HASTER

¹⁴⁹ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - UD til HSD og Norges Rederforbund - «Skipsfarten på Cuba. Utviklingen i Cuba-saken etter 15. september 1962»

¹⁵⁰ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 - B Holter-Sørensen & Co Rederi til HSD – «Redegjørelse for rederiets stilling på Cuba-farten» (konfidensielt notat datert 11. oktober 1962)

Gundersen la i samråd med Utenriksdepartementet og Norges Rederforbund en strategi som gikk ut på at de vesteuropeiske landene som ble rammet av de amerikanske tiltakene burde slutte rekkene. Fremfor å prøve å finne egne løsninger burde landene føre den samme linjen ovenfor USA.¹⁵¹ Denne løsningen ble presentert for regjeringen påfølgende dag. Den norske skipsfarten på Cuba var nå sak nummer en på dagsorden, og statsminister Gerhardsen og regjeringskollegiet støttet den skisserte løsningen som handelsminister Gundersen presenterte.¹⁵²

Det var ikke bare myndighetsapparatet og rederne som mente noe om skipsfarten på Cuba. 2. oktober 1962 vedtok Oslo Sosialistiske Folkeparti at de bestemt tok avstand fra Norsk Rederforbunds «støtte til USA's [sic] aksjon mot Cuba» og oppfordret regjeringen Gerhardsen til å få Rederforbundet til å trekke «boikottoppfordringen» tilbake.¹⁵³

Norske myndigheter mente at de amerikanske tiltakene var vidtgående og drastiske, men at det var «diskutabelt» om Norge hadde grunnlag for å bestride de amerikanske tiltakene på et folkerettslig grunnlag.¹⁵⁴ Oslo hadde fremdeles ikke avgjort hvordan norske myndigheter skulle forholde seg til de amerikanske tiltakene da Cubakrisen over natten gikk fra å være en handelsøkonomisk konflikt til å bli en sikkerhetspolitisk krise.

Fra handelsøkonomisk til sikkerhetspolitisk krise

På kvelden den 22. oktober 1962 ble NATOs råd i Paris sammenkalt av USAs NATO-ambassadør Thomas Finletter til et ekstraordinært rådsmøte. Her la USAs tidligere utenriksminister Dean Acheson frem det amerikanerne så langt visste om hendelsene på Cuba. Som president Kennedys personlige sendemann var Acheson sendt til Europa for å presentere funnet av de sovjetiske våpensystemene på Cuba og hvordan USA hadde tenkt å respondere for NATO. Amerikanske myndigheter hadde siden den 15. oktober visst at Sovjetunionen var i ferd

¹⁵¹ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1– HSD - Notat «Møte på statsråd Gundersens kontor om amerikanske tiltak mot Cuba»

¹⁵² RA/S-1005/A/Aa/L0015 – SMK, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 82 - «Regjeringskonferanse torsdag 4. oktober 1962 kl 1300-1530 i Statsrådsalen»

¹⁵³ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1- SMK– «Uttalelse fra Oslo Sosialistiske Folkeparti til den norske regjering angående Cuba»

¹⁵⁴ RA/S-1409/2/D/Dd/L0592 mappe 1 – 1962-10-09 – UD til HSD – «Spørsmål om folkerettsmessigheten av amerikanske tiltak vedrørende skipsfart på Cuba» datert 8. oktober 1962, delt i «Skipsfarten på Cuba - Amerikanske tiltak»

med å installere offensive kjernefysiske våpensystemer i form av mellomdistanseraketter på Cuba. Sammen med visedirektøren i den amerikanske etterretningsorganisasjonen CIA gikk Acheson gjennom hva USA hadde avdekket på Cuba i detalj.¹⁵⁵

Hovedbudskapet til Acheson var at de sovjetiske våpensystemene på Cuba endret den strategiske balansen dramatisk i negativ forstand for USA, da den satte store deler av USA under direkte trussel fra sovjetiske atomvåpen. Sett i lys av dette la Acheson frem tiltakene som president Kennedy senere den kvelden amerikansk tid skulle presentere for det amerikanske folk og verden i sin direktesendte fjernsynstale: en blokad av Cuba. De NATO-allierte ble oppfordret til å se president Kennedys beslutning i lys av opplysningene som ble presenterte på rådsmøtet.¹⁵⁶

Presidenten Kennedy mente at en militæraksjon for å fjerne missilene kunne medføre drastiske gjengledelsesaksjoner overfor USAs allierte i Europa eller Asia. Den amerikanske regjeringen ønsket derfor at de allierte burde få tid til å forberede seg på det som måtte komme. De forberedte seg på sovjetiske reaksjoner gjennom diplomatisk press og propaganda-angrep mot nøytrale eller uforpliktete land og at Sovjetunionen kunne dra nytte av situasjonen. Til sist opplyste Acheson at alle amerikanske militære styrker, unntatt styrker på NATO-territorium, var blitt satt på høyeste beredskap.¹⁵⁷

Dette kom trolig som lyn fra klar himmel for den norske NATO-delegasjonen. President Kennedy hadde holdt kortene veldig tett til brystet så langt. Den eneste statslederen som var blitt konsultert på forhånd var den britiske statsministeren Harold Macmillan.¹⁵⁸ Kort tid før rådsmøtet fant sted ble Frankrikes president Charles de Gaulle informert om de amerikanske tiltakene. Der kom det også frem at Vest-Tyskland og Canada hadde blitt informert i tillegg til

¹⁵⁵ UD 33.12/22 Mappe I - NORDEL NATO til UD – «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba» datert 23. oktober 1962 - merket HASTER MEGET

¹⁵⁶ UD 33.12/22 Mappe I - NORDEL NATO til UD – «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba» datert 23. oktober 1962 - merket HASTER MEGET

¹⁵⁷ UD 33.12/22 Mappe I – 1962-10-23 – NORDEL NATO til UD – «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba» merket HASTER MEGET

¹⁵⁸ «Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath - Office of the Historian». Document 41. Åpnet 13. desember 2022: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v11/d41>.

Storbritannia og Frankrike.¹⁵⁹ Det var altså kun en egnere krets av statsledere som fikk et forvarsel før NATOs råd ble sammenkalt. Norge var ikke del av dette gode selskap.

Da Acheson var ferdig med å fremlegge budskapet til president Kennedy for NATOs råd, ble det åpnet for diskusjon. Under diskusjonen ble rådet informert at det allerede var fattet tiltak i NATO-sammenheng. Det er verdt å merke seg at det ikke ble fattet beslutning om å heve NATOs militære beredskap.¹⁶⁰ General Lauris Norstad, den amerikanske generalen som tjenestegjorde som NATOs høyeste militære sjef med tittelen Supreme Allied Commander (SACEUR), hadde beordret alle NATOs militære sjefer om å treffe en rekke forebyggende tiltak i NATO-sammenheng. Disse tiltakene inkluderte intensivering av etterretningsinnsamling, gjennomgang av beredskapsplanverk og andre tiltak som kunne fattes uten at det var synlig eller ble offentlig kjent.¹⁶¹ Begrunnelsen til general Norstad var at det ikke var ønskelig at NATO skulle fremstå som en part i denne konflikten som var mellom USA og Sovjetunionen.¹⁶²

Før møtet ble hevet på kvelden den 22. oktober 1962, ble spørsmålet om hva USA ønsket at NATO skulle foreta seg luftet. NATO-ambassadør Finletter svarte at «i denne situasjon var solidariteten det viktige spørsmål. Det som foregår i Cuba er nært knyttet til andre ting, til Berlin eller andre. Rådet må nå gjøre samme innsats som i august ifjor [sic].»¹⁶³ Altså ønsket USA at NATO skulle vise samme solidaritet som alliansen hadde vist under Berlin-krisen i 1961 ved å slutte rekkene og stå sammen med USA.

Oppsummering

I dette kapittelet har vi sett nærmere på hva norske myndigheter visste om Cuba og situasjonen der før president Kennedys fjernsynstale som brakte Cubakrisen inn i den offentlige bevisstheten. Vi har sett at den stadig forverrede situasjonen på Cuba slett ikke var ukjent for

¹⁵⁹ Hastings, Max. *Abyss: The Cuban Missile Crisis 1962*. (William Collins, 2022): 290; “President De Gaulle inquired what countries were being informed in similar manner. Mr. Acheson replied UK, France, Germany.”, gjengitt i «Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath - Office of the Historian». Document 46. Åpnet 13. desember 2022.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v11/d46>.

¹⁶⁰ UD 33.12/22 Mappe I – 1962-10-23 – NORDEL NATO til UD – «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba» merket HASTER MEGET

¹⁶¹ UD 33.12/22 Mappe I – 1962-10-23 – NORDEL NATO til UD – «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba» merket HASTER MEGET

¹⁶² Hastings, *Abyss* (2022): 276

¹⁶³ UD 33.12/22 Mappe I – 1962-10-23 – NORDEL NATO til UD – «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba» merket HASTER MEGET

norske politiske myndigheter. Den pågående amerikanske kampanjen mot Cuba var kjent i norske politiske sirkler, men ble på dette tidspunktet ansett av norske myndigheter som et amerikansk anliggende som ikke påvirket Norge. Da USA tok opp sin Cuba-problematikk i NATO-sirkler reagerte norske myndigheter negativt. Cuba lå utenfor NATOs ansvarsområde, og saker som angikk Cuba hadde derfor ingen ting med NATO å gjøre. Det sikkerhetspolitiske aspektet fra februar til krisen ble kjent i oktober 1962 var heller ikke fokus for norske myndigheter. Det var primært handelsøkonomiske interesser som sto i fokus for hvordan norske myndigheter oppfattet og responderte på situasjonen som var under utvikling i Karibia. Den norske handelsflåten sto for betydelige deler av Norges valutainntekter og BNP. Enhver utfordring mot norske skips mulighet til å kunne fortsette å tjene inn for rederne i Norge og dermed også den norske stat gjennom skatteinntekter og valutainntekter var noe norske myndigheter tok på største alvor.

Vi har sett at det var tette bånd mellom norske myndigheter og Norges Rederforbund. Norges Rederforbund var en uavhengig forening som hadde til formål å ivareta rederinæringens interesser. Rederforbundet var en uavhengig bransjeforening, men kildematerialet avslører tette knytninger til norske myndigheter. Dette ser vi tydelig i kildematerialet ved at fortrolige diplomatiske innberetninger ble delt med Rederforbundet av Utenriksdepartementet og Handels- og Skipsfartsdepartementet. Dette understøtter teorien om at særinteressene til den norske skipsfartsnæringen la føringer for politikken som norske myndigheter førte i denne perioden. Hvorfor skjedde dette?

Hensynet til skipsfarten var svært viktig for norske myndigheter, da skipsfartsnæringen utgjorde en betydelig del av den norske økonomien. Disse særinteressene påvirket med andre ord hvilken politikk norske myndigheter førte. Hvis skipsfarten ble skadelidende, ville også den norske økonomien bli skadelidende, og det ville igjen føre til færre ressurser til å gjennomføre norsk politikk på hjemmebane, eksempelvis Arbeiderpartiets politikk om industrialisering av Norge og etablering av velferdsstaten. Da USA begynte å diskutere boikott av norske skip i amerikanske havner og true med å suspendere handel med Norge gikk alarmklokkene. Norge sto i flere avhengighetsforhold til USA: både økonomisk, der USA var en av Norges viktigste handelspartnere og sto for betydelige deler av den norske importen av handelsvarer, men også på det sikkerhetspolitiske planet som sikkerhetsleverandør gjennom NATO.¹⁶⁴ At norske

¹⁶⁴ Graf over Norges viktigste handelspartnere nederst på side 113 forteller at USA var Norges nest viktigste handelspartner i 1962 etter Vest-Tyskland med ca 16% av den totale handelen, mens Norge på samme side kun eksporterte ca 5% av sin totale eksport til USA. Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering* (1997): 113

myndigheter tok hensyn til særinteressene til skipsfarten i politikken som ble ført kom tydelig frem gjennom instruksene til NATO-delegasjonen i Paris og at Handels- og Skipsfartsdepartementet gikk Rederforbundets ærend til statsminister Gerhardsen i slutten av september 1962 for å motvirke det amerikanske presset om boikott.

Vi har også undersøkt om det ble foretatt noen norske handlinger eller grep som følge av informasjonsgrunnlaget norske myndigheter satt på i forkant av Kennedys tale. Det var ikke før det ekstraordinære rådsrådet i Paris på kvelden den 22. oktober 1962 at det større bildet ble presentert for NATO og dermed også Norge. Med dette endret også fokuset for norske myndigheter seg bokstavelig talt over natten fra en handelsøkonomisk konflikt til en sikkerhetspolitisk krise. Bekymringene dreide seg ikke lenger om hvorvidt norske skip fikk lov til å laste og losse i amerikanske havner, men snarere om nasjonal sikkerhet.

Kapittel 3: Fra handelsøkonomisk konflikt til sikkerhetspolitisk krise

Tirsdag 23. oktober 1962 delte begivenhetene på Cuba og president Kennedys tale forsideplass i norske aviser med en mer hjemlig tragedie, forliset av hurtigruteskipet «Sanct Svithun», som hadde forlist ved Folda utenfor Nord-Trøndelag natt til mandag 21. oktober med tap av 41 menneskeliv. I Aftenpostens morgenummer måtte leserne bla helt til side 6 for å kunne lese mer om den utenrikspolitiske krisen som holdt på å utspille seg, inkludert en notis om at president Kennedys tale var overrakt til Norges utenriksminister Halvard Lange midt på natten.¹⁶⁵ Arbeiderpartiets avis Arbeiderbladet meldte på side 13 at «Sovjets rakettbaser på Cuba [er] en trusel [sic] mot verdensfreden.»¹⁶⁶ To dager senere meldte Firda Folkeblad at «den kalde krigen mellom aust og vest står i fare for å verta varm [sic].»¹⁶⁷ Hvordan opptrådte den norske regjeringen og norske myndigheter de første dagene etter at Cubakrisen ble offentlig kjent, og hvilke diskusjoner fant sted? Hvordan reagerte den norske regjeringen på krisen som utspilte seg? Hvilket informasjonsgrunnlag hadde regjeringen for å forstå krisen? Og hvilke sikkerhetspolitiske beslutninger ble tatt i disse første dagene?

Krisens første regjeringskonferanse

Det hadde vært et hektisk døgn for den erfarne norske utenriksministeren Halvard Lange når han møtte i Statsrådssalen ved Statsministerens Kontor i Oslo på formiddagen tirsdag den 23. oktober 1962. Natten før hadde utenriksministeren møtt med USAs charge d'affaires i Oslo, Fisher Howe, og fått gjengitt budskapet i Kennedys tale mens denne ble holdt.¹⁶⁸ På morgenen hadde Lange så hatt konferanse med Stortingspresident Bernt Ingvaldsen, formodentlig sammen med statsministeren, før han møtte til regjeringskonferansen.

Cuba var ikke første prioritet for Regjeringen Gerhardsen denne dagen. Det var først etter at statsminister Gerhardsen og lønns- og prisminister Karl Trasti hadde redegjort for de kommende lønns- og prisoppgjørene for 1963, at utenriksminister Halvard Lange fikk ordet.¹⁶⁹ Lange loset regjeringskollegiet gjennom hovedpunktene i president Kennedys tale: amerikansk blokade av Cuba som følge av de sovjetiske missilene som var utplassert på øya, for å hindre

¹⁶⁵ Aftenposten, «Kennedys tale er overrakt Norges utenriksminister». *Aftenposten* (Oslo), 23. oktober 1962

¹⁶⁶ Arbeiderbladet, «Sovjets rakettbaser på Cuba en trusel mot verdensfreden». *Arbeiderbladet* (Oslo), 23. oktober 1962

¹⁶⁷ Firda Folkeblad, «Myrke skyer over verda.» *Firda* (Kinn), 25. oktober 1962.

¹⁶⁸ Sarpsborg Arbeiderblad, «Utenriksminister Lange ble overrakt talen i natt» *Sarpsborg Arbeiderblad* (Sarpsborg), 23. oktober 1962

¹⁶⁹ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr. 86.

videre leveranser av såkalte offensive våpensystemer til øya: bakke-til-bakke-missiler, bombefly, og luftvernmissiler. For å hindre dette ble den amerikanske militærmakten gitt fullmakt til stoppe og inspisere alle skip som seilte mot Cuba, uavhengig av nasjonalitet. Skip som fraktet offensive våpensystemer skulle nektes adgang til Cuba. Hvis disse forsøkte å fortsette mot Cuba skulle amerikanerne arrestere skipet og om dirigere det til en amerikansk havn.¹⁷⁰

Lange fortalte også regjeringen om NATO-delegasjonens hastemelding av 23. oktober.¹⁷¹ Den amerikanske presidentens sendemann, tidligere utenriksminister Dean Acheson, hadde presentert for NATOs råd i Paris hvilke sovjetiske våpensystemer og kjernefysisk infrastruktur som var oppdaget på Cuba, og redegjort for President Kennedys rasjonale for å innføre en blokade. Acheson mente videre at den nye trusselen fra Cuba var en trussel også mot de europeiske NATO-landene, og at USA derfor ønsket at alle NATO-landene skulle støtte USAs handlinger og «stå sammen i sluttede rekker.»¹⁷²

Utenriksministeren kunne videre opplyse regjeringens medlemmer at han rett før regjeringsskonferansen begynte hadde fått vite av Storbritannias utenriksminister at Storbritannia ville gi USA full støtte i Sikkerhetsrådet og at Storbritannia ønsket å ha nær kontakt med Norge så snart den sovjetiske reaksjonen ble kjent. Regjeringen ble informert at det var berammet et møte i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomitéen på Stortinget der utenriksministeren skulle redegjøre for situasjonen.¹⁷³

I avslutning av behandlingen av denne saken tok statsminister Gerhardsen ordet og opplyste at det var lagt opp til et lenge planlagt møte i Forsvarsrådet neste dag. Her er det verdt å merke seg at Gerhardsen eksplisitt kommenterte at «krigshandlinger med sikte på å stenge adgangen til Berlin» måtte møtes med militære tiltak, men at de tiltakene som var aktuelle på dette tidspunktet måtte individuelt vurderes før de kunne settes i verk.¹⁷⁴ Hvordan kom Berlin inn i

¹⁷⁰ RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-10-24 - Utdrag fra President Kennedys Proclamation of Interdiction of the Delivery of Offensive Weapons to Cuba

¹⁷¹ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringsskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringsskonferanse nr. 86.

¹⁷² UD 33.12/22 Mappe I - 1962-10-23 - NORDEL NATO - Hemmelig innberetning D.10143 til UD - 'Amerikanske tiltak ovenfor Cuba' - merket HASTER MEGET

¹⁷³ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringsskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringsskonferanse nr. 86.

¹⁷⁴ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringsskonferanser, nr. 15: 1962. Referat fra Regjeringsskonferanse nr. 86.

bildet da det var snakk om en krise i Karibia? Det var høsten 1962 kommet signaler om at Sovjetunionen formelt skulle slutte fred med Vest-Tyskland etter andre verdenskrig. I den forbindelse var det en frykt for at det skulle oppstå ny Berlin-krise. Spørsmålet om en eventuell styrking av den norske militære beredskapen på senhøsten 1962 dersom situasjonen i Berlin skulle forverre seg som følge av denne fredsslutningen var derfor kommet på den norske regjeringens agenda.¹⁷⁵ Dette skulle bli gjenstand for mer diskusjon de påfølgende dagene.

Krigsfrykt og usikkerhet – stemningen i den norske befolkningen

Cubakrisen fant sted under Den kalde krigen, der stormaktsspillet kan oppsummeres med ett ord: terrorbalanse. Det pågikk et våpenkappløp mellom Øst og Vest gjennom den kalde krigen der motpartens atomarsenal skulle matches eller overstiges. Dette skulle sikre evnen til gjensidig utslettelse, for å gjøre mulighetene for å vinne en atomkrig utenkelig for motparten.¹⁷⁶ En del av dette våpenkappløpet gikk på 1950- og 60-tallet ut på å teste atomvåpnene gjennom atmosfæriske prøvesprengninger, dels for å verifisere at de faktisk fungerte, og dels for å demonstrere for motparten hva som ventet hvis den kalde krigen skulle bli varm en dag. USA gjennomførte sine prøvesprengninger i ørkenen i Nevada i USA og i det fjerne Stillehavet, langt fra Norge. Sovjetunionen gjennomførte på sin side prøvesprengninger på øygruppen Novaja Zemlja i Barentshavet, bare drøye 750 kilometer fra Øst-Finnmark. Denne nærheten medførte at radioaktivt nedfall ble fraktet med vinden til Norge, og bidro til at den norske befolkningen kunne føle den kalde krigen på kroppen.¹⁷⁷ Tidsvitnet Arnhild Skre, som vokste opp på Vestlandet og var ti år gammel når Cubakrisen fant sted, forteller at selv småbarn i distriktene visste at de skulle ta på seg regnklær og løpe i tilfluktsrommene hvis det ble atomkrig.¹⁷⁸

Befolkningen i Norge levde med stormaktsrivaliseringen og terrorbalansen tett på livene sine gjennom hele den kalde krigen, men under Cubakrisen kjente den norske befolkningen på reell krigsfrykt. Skre forteller om barn som var så redde at de gjemte seg under senga si, og om sin egen far som under krisen fortalte henne direkte at «verda står på kanten av atomkrig.»¹⁷⁹ Folk hamstret mat og etablerte nødlagre i kjellere, og enkelte var til og med så redde for krig at de

¹⁷⁵ RA/S-4517 «Protokoll fra møte i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 5. oktober 1962»

¹⁷⁶ Mærli, Morten Bremer. *Atomvåpen: det du ikke vet, det du ikke vil vite*. Oslo: Pax forlag, 2009: 22-23.

¹⁷⁷ Njølstad, Olav. *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-63*. 5-6

¹⁷⁸ Skre, Arnhild. *Kald krigs kviskring: barndom under den kalde krigen*. Oslo: Samlaget, 2017: 273-274

¹⁷⁹ Skre, *Kald krigs kviskring*. 287-290

ikke våget å lage barn.¹⁸⁰ Mens krisen pågikk for fullt fant det sted studentdemonstrasjoner i Oslo som en direkte reaksjon på Cubakrisen, både for og mot USAs fremferd.¹⁸¹

Selv om avisene fra perioden stort sett fremstår forholdsvis nøkterne finner vi krigsfrykten formulert i avisenes ledere. 25. oktober 1962 oppsummerte *Firda Folkeblad* situasjonen slik: «Etter amerikanerne sitt vedtak om blokade av Cuba, er vi inne i den verste konflikten som har truga verda sidan krigen. Kva resultatet vert kan ingen spå i dag, men ein ting er sikkert, nemleg at den kalde krigen mellom aust og vest står i fare for å verta varm [sic].»¹⁸²

Det var med andre ord en genuint krigsredd befolkning i Norge mens Cubakrisen pågikk, som norske styresmakter utvilsomt måtte ta hensyn til. Møtene og diskusjonene innad i myndighetsapparatet fant ikke sted i et vakuum, og vi må ha strømningene og tankesettet til den norske befolkningen i mente når vi ser på hva som utspilte seg i oktoberdagene 1962.

Møtet i Forsvarsrådet – tiltak og opphetede diskusjoner

Onsdag 24. oktober 1962 kunne leserne av blant annet Narvik-avisa *Fremover* bli forsøkt betrygget av utenriksminister Langes regjeringsgodkjente uttalelse om at Cuba-situasjonen var bekymringsfull, men at Regjeringen håpet at FNs sikkerhetsråd ville finne en fredelig løsning på krisen.¹⁸³ Samme formiddag var Forsvarsrådet samlet i Statsministerens møterom på Statsministerens Kontor.

Forsvarsrådet var et permanent råd som skulle legge til rette for samarbeid mellom militære og sivile myndigheter i saker av særlig betydning for forsvaret av Norge.¹⁸⁴ Det var et topptungt møte: foruten statsminister Gerhardsen, utenriksminister Lange og forsvarsminister Harlem stilte regjeringen mannsterke med samferdselsminister Trygve Bratteli, handelsminister O.C. Gundersen, og finansminister Petter Jakob Bjerve. Fra Forsvaret stilte Sjefen for Forsvarsstaben (FST) generalløytnant Bjarne Øen sammen med nestkommanderende for FST generalmajor Løken og de tre militære forsvarsgrensjefene: Sjefen for Sjøforsvaret viseadmiral Erling Hostvedt, Sjefen for Luftforsvaret generalløytnant Odd Bull, og Sjefen for Hæren

¹⁸⁰ Skre, *Kald krigs kviskring*. 294

¹⁸¹ Norsk Rikskringkasting, Filmavisen 1. november 1962.

<https://tv.nrk.no/serie/filmavisen/1962/FMAA62004474/avspiller>

¹⁸² «Myrke skyer over verda.» i *Firda Folkeblad* 1962.10.25. *Firda Folkeblad*. Norge; Vestland; 1962.

https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_firdafolkeblad_null_null_19621025_57_82_1.

¹⁸³ *Fremover*, onsdag 24. oktober 1962, 60. årgang, nr 246, «Norge tilfreds med at Cuba-saken skal opp for sikkerhetsrådet». <https://www.nb.no/items/e252dda46c1d793c75b3dfd39058f10c>; RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr. 86

¹⁸⁴ Store Norske Leksikon, «Forsvarsrådet». Åpnet 16. mars 2023. <https://snl.no/Forsvarst%C3%A5det>

generalløytnant Paal Frisvold. Dessuten stilte sjefen for Sivilforsvaret generalmajor Hans Reidar Holtermann. Fra embetsverket deltok utenriksråd Johan Georg Alexius Ræder og ekspedisjonssjef Georg Kristiansen for Utenriksdepartementet, forsvarsråd Jakob Modalsli for Forsvarsdepartementet, og ekspedisjonssjef ved Statsministerens Kontor Andreas Andersen.¹⁸⁵

Utenriksminister Lange redegjorde nok en gang for bakgrunnen til Cubakrisen og koblingen til Berlin, som opprinnelig hadde vært dagsordenen for rådsmøtet. Her ble en rekke premisser og antakelser lagt til grunn for diskusjonen som fulgte: De amerikanske tiltakene ble oppfattet som preventive, og det var samtidig diplomatiske utspill gjennom FNs sikkerhetsråd, selv om det måtte forventes at Sovjetunionen kom til å legge ned veto mot det amerikanske resolusjonsforslaget.¹⁸⁶ Sovjet sin reaksjon ble vurdert å være moderat, da det ikke var avdekket store styrkekonsentrasjoner enda, selv om Sovjet hadde fattet en rekke beredskapstiltak.¹⁸⁷ De amerikanske direktivene for karantenen fastslo at de kun skulle stoppe offensivt militært utstyr fra å nå Cuba.¹⁸⁸ Det var videre et ønske fra NATO at Sovjetunionen ikke skulle tro at NATO var part i konflikten. Det var derfor ikke beordret militære beredskapstiltak enda.¹⁸⁹ SACEUR hadde kun bedt om at NATO-landene intensiverte militær overvåking og etterretningsaktivitet, og at de allierte oppbemantet sine respektive operasjonsrom og varslingsapparat. Dette kunne forsvarsministeren opplyse at Forsvaret allerede hadde iverksatt.¹⁹⁰

Allerede dagen før Forsvarsrådet trådte sammen hadde det norske Forsvaret satt i gang sine egne prosesser. Forsvarsstaben sendte på ettermiddagen 23. oktober 1962 ut følgende hemmelige ordre til de tre forsvarsgrenenes overkommandoer og til Øverstkommanderende i Nord-Norge:

¹⁸⁵ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom»

¹⁸⁶ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 2

¹⁸⁷ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 3; S-1409/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-09-17 - NORAMB Moskva - Innberetning nr 805 til UD «TASS-erklæring om Cuba og den sovjetiske beredskap»

¹⁸⁸ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 3; S-1409/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-10-24 - HSD jnr 4196_62 – «Utdrag fra 'President Kennedys Proclamation of Interdiction of the Delivery of Offensive Weapons to Cuba'»

¹⁸⁹ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 3

¹⁹⁰ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 5; RA/RAFA-4424/Bb/L0028 - FST H-kopibok nr 2 - 1962-10-23 – Hemmelig fra FST «Tiltak truffet i anledning den internasjonale situasjonen»

I anledning av den internasjonale situasjon bes adressatene i stillhet foreta stabsmessige forberedelser med henblikk på å høyne beredskapet. Det pekes spesielt på følgende tiltak under FORBEREDENDE BEREDSKAP som bes satt i verk.

- Forsterking av vaktholdet ved oppsatte staber.
- Etablering av døgnvakt ved kontroll- og varslingssystemet.¹⁹¹

Forsvaret hadde altså allerede 23. oktober iverksatt tiltak hentet fra det forhåndsplanlagte beredskapssystemet. *Forberedende beredskap* var et beredskapstrinn som ble innført i det norske beredskapssystemet i 1961 og betød at en rekke forhåndsplanlagte tiltak hos de forskjellige departementer og etater som hadde viktige oppgaver i beredskapssituasjoner skulle settes i drift. Beredskapstrinnene var koblet til spesifikke forhåndsgodkjente tiltak og fullmakter hos departementene og de forskjellige etatene, og var utover alarmberedskapstrinnene *gul alarm* og *rød alarm*, i stigende rekkefølge og alvorsgrad: *forberedende beredskap*, *enkel beredskap*, *forsterket beredskap*, og *full beredskap*. På tiltakstrinnet *enkel beredskap* skulle det for eksempel mobiliseres 60,000 reservister til beredskapstjeneste, mens tiltakstrinnet *full beredskap* kort fortalt betydde at Norge var i krig.¹⁹²

Det ble altså allerede på ettermiddagen 23. oktober iverksatt enkelte skjulte militære beredskapstiltak som en direkte konsekvens av Cubakrisen. Når Forsvarsrådet trådte sammen 24. oktober var det imidlertid mulig at ytterligere militære beredskapstiltak ville bli aktuelle i den nære fremtid, ettersom myndighetene fryktet at adgangen for vestmaktene til Berlin kunne bli truet i løpet av de neste dagene.¹⁹³ Det var derfor behov for å gå gjennom hvilke tiltak som var aktuelle for NATO og Norge. I den sammenheng påpekte utenriksministeren at Norge hadde insistert på at det ikke måtte være noe automatikk i iverksettelse av militære mottiltak. Dette hadde Norge fått støtte for i NATOs råd. I denne sammenhengen trakk forsvarsminister Harlem frem en tiltakspakke som FST hadde utarbeidet i september og som hadde blitt drøftet i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 5. oktober. Selv om disse var utarbeidet og innrettet mot en ny Berlin-krise, måtte Forsvarsrådet nå se på dem i lys av Cubakrisen.¹⁹⁴

Denne tiltakspakken er nøkkelen for å forstå norske militære handlinger under krisen, og vi skal derfor se litt nærmere på denne.

¹⁹¹ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 - FST H-kopibok nr 2 - 1962-10-23 – Hemmelig fra FST «Tiltak truffet i anledning den internasjonale situasjonen»

¹⁹² RA/S-1005/Da/L0022 - 1961-06-22 - R-notat fra SMK - Beredskapsplan for Forsvaret

¹⁹³ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom»

¹⁹⁴ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 4

Forsvarsstabens notat av 29. september 1962

Regjeringens Sikkerhetsutvalg (RSU) var – og er – et regjeringsorgan med statsministeren, utenriksministeren, forsvarsministeren, justisministeren og finansministeren som faste medlemmer, der sensitive eller graderte saker av sikkerhetspolitisk eller beredskapsmessig karakter behandles.¹⁹⁵ 5. oktober 1962 hadde RSU vært samlet for å diskutere behovet for å styrke den norske militære beredskapen på senhøsten 1962. Bakgrunnen var som nevnt tidligere en mulig fredsslutning mellom Vest-Tyskland og Sovjetunionen for å formelt avslutte Andre verdenskrig, noe NATO fryktet kunne føre til en gjentakelse av fjorårets Berlin-krise.¹⁹⁶ Som følge av dette hadde Forsvarsstaben på direkte bestilling fra forsvarsminister Gudmund Harlem allerede 29. september 1962 ferdigstilt en liste med en rekke militære og beredskapsmessige tiltak som ville heve den norske militære beredskapen. Denne tiltakspakken var en ren fagmilitær anbefaling om tiltak for å styrke den militære beredskapen utover høsten 1962.¹⁹⁷

Bredden av de foreslåtte tiltakene var omfattende. Det ble systematisk foreslått tiltak som kunne innføres i løpet av én måned, tre måneder, og lengre tidshorisonter. I tillegg presenterte notatet den økonomiske kostnaden de foreslåtte tiltakene ville medføre: fra minimal kostnad, tiltak som ville kreve omdisponering av godkjent budsjett, og mer kostbare tiltak som ville kreve ekstrabevilgninger. Hovedhensikten til alle tiltakene var å styrke stridsevnen til det norske forsvaret i Nord-Norge. Eksempler på foreslåtte tiltak varierte fra ekstra repetisjonsøvelser for Hæren og forflytting av marinefartøyer og flystyrker til Nord-Norge, til innkalling av reservister og ekstraordinære innkjøp av ammunisjon og medisiner. Dersom alle de foreslåtte tiltakene ble vedtatt og iverksatt ville det medføre behov for 17 millioner 1962-kroner i ekstraordinære bevilgninger.¹⁹⁸

Notatet er selve nøkkelen for å forstå diskusjonene som foregikk og hva som ble vurdert av tiltak mens Cubakrisen pågikk. Som vi skal se i neste kapittel ble en rekke av tiltakene som ble foreslått i større eller mindre grad iverksatt mens krisen pågikk, og demonstrerer at det var en gjennomtenkt tanke bak norske myndigheters handlinger når krisen var et faktum.

¹⁹⁵ «Regjeringens sikkerhetsutvalg», Statsministerens kontor. «Om r-konferanser». regjeringen.no, 25. januar 2022. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/om-rkonf/id2470121/>.

¹⁹⁶ RA/S-4517 «Protokoll fra møte i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 5. oktober 1962»

¹⁹⁷ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 - FST H-kopibok nr 2 - 1962-09-29 - FST til FD «Tiltak for styrkelse av beredskapet»

¹⁹⁸ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 - FST H-kopibok nr 2 - 1962-09-29 - FST til FD «Tiltak for styrkelse av beredskapet»

FST-notatet ble brukt som beslutningsgrunnlag i RSU 5. oktober der det ble diskutert hvordan beredskapen kunne heves dersom det skulle bli nødvendig. Det var imidlertid noen såkalte «beredskapsproblemer» knyttet til denne militære tiltakspakken som Forsvarsrådet skulle drøfte på sitt neste møte, berammet til 24. oktober 1962.¹⁹⁹

Det norske beredskapsplanverket på dette tidspunktet var tett knyttet opp mot NATOs beredskapsplanverk, og delt inn i flere forskjellige beredskapstrinn.²⁰⁰ Systemet var basert på erfaringene norske myndigheter hadde etter andre verdenskrig. Myndighetene hadde innsett at det var usikkert om det var mulig å samle Stortinget for å vedta nødvendige fullmakter for regjeringen i en krigssituasjon. Derfor var det utarbeidet beredskapssystemer for både Forsvaret og for den sivile sektoren, som sammen med forskjellige beredskapslover som skulle tre i kraft på gitte beredskapstrinn. Dette skulle sikre overgangen fra fred til krig, ved å gradvis bygge opp det norske Forsvaret og Totalforsvaret.²⁰¹

Problemet RSU diskuterte 5. oktober gikk ut på at dersom NATO hevet beredskapsnivået til det som ble kalt *Military Vigilance*, som tilsvarte det norske beredskapstrinnet *Enkel beredskap*, ville det medføre en automatisk innkalling av 60,000 norske reservister til Forsvaret. Forsvarsminister Harlem mente derfor at det ville være bedre å iverksette enkelttiltak dersom det skulle bli en tilspisset situasjon, fremfor at det skulle gå automatikk i beredskapstiltakene. Han hadde derfor bestilt «menyen» med tiltak i FST-notatet. Statsminister Gerhardsen hadde 5. oktober ment at FST sine tiltak virket rimelige, men at de norske tiltakene måtte vurderes i lys av NATOs opplegg og krav.²⁰²

Ekstraordinære tiltak: Skal de vernepliktige få dimittere?

Forsvarsstaben hadde altså beordret forberedende beredskapstiltak allerede dagen før Forsvarsrådet trådte sammen. Utfordringen for forsvarsministeren lå imidlertid i at et antall vernepliktige soldater etter planen skulle dimitteres i begynnelsen av november, noe som ville ha en negativ innvirkning på den stående beredskapen. Selv om sjefen for FST general Øen var mer bekymret for det norske Forsvarets store mangel på militærmateriell og forsyninger, delte han bekymringen for å erstatte en betydelig del av de trente soldatene med utrente nye rekrutter, og anbefalte derfor at de vernepliktige dimittendene ble holdt igjen i tjeneste inntil krisen var

¹⁹⁹ RA/S-4517 «Protokoll fra møte i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 5. oktober 1962»

²⁰⁰ RA/S-1005/Da/L0022 - 1961-06-22 - R-notat fra SMK - Beredskapsplan for Forsvaret

²⁰¹ NOU 1995:31: 45-47, 70

²⁰² RA/S-4517 «Protokoll fra møte i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 5. oktober 1962»

over.²⁰³ Det dreide seg om cirka 2000 mann i Hæren, 300 mann i Sjøforsvaret, og 400 mann i Luftforsvaret, og på grunn av såkalte «tekniske årsaker» måtte det fattes en beslutning om å holde disse igjen innen 29. oktober. Dersom disse soldatene ble dimittert, ville de stående militære avdelingene i midten av november bestå av 50% trente mannskaper med 10 måneders tjenesteerfaring, og 50% ferske soldater som fremdeles var på rekruttskolene. Dette ville ifølge general Øen medføre «en drastisk reduksjon av vårt beredskap.»²⁰⁴ På spørsmål fra statsministeren om det var mulig å holde igjen deler av dimittendene, mente general Øen at dette ikke var ønskelig fordi det var «teknisk vanskelig og psykologisk uheldig» og kunne skape «effektivitetsproblemer.» Statsminister Gerhardsen besluttet derfor at Forsvarsrådet ikke skulle fatte en beslutning, men at det var regjeringen som helhet som måtte bestemme hvordan de skulle gå frem.²⁰⁵ Dette tyder på at statsministeren tok situasjonen på største alvor og ønsket å ha beslutningene sine forankret i det samlede regjeringsskollegiet.

Møtet i Forsvarsrådet var imidlertid ikke over. General Øen valgte å ta opp «den bekymringsfulle situasjon når det gjaldt forsyninger og materiell» i Rådet. Her henviste generalen til tiltakspakken av 29. september og viste til at tiltakene som FST mente måtte fattes for å styrke beredskapen, hadde en estimert kostnad på ca. 17 millioner 1962-kroner.²⁰⁶ Til sammenligning utgjorde det vedtatte samlede Forsvarsbudsjettet 1962 totalt 1.3 milliarder kroner.²⁰⁷ General Øens utspill ble imøtegått av forsvarsminister Harlem. Han mente at dette hørte hjemme i budsjettarbeidet, og at endring i budsjettprioritering var noe som kunne tas opp i Forsvarsrådet eller i en proposisjon til Stortinget til våren. Forsvarsministeren mente at det Forsvarsrådet kunne diskutere, var omdisponering av personell eller materiell, da «noen endring av situasjonen som skulle tilsi en ny vurdering av budsjetttrimmen kunne han ikke se forelå.»²⁰⁸ Betyr dette at forsvarsministeren ikke vurderte at situasjonen var alvorlig nok? Regjeringen Gerhardsen hadde måtte håndtere flere sikkerhetspolitiske kriser de senere årene: Suezkrisen i

²⁰³ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 5-7

²⁰⁴ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 7

²⁰⁵ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 7-8

²⁰⁶ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 9

²⁰⁷ St.Prp. nr. 1 (1962-63) Statsbudsjettet for budsjett-terminen 1963, romertallsside VI. Stortinget. Åpnet 16. mars 2023. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1962-63&paid=1&wid=a&psid=DIVL449&pgid=a_0034

²⁰⁸ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 9

1956 og Berlinkrisen i 1961 er to eksempler på nylige kriser som trolig hadde fremstått mer alvorlige for norske myndigheter. Kan det være at forsvarsminister Harlem på dette tidspunktet mente at Cubakrisen ikke var alvorlig nok til å også forårsake spenninger i Europa? Uttalelsene i Forsvarsrådet kan tyde på dette.

Sjefen for Hæren, generalløytnant Paal Frisvold, gikk imidlertid rett i strupen på politikerne. Han angrep politikerne for å kun bry seg om beredskapen når de sto i krisene og hva de militære sjefene kunne gjøre for å styrke beredskapen der og da på kort sikt, fremfor å planlegge langsiktig. Hær sjefen påpekte at NATO la hovedansvaret for forsyningssituasjonen hos de respektive medlemsnasjonene, og forsvarsgrenene hadde i tiltakspakken sin presentert det som trengtes for å dekke det mest prekære behovet. Selv om de militære sjefene var klare over at det var snakk om store tall og at de ikke kunne dukke opp over natten, mente de at noe måtte gjøres. Han pekte på at forsyningssituasjonen for flere typer ammunisjon hadde sunket til på kritisk lave nivåer fordi Forsvaret måtte tære på ammunisjonslagrene sine på grunn av for små bevilgninger. Ammunisjonsfabrikken på Raufoss kunne heller ikke dekke behovet hvis de ikke fikk inn betydelige bestillinger, og hær sjefen avsluttet med å konstatere at hvis noe ikke skjedde på denne fronten, «ville stillingen stadig forverres, og vi kunne komme i den situasjon at vi ikke kan skaffe materiell for penger.»²⁰⁹

Selv om både de fagmilitære og politikerne jobbet mot samme mål, å trygge Norge, var det åpenbart konflikter om hvordan de best kunne gjøre dette. De fagmilitære presenterte forslag til løsninger på problemstillingene politikerne brakte til torgs, men påpekte at dette ikke var billig. På den andre side måtte politikerne balansere de forskjellige sektorenes behov. Den økonomiske situasjonen i Norge var utfordrende, og forsvar var dyrt.

Gjennom hele den kalde krigen hadde norske myndigheter gått på en line i forholdet sitt til Sovjetunionen der de forsøkte å balansere behovet for å avskrekke Sovjetunionen fra aggresjon opp mot behovet for å berolige Sovjetunionen fra å tro at Norge hadde ondsinnede planer mot sin store nabo. Samtidig var den utvilsomme bærebjelken i norsk sikkerhetspolitikk i perioden var NATO-medlemskapet. Norge hadde etter andre verdenskrig innsett at dets strategiske beliggenhet gjorde at landet ikke ville kunne holdes utenfor en ny storkrig mellom stormaktene.²¹⁰ Derfor hadde Norge i 1949 gått inn i NATO: for å avskrekke Sovjetunionen fra

²⁰⁹ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 10

²¹⁰ Lange, Halvard M. *Norges vei til NATO*. Mini-Pax. Oslo: Pax Forlag A/S, 1966: 41

å angripe og samtidig forhindre at Norge ble utsatt for politisk press fra sin store nabo i øst.²¹¹ Dette var avskrekkings-delen av balansegangen.

Imidlertid var det viktig å vise hensyn til naboskapet med Sovjetunionen, noe som medførte at Norge allerede fra inntreden i Atlanterhavspakten i 1949 hadde lagt begrensinger på hva alliansemedlemskapet innebar. Dette inkluderte et generelt norsk forbud mot stasjonering av utenlandske tropper på norsk territorium i fredstid og en skjerming av Nord-Norge mot alliert aktivitet.²¹² Dette ble også akseptert av USA og NATO.²¹³ Dette utgjorde beroligelses-delen av balansegangen. I 1962 hadde dette vært offisiell norsk politikk i en årrekke, sist forsterket av Gerhardsens tale under NATO-toppmøtet i Paris i 1957. Her hadde Gerhardsen gjort det klart ovenfor NATO at Norge i fredstid ikke ville godta allierte baser eller utplassering av atomvåpen på norsk jord.²¹⁴ De norske selvplagte restriksjonene var del av den norske avskjermingspolitikken som søkte å redusere spenningene overfor Sovjetunionen. Trass i disse tiltakene for å redusere spenningene var det norske forholdet til Sovjet i 1962 blitt forverret etter to uheldige sikkerhetspolitiske episoder i 1960: Sovjet hadde først skutt ned et amerikansk U2 spionfly dypt inne i Sovjetunionen som var på vei fra Pakistan til Bodø i Norge. Deretter var et amerikansk RB-47 rekognoseringsfly, som hadde tatt av fra en norsk flybase, blitt skutt ned av Sovjetunionen i Barentshavet.²¹⁵

Selv om Norge ønsket et så normalisert forhold til Sovjet som mulig, var den norske regjeringen samtidig smertelig klar over at den var helt avhengig av NATO for å forsvare landet.²¹⁶ Innad i NATO sto USA som den viktigste sikkerhetsgarantisten for Norges frihet og selvstendighet, og som premissleverandør i NATO gjennom sin atomvåpenparaply.²¹⁷ Dette medførte at Norge la stor vekt på alliansen. Historikerne Knut Einar Eriksen og Helge Øystein Pharo bemerker at Norge gjennom NATO fikk «muligheten til å oppnå beskyttelse for en relativt billig penge.»²¹⁸ Norge slapp altså å bruke enorme summer på å opprette og vedlikeholde et forsvar som på egen hånd skulle kunne stoppe Sovjetunionen. Dette medførte imidlertid en avhengighet av NATO for å forsvare landet. Avhengigheten av NATO medførte at de norske etterkrigsregjeringene til

²¹¹ Eriksen, Knut Einar, og Helge Ø Pharo. *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*. Norsk utenrikspolitikk historie, bd. 5. Oslo: Universitetsforlaget, 1997: 66

²¹² Eriksen & Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 32-33

²¹³ Lange, *Norges vei til NATO*: 48-49

²¹⁴ Riste, Olav. *Norway's Foreign Relations: A History*. [New ed.]. Oslo: Universitetsforlaget, 2005: 214-217

²¹⁵ Eriksen & Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 210-211, 218

²¹⁶ Eriksen & Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 73-74

²¹⁷ Riste, *Norway's Foreign Relations*: 213-214

²¹⁸ Eriksen & Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 407

en viss grad nedprioriterte styrking av Forsvaret til fordel for gjenoppbygging og industrialisering. Dette gjorde at politikerne i en årrekke hadde blitt kritisert av norske fagmilitære sjefer som hevdet at bevilgningene til Forsvaret var for små.²¹⁹ Den norske økonomien var rett og slett ikke sterk nok til å ruste opp Norge på egen hånd, samtidig som Arbeiderparti-regjeringene etter krigen gjennomførte gjenreisningsprogrammet som skulle gjenoppbygge, industrialisere og modernisere landet. Å forbedre den norske økonomien for å sikre fortsatt økonomisk vekst var av avgjørende betydning for statsminister Gerhardsen, og her var eksport og skipsfart essensielle elementer.²²⁰ Forsvaret av landet var noe som Norge kunne gjøre sammen med våre allierte i NATO, mens statsøkonomien måtte Norge håndtere helt på egen hånd.

Dette er trolig en medvirkende forklaring på hvorfor skipsfartsnæringen sine interesser hadde så stort gehør i norske myndighets sirkler mens andre sektorer, som Forsvaret, ikke ble prioritert i like stor grad. Hærsejens utblåsning i Forsvarsrådet om manglende bevilgninger var altså trolig ikke uventet for regjeringen eller noe de ikke hadde hørt fra de fagmilitære før. Forsvarsminister Harlems henvisning om at tilleggsbevilgninger måtte gå gjennom de rette parlamentariske kanaler, tydet imidlertid på at regjeringen ikke tillot denne protesten særlig stor vekt.

Etter hærsejens utblåsning i Forsvarsrådet valgte samferdselsminister Bratteli å ta ordet og tenkte høyt at situasjonen nok ville avklare seg i løpet av de neste dagene, men at den også kunne forverres. Hvis dette skjedde, mente Bratteli at Forsvarsrådet burde få en fullstendig oversikt over hva Norge hadde av militære styrker og forsyninger og se på hva som kunne gjøres for å bedre beredskapen på kort sikt. General Øen stilte seg beredt til å levere en slik redegjørelse, men statsminister Gerhardsen mente at en slik redegjørelse burde gis for den samlede regjeringen hvis det skulle bli aktuelt.²²¹ Statsministeren ønsket å forankre store beslutninger i det samlede regjeringskollegiet.

Da Forsvarsrådets møte ble hevet etter nesten to timer, var det med forståelsen at tiltakene som var foreslått, skulle drøftes av det samlede regjeringskollegiet allerede neste dag og at også sivile beredskapstiltak måtte forberedes. Det ble anbefalt at de utvidede regionale sjefsnemdene

²¹⁹ Eriksen & Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*: 76

²²⁰ Olstad, Finn. *Einar Gerhardsen: en politisk biografi*. Norbok. Oslo: Universitetsforlaget, 1999: 368-369

²²¹ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 11

rundt omkring i landet som koordinerte totalforsvarsinnsatsen, skulle møtes i de kommende ukene for å kontrollere og samordne nødvendig planlegging for å ivareta dette.²²² Med andre ord, det ble ikke fattet beslutninger om umiddelbar handling eller tiltak i samråd med forsvarsledelsen. Snarere tvert imot. Statsminister Gerhardsens beslutning om å utsette avgjørelser til hele regjeringen sammen kunne drøfte situasjonen medførte i realiteten at beslutningsmyndigheten i denne krisen ble lagt til regjeringen som helhet.

Den andre regjeringskonferansen

Det var planlagt regjeringskonferanse allerede neste dag, 25. oktober 1962, der regjeringen i plenum skulle diskutere forslaget fra general Øen om å holde tilbake de vernepliktige. Generalen fulgte opp dette forslaget med et formelt brev til forsvarsminister Harlem allerede senere samme dag der han presiserte sitt synspunkt: Forslaget var et første steg for å hindre at beredskapen ble svekket og at en beslutning måtte tas i løpet av den inneværende uke. Totalt dreide det seg om cirka 2750 mann, med en ukentlig kostnad på kr 870,000 for å holde dem igjen utover dimisjonsdato. Generalen påpekte videre at det kunne bli aktuelt å holde avdelinger som var inne på eller skulle inn på repetisjonsøvelser igjen i tjeneste utover den planlagte tjenestetiden og ba igjen om at regjeringen vurderte de økonomiske tiltakene FST hadde anbefalt i september.²²³ Forsvarsstaben fortsatte dermed å insistere på finansiering av tiltakene, til tross for den opphetede diskusjonen i Forsvarsrådet.

24. oktober hadde det også vært møte i NATO-rådet, der Cuba atter var tema. Under rådsmøtet ble det foreslått at NATO skulle sende ut en solidaritetserklæring til USA når det gjaldt Cuba. Utkastet som ble presentert var en vidtgående solidaritetserklæring og møtte motstand fra de norske og canadiske delegasjonene. Den foreslåtte erklæringen var en «høyviktig politisk erklæring», mente Norge og Canada sine utsendte til Paris. Begge lands sendemenn insisterte på at de måtte innhente full regjeringsinstruks før det kunne tas stilling til dette utkastet. Det endte med at erklæringen ble lagt til side og NATOs råd ble enige om at pressen skulle

²²² RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 12

²²³ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 - FST H-kopibok nr 2 - 1962-10-24 - Sj FST til FMIN: «Beredskapstiltak i forbindelse med den internasjonale situasjon. Utsettelse av dimisjon av mannskaper som avtjener førstegangstjenesten.»

informeres at «NATO løpende overveier Cuba-situasjonen.»²²⁴ Fremdeles eksisterte det altså uenighet innad i NATO om hvordan alliansen skulle forholde seg til situasjonen.

25. oktober samlet regjeringen Gerhardsen seg til ny regjeringskonferanse. I motsetning til konferansen to dager før var dagsorden utelukkende om Cuba. Utenriksminister Lange hadde samme formiddag redegjort for Stortinget om Cubakrisen, og orienterte nå regjeringen om siste status.²²⁵ Dette inkluderte trolig ikke bare innberetningene fra NATO-delegasjonen i Paris, men også fra den norske FN-delegasjonen i New York som hadde fremsendt en rekke innberetninger de siste dagene, inkludert FN's generalsekretær U Thants tilbud av 24. oktober om mekling mellom partene.²²⁶ Den norske FN-delegasjonen hadde på kvelden 24. oktober meldt situasjonen var i ferd med å bedre seg og at det var kommet signaler til FN fra Østblokken om at Sovjet ikke ønsket å utvide den pågående konflikten utover Cuba.²²⁷

Situasjonen fremsto altså noe lysere for regjeringen enn det den hadde gjort dagen før, der FN-delegasjonen i sin innberetning hadde varslet at det fremdeles eksisterte en labil situasjon der en akutt krise kunne inntreffe «når som helst.»²²⁸ Enkelte statsråder (uten at vi vet hvilke) mente nå at regjeringen burde ta opp spørsmålet om den folkerettslige siden av den amerikanske blokaden mot Cuba og be USA om å følge U Thant sin oppfordring om å gå med på forhandlinger for å komme frem til en fredelig løsning. Det fremkommer ikke av regjeringsprotokollen om det ble noe av dette forslaget.²²⁹

Spørsmålet om å holde igjen de norske vernepliktige soldatene ble løftet på regjeringskonferansen. General Øens brev ble presentert for regjeringskollegiet av forsvarsminister Harlem, der det også kom frem at det måtte foreligge en avgjørelse på dette punktet senest mandag 29. oktober. Harlem anbefalte imidlertid at regjeringen skulle vente med å fatte en avgjørelse til mandagen, «idet en må kunne regne med at situasjonen da vil være mer

²²⁴ UD 33.12/22 Mappe I - 1962-10-24 - NORDEL NATO - Hemmelig innberetning D.10150 til UD - 'Cuba' - merket HASTER

²²⁵ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 87

²²⁶ RA/S-1409/D/Dd/L0594 mappe 2 - 1962-11-01 - Utenriksmelding nr 21_1962 – «Cubakrisen. Oversikt over utviklingen i Cubakrisen etter 22 oktober 1962»

²²⁷ RA/S-6794/D/Da/Dab/L1233 mappe 2, bind II, folder «Ad-doss. Konflikt mellom Cuba og USA» - 1962-10-25 – FN-delegasjonen New York til UD, hemmelig innberetning D 10235 «Cuba»

²²⁸ RA/S-6794/D/Da/Dab/L1233 mappe 2, bind II, folder «Ad-doss. Konflikt mellom Cuba og USA» - 1962-10-24 – FN-delegasjonen New York til UD, hemmelig innberetning D 10233 «Cuba», merket HASTER

²²⁹ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 87

avklaret – til det verre eller til det bedre.»²³⁰ Regjeringen diskuterte imidlertid om det var mulig å holde igjen de vernepliktige i Hæren og la de øvrige få dimittere som planlagt.²³¹ Dette hadde statsminister Gerhardsen personlig allerede spurt generalene om dagen før og fått til direkte svar at dette ikke var tilrådelig da det ville være «både teknisk vanskelig og psykologisk uheldig» og «skape effektivitetsproblemer.»²³² Med andre ord, moralen blant soldatene ville bli negativt påvirket hvis noen fikk dimittere mens andre måtte bli igjen i uniform. Regjeringen besluttet derfor å se situasjonen an og utsette avgjørelsen til påfølgende mandag. Hvis Forsvarsstaben da fremdeles mente at de vernepliktige burde holdes igjen utover ordinær tjenestetid, skulle det sammenkalles til ekstraordinær regjeringskonferanse for å fatte en endelig avgjørelse.²³³

Statsminister Gerhardsen tok også opp et utkast til pressemelding som var utarbeidet i samråd med forsvarsministeren og sjefen for Forsvarsstaben, der det het at myndighetene ikke hadde truffet tiltak for å øke beredskapen i Norge, «men at det er fattet visse bestemmelser om skjerpert vakthold m.v.» Denne pressemeldingen ble besluttet utsatt til påfølgende mandag, på lik linje med beslutningen om å holde igjen de vernepliktige.²³⁴

Skipsfarten på Cuba, som hadde vært hovedfokuset for norske myndigheter inntil for få dager siden, fremdeles var et aktuelt tema. Dagen før hadde handelsminister Gundersen møtt representanter for Norges Rederforbund og Sjømannsforbundet, der forbundene var blitt informert om at regjeringen ikke kom til å protestere mot den amerikanske blokaden. Forbundene hadde fått føringer fra Handels- og Skipsfartsdepartementet om ikke å foreta seg noe som kunne påvirke situasjonen uten først å konsultere departementet. Departementet ønsket heller ikke å gi noen føringer eller råd til Rederforbundet om hva de skulle foreta seg, men det

²³⁰ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 87

²³¹ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 87

²³² RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 7-8

²³³ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 87

²³⁴ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringskonferanse nr 87

ble en enighet «underhånden» om at Rederforbundet skulle råde medlemmene sine til å omdirigere skipene som var i Cubafart vekk fra øya dersom dette var mulig.²³⁵

I denne enigheten, som ikke skulle offentliggjøres, ble kapteinene på skip som ble stoppet og kontrollert av amerikanerne rådet til å «reservere seg og formelt protestere mot ransaking.» Denne instruksjonen skulle ikke medbringes til cubanske havner, og kapteinene skulle instrueres om enten å kvitte seg med instruksjonen i land før de dro til Cuba eller brenne den for å hindre at den ble offentlig kjent.²³⁶ Dette var tydeligvis sensitivt.

Norske myndigheter valgte ikke gi offisielle instruksjoner om hvordan skipene skulle forholde seg til den amerikanske blokaden, ettersom en offisiell instruks fra norske myndigheter kunne åpne for økonomiske søksmål og regresskrav for tapt inntekt og fortjeneste fra norske redere som med offisielle norske føringer i hånd ville kunne bryte befraktningsavtaler, og åpne døren for represalier mot norske skip andre steder i verden.²³⁷

Det var ikke bare militære beredskapstiltak som ble diskutert på regjeringsskonferansen 25. oktober. Samferdselsminister Bratteli tok opp at Transportsberedskapsrådet ønsket å overskride budsjettet sitt med 15,000 kroner for å dekke beredskapstiltak. Departementet frarådet dette ettersom det ville være vanskelig å holde tiltaket skjult, noe som igjen ville ha «mindre heldige virkninger.» Statsråd Bratteli anbefalte derfor at denne type tiltak ikke skulle iverksettes enda, noe regjeringen var enig i. Tiltaket ble ikke iverksatt.²³⁸

Led regjeringen i denne innledende fasen av krisen beslutningsvegring? Flere statsråder uttrykte eksplisitt at situasjonen måtte sees an før tiltak ble iverksatt: Samferdselsminister Bratteli under møtet i Forsvarsrådet den 24. oktober; forsvarsminister Harlem i regjeringsskonferansen den 25. oktober; og kanskje aller viktigst, statsminister Gerhardsen selv ved å beslutte at det ikke skal tas forhastede avgjørelser og at alle tiltak måtte nøye og individuelt vurderes før man tok en avgjørelse. Hva kan være årsaken til dette?

²³⁵ RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-10-25 - HSD - Fortrolig notat: «Møter hos Statsråden for å orientere Sjømannsforbundet og Rederforbundet om CUBA-situasjonen»

²³⁶ RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 - 1962-10-25 - HSD - Fortrolig notat: «Møter hos Statsråden for å orientere Sjømannsforbundet og Rederforbundet om CUBA-situasjonen»

²³⁷ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringsskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringsskonferanse nr 87

²³⁸ RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringsskonferanser, nr 15: 1962. Referat fra Regjeringsskonferanse nr 87

Situasjonen på Cuba hadde for den norske regjeringen bokstavelig talt over natten endret karakter fra en handelsøkonomisk konflikt til en sikkerhetspolitisk krise. Like fullt visste ikke regjeringen hva som skjedde, utover den informasjonen som tilfløt Utenriksdepartementet fra sine utsendte representanter i Paris, New York, Washington og Moskva. Imidlertid var signalene som kom fra New York svakt positive, noe som trolig bidro til at politikerne kunne innta en «vent og se»-holdning.

Naboskapet med Sovjetunionen var en annen viktig faktor som måtte tas hensyn til. Selv om forholdet mellom de to nabolandene på dette tidspunktet var kaldt ønsket ikke den norske regjeringen å gjøre noe mer for å forverre situasjonen. SACEUR hadde tidligere anbefalt at det ikke ble fattet synlige tiltak som kunne tolkes av Østblokken som at NATO støttet de amerikanske tiltakene.

I tillegg kommer den hjemlige psykologiske faktoren. Det eksisterte en reell krigsfrykt i hele Norge mens krisen pågikk. Folk hamstret mat og frisket opp hvordan de skulle forholde seg til en atomkrig, og selv små barn fikk kjenne frykten for kjernefysisk utslettelse på kroppen.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi undersøkt nærmere hvordan de norske myndighetene opptrådte innledningsvis når Cubakrisen ble offentlig kjent, hvilket informasjonsgrunnlag myndighetene hadde for å fatte beslutninger, og hvilke beslutninger som ble fattet i den innledende fasen av Cubakrisen.

Vi har sett at utover den innledende meldingen fra Forsvarsstaben til det norske Forsvaret ble det avholdt flere møter uten at det ble fattet avgjørende beslutninger. Tvert imot ble det inntatt en avventende holdning hos den norske regjeringen. Det var en rekke faktorer som lå til grunn for denne avventende holdningen i denne tidlige fasen av krisen. Informasjonsgrunnlaget var i stor grad basert på innberetninger fra norske diplomater og på det statsrådene kunne lese i dagspressen. Da krisen først hadde inntruffet, befant regjeringen seg i en uoversiktlig situasjon som endret seg fra dag til dag, der det viktigste trolig måtte være å få oversikt før noe overilt ble iverksatt. Dette ser vi igjen i den generelt avventende holdningen som både statsministeren og flere statsråder inntok i møtene bak lukkede dører.

De fagmilitære fremstår i kontrast som mer proaktive. Dette henger trolig sammen med deres klart spesifiserte rolle: det var oppgaven til de militære å avskrekke angrep mot Norge, og å utgjøre det som så fint heter krigsforebyggende terskel. Tanken bak dette var at Forsvaret sammen med NATO skulle kunne bite nok fra seg dersom det ble krig til at en angriper ville konkludere med at kostnaden ved et angrep på Norge (og NATO) ikke ville være verdt det, og dermed sikre freden. For å stille seg i stand til å gjøre dette hadde Forsvarsstaben allerede 23. oktober i det stille beordret Forsvaret om å forberede seg på beredskapsheving. Forsvarsstaben hadde også allerede i slutten av september forberedt en tiltakspakke til regjeringen, som de nå hentet frem og anbefalte ble iverksatt: sende militære styrker til Nord-Norge, holde igjen vernepliktige soldater fra å dimittere, og istandsette deler av Forsvaret. Imidlertid ville dette koste penger: Tiltakene for å istandsette de stående styrkene og komplementere reservedels- og ammunisjonsbeholdningen var anslått til å koste mer enn 17 millioner kroner. Å holde igjen de vernepliktige mannskapene utover dimisjonsdato, ville det koste statskassen 870 000 kroner i uken. Dette var betydelige summer i 1962. Når politikerne nølte, ble de møtt med kraftig kritikk fra de fagmilitære. Det kan synes at de fagmilitære her la vekt på hensynet til avskrekking gjennom å gjøre Forsvaret klart til å forsvare landet hvis det skulle bli nødvendig, mens politikerne fokuserte på hensynet til beroligelse gjennom å ikke foreta seg noe overilt. Dette har sammenheng med de forskjellige rollene politikerne og de fagmilitære har. De militære hadde et forholdsvis snevert syn på situasjonen, mens politikerne var nødt til å heve blikket og se på det store bildet. Det var mange aspekter politikerne måtte ta hensyn til, alt fra storpolitikken og økonomien til den norske befolkningens psykologiske sinnstilstand. Det endte til slutt med at de fagmilitære føyet seg etter politikernes beslutning om å avvente. Den sivile kontrollen over de militære ble ikke utfordret.

Faren var imidlertid ikke over enda. Den sikkerhetspolitiske krisen var fremdeles i aller høyeste grad pågående. Spørsmålet om å holde igjen de vernepliktige var fremdeles oppe i det blå, og Forsvarsstaben ønsket fortsatt å iverksette ytterligere tiltak. Hvordan påvirket dette den norske beredskapen? Ble det foretatt ytterligere beredskapstiltak? Og i så tilfelle, hva ble gjort? Det skal vi se nærmere på i neste kapittel.

Kapittel 4: Skjulte beredskapstiltak i nord

For mer effektivt å nå formålene med denne traktat vil partene enkeltvis og i fellesskap ved stadig og virksom selvhjelp og gjensidig støtte opprettholde og utvikle sin individuelle og felles evne til å motstå væpnet angrep.

Artikkel 3, NATO-traktaten, Washington 4. april 1949²³⁹

Militærmakt var og er ett av virkemidlene i den politiske verktøykassa som var tilgjengelig for Regjeringen Gerhardsen under Cubakrisen i 1962. I tillegg påla NATO-traktaten som Norge hadde signert i 1949 alle NATO-land å kunne forsvare seg selv. Da Cubakrisen hadde potensialet til å kunne utløse en storkrig mellom blokkene er det nærliggende å undersøke nærmere hvilke forutsetninger Norge hadde for å kunne fatte iverksette militære beredskapstiltak. Hvilke militære styrker var tilgjengelige for den norske regjeringen høsten 1962? Hva visste norske myndigheter om hva som skjedde i Sovjetunionen? Ble tiltak iverksatt? I så fall, hvilke?

Hva var utgangspunktet?

Hovedhensikten til det norske Forsvaret i 1962 var å forsvare Norge fra et angrep fra Sovjetunionen innenfor rammen av NATO-medlemskapet. Den pensjonerte norske generalen Gullow Gjelseth forklarer at helt fra før Norges inntreden i NATO i 1949 og gjennom hele den kalde krigen var det norske forsvarskonseptet i korte trekk tuftet på at Hæren i Øst-Finnmark, støttet av de andre forsvarsgrenene, fra et eventuelt krigsutbrudd skulle utkjempe såkalt oppholdende strid.²⁴⁰ Dette skulle gjelde fra den norsk-sovjetiske grensen vestover gjennom Finnmark fylke for å kjøpe tid for mobilisering og fremføring av militære styrker. Finnmark ble ansett som umulig å forsvare av norske og allierte militære myndigheter. Hæren, med støtte fra de andre forsvarsgrenene, skulle derfor ta opp den avgjørende forsvarskampen i det fjellrike Lyngen-området i Troms fylke. Samtidig skulle Sjøforsvaret støttet av Luftforsvaret ta opp

²³⁹ NATO. «The North Atlantic Treaty». NATO. Åpnet 5. september 2023.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm.

²⁴⁰ Oppholdende strid er en militær stridsform som velges når man ønsker å vinne tid, gjennom å sinke fiendens fremrykning gjennom stadige angrep og tilbaketrekninger, uten at forsvareren blir tvunget inn i såkalte avgjørende operasjoner der striden står en gang for alle. Leraand, Dag: *oppretholdende strid* i Store norske leksikon på snl.no. https://snl.no/oppholdende_strid

kampen til sjøs for å hindre sovjetiske amfibiske ilandstigninger bak de norske forsvarsstillingene i Lyngen.²⁴¹

Den norske militære ledelsen vurderte i 1961 den militære trusselen fra Sovjetunionen dersom det skulle bli krig til å bestå av opptil ni divisjoner.²⁴² Av disse mente de norske militære planleggerne at opptil to divisjoner kunne bli landsatt fra skip bak den norske forsvarslinjen i området Harstad-Bodø-Narvik. Hovedangrepet var forventet mot Nord-Norge, både over den norsk-sovjetiske grensen og gjennom Finland mot Norge. Mindre sovjetiske styrker kunne ventes å angripe Sør-Norge, men ikke før etter at Danmark skulle bli angrepet.²⁴³ Hvordan skulle denne trusselen møtes, og med hva?

Den norske Hæren besto i 1962 av to stående brigader og åtte mobiliseringsbrigader samt en rekke mindre felt- og støtteavdelinger. Totalt kunne Hæren stille en samlet mannskapsstyrke etter mobilisering på cirka 120 000 mann.²⁴⁴ De norske hærstyrkene var hovedsakelig utstyrt med våpen og annet militært utstyr mottatt fra USA gjennom det amerikanske våpenhjelpprogrammet.²⁴⁵ I fredstid besto Hæren imidlertid bare av en brøkdel av dette: Brigaden i Nord-Norge, en redusert brigade i Sør-Norge, grensevakten ved Garnisonen i Sør-Varanger, Hans Majestet Kongens Garde i Oslo, én infanteribataljon i Nordland fylke, og mindre avdelinger for å vokte flystasjonene på Sola, Ørlandet, Bodø og Andøya.²⁴⁶

Mobiliseringsavdelingene var i hovedsak inaktive reserveavdelinger som først ville bli aktiverte og tilgjengelige ved en mobilisering. Under den kalde krigen var det imidlertid ofte mobiliseringsavdelinger som var aktive på repetisjonsøvelser rundt omkring i landet. Høsten 1962 var det planlagt å øve 3800 mann på Jæren i oktober; 5000 mann i en mobiliseringsbrigade i Vestfold, og drøye tusen reservister i mindre avdelinger i Trøndelag i november. Det var altså lagt opp til noe flere soldater inne til tjeneste enn vanlig fredsdrift allerede før Forsvarsstaben planla beredskapshevingstiltak i september. Dette medførte at den landmilitære beredskapen i

²⁴¹ Gjeseth, Gullow. *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*. Bergen: Fagbokforlaget, 2011. 309-311

²⁴² En divisjon er et stridsforband bestående av en rekke kamp- og støtteavdelinger med mellom 10-25 tusen soldater. Leraand, Dag: *divisjon* i Store norske leksikon på snl.no. <https://snl.no/divisjon - milit%C3%A6rvesen>

²⁴³ Gjelseth, *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*: 174-176

²⁴⁴ Gjelseth, *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*: 121: En brigade er en militær avdelingstype som er mindre enn en divisjon. En norsk brigade besto under den kalde krigen av ca 5000 mann. Leraand, Dag: *brigade* i Store norske leksikon på snl.no. <https://snl.no/brigade>

²⁴⁵ Breidlid, Olav, Tore Hiorth Oppegaard, og Per Torblå. *Hæren etter Annen verdenskrig: 1945-1990*. Norbok. Oslo: Fabritius, 1990. 215-216

²⁴⁶ RA/RAFA-4424/D/Db/L0068 mappe 2 – Orientering fra Forsvarsstaben om Forsvaret til Stortingets Militærkomité 23. oktober 1961

Sør-Norge allerede var noe høyere enn vanlig. Dette gjorde at Forsvarsstaben mente at Brigaden i Sør-Norge kunne sendes nordover hvis dette skulle bli aktuelt, uten at dette medførte ekstra innkalling av reserver. Reservebrigaden i Vestfold kunne ivareta beredskapen i Sør-Norge.²⁴⁷

På den sjømilitære siden hadde det norske Sjøforsvaret i 1962 en fartøyspark bestående av fire jagere, fem fregatter, fire mineleggere, syv ubåter, ti minesveipere og 21 motortorpedobåter (MTB), samt en rekke støttfartøy.²⁴⁸ De fleste av disse fartøyene var imidlertid de samme krigsskipene som hadde kjempet mot Nazi-Tyskland under andre verdenskrig to tiår tidligere og var gamle og nedslitte. Halvparten av fartøyene var til enhver tid ikke tilgjengelige på grunn av nødvendig vedlikehold eller reparasjoner.²⁴⁹ Stortinget hadde to år tidligere vedtatt å erstatte nesten alle krigsskipene med nybygde, moderne krigsskip gjennom Flåteplanen av 1960, men disse fartøyene var fremdeles under bygging og ville ikke bli tilgjengelige på flere år.²⁵⁰ I tillegg hadde Kystartilleriet en rekke statiske kystfort bevæpnet med artillerikanoner, torpedobatterier og minefelt.²⁵¹

Det norske Luftforsvaret var den mest moderne av de norske forsvarsgrenene med totalt 75 jet-jagerbombere, 64 jet-jagerfly, 18 fotorekogniseringsfly, 12 transportfly og 18 maritime overvåkingsfly. I tillegg kom én luftvernrakettavdeling som forsvarte Oslo mot sovjetiske bombefly og en rekke mindre luftvern- og flyavdelinger.²⁵² De norske kampflyene var levert fra USA gjennom våpenhjelpprogrammet, men besto i 1962 imidlertid hovedsakelig av eldre jagerfly om var utviklet på tidlig 1950-tall og i ferd med å bli utdatert.²⁵³ Nye moderne jagerfly skulle leveres gjennom våpenhjelpen først i 1963.²⁵⁴

²⁴⁷ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Notat fra Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet 29. september 1962 «Tiltak for styrkelsen av beredskapet»

²⁴⁸ Terjesen, Bjørn, Tom Kristiansen, og Roald Gjelsten. *Sjøforsvaret i krig og fred: langs kysten og på havet gjennom 200 år*. Bergen: Fagbokforlaget, 2010. 354-356

²⁴⁹ RA/RAFA-4424/D/Db/L0068 mappe 2 – Orientering fra Forsvarsstaben om Forsvaret til Stortingets Militærkomité 23. oktober 1961

²⁵⁰ Terjesen et al. *Sjøforsvaret i krig og fred*: 365-366

²⁵¹ Terjesen et al. *Sjøforsvaret i krig og fred*: 363-364

²⁵² RA/RAFA-4424/D/Db/L0068 mappe 2 – Orientering fra Forsvarsstaben om Forsvaret til Stortingets Militærkomité 23. oktober 1961

²⁵³ Henriksen, Vera, og Duvsete, Svein. *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner: Luftforsvarets historie bind 3*. Oslo: Aschehoug, 2004. 146

²⁵⁴ RA/RAFA-4424/D/Db/L0068 mappe 2 – Orientering fra Forsvarsstaben om Forsvaret til Stortingets Militærkomité 23. oktober 1961

Dette var altså utgangspunktet som lå til grunn for Forsvarsstabens notat til Forsvarsdepartementet om tiltak for å styrke den militære beredskapen.²⁵⁵ I notatet ble det foreslått en rekke tiltak som kunne gjennomføres relativt raskt uten større økonomiske konsekvenser. Tiltakene inkluderte forflytning av mindre hærstyrker fra Sør-Norge til Øst-Finnmark, forsterking av staber i Nord-Norge, omdisponering av marinestyrker som var planlagt å delta i NATO-øvelser utenlands til Nord-Norge, forflytning av flyavdelinger til Nord-Norge, og innskrenking av disses avdelingenes anledning til å forlate Norge på øvelser og lignende. I tillegg kom en rekke andre tiltak som ville ha en økonomisk konsekvens, eller som ville ta lengre tid.²⁵⁶

Ble noen av disse tiltakene gjennomført?

Kompanistridsgruppe til Øst-Finnmark

29. november ble en kompanistridsgruppe fra 1. Bataljon/Brigaden i Sør-Norge flydd til Øst-Finnmark. Norske forsvarshistorikere hevder at dette var et direkte resultat av Cubakrisen.²⁵⁷ Dette tiltaket hadde imidlertid blitt grundig diskutert i Forsvaret lenge før Cubakrisen oppsto. Allerede i mai 1962 ble Øverstkommanderende i Nord-Norge (ØKN) bedt om å vurdere hva som måtte til for å fortsette å rotere styrker til Øst-Finnmark. I slutten av september 1962 – før Cubakrisen inntraff – ble Hæren instruert av Forsvarsstaben til å være klar til å sende en kompanistridsgruppe på rundt 150 soldater fra Brigaden i Sør-Norge til Øst-Finnmark fra tidligst 15. oktober. Uansett skulle denne styrken fremsendes til Øst-Finnmark i tidsrommet 20. november til 20. desember 1962.²⁵⁸ At denne kompanigruppen ble sendt nordover i slutten av november 1962 var altså et tiltak som var planlagt lenge før Cubakrisen inntraff. Selv om tiltaket trolig ble aktualisert av Cubakrisen, var den altså ikke en direkte konsekvens av krisen.

Det var imidlertid andre tiltak som ble fattet som trolig var direkte konsekvenser av Cubakrisen.

²⁵⁵ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Notat fra Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet 29. september 1962 «Tiltak for styrkelsen av beredskapet»

²⁵⁶ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Notat fra Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet 29. september 1962 «Tiltak for styrkelsen av beredskapet»

²⁵⁷ Breidlid, Olav, Tore Hiorth Oppegaard, og Per Torblå. *Hæren etter Annen verdenskrig: 1945-1990*. Norbok. Oslo: Fabritius, 1990. 253-254

²⁵⁸ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til Hærens Overkommando «Rotasjonsstyrker til Øst-Finnmark» datert 28. september 1962

Marinen seiler nordover

19. oktober 1962 sendte Sjefen for Kysteskadren i Stavanger ut en øvelsesordre som sa at det skulle gjennomføres generalmønstring av flere av Sjøforsvarets enheter i området Vesterålen-Andfjorden i Nord-Norge fra den 15. til 16. november. Marineenhetene som skulle delta på denne øvelsen var jageren KNM Stavanger, fregattene KNM Haugesund og KNM Tromsø, mineleggerne KNM Tyr og KNM Gor, ubåten KNM Utvær, fire motortorpedobåter, og fire minesveipere.²⁵⁹ Dette var altså brorparten av de aktive norske krigsskipene.

Generalmønstringen var kulminasjonen av den norske marinens oppøvningsprogram som tok et krigsskip fra utrent til klart til skarp krigsinnsats. Dette ble utført gjennom stadig mer avanserte øvelser, fra å mestre grunnleggende trygg seilas til å øve på fullskala krigsinnsats med skarpskytinger og taktiske øvelser. Når et krigsskip besto generalmønstring ble det ansett som fullt operativt og klart til kamp. Mønstringene foregikk under den kalde krigen vanligvis i området rundt Sjøforsvarets nye hovedbase i Bergen. Dette var området hvor Sjøforsvarets skolesentre som støttet oppøvingene, og Sjefen for Kysteskadren som var ansvarlig for å godkjenne generalmønstringen befant seg. Det var derfor praktisk å gjennomføre oppøvingene der. Så snart fartøyene hadde fullført oppøving og bestått generalmønstring, ble de erklært operative og umiddelbart sendt til Nord-Norge for å inngå i beredskapstjeneste.²⁶⁰ Øvelsesordrene for generalmønstringer i 1961 og ellers i 1962 fulgte dette mønsteret.²⁶¹ Dette gjør at ordrene til jageren Stavanger og mineleggerne om mønstring i Nord-Norge skiller seg ut.²⁶² At en generalmønstring ble gjennomført i Nord-Norge var uvanlig for andre fartøystyper enn mineleggerne. De øvrige deltakende enhetene, fregattene KNM Tromsø og KNM

²⁵⁹ RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 – Kysteskadren «Orders for COMCOASTFLEET's Exercise MUSTER 1/62»

²⁶⁰ Terjesen et al. *Sjøforsvaret i krig og fred*. 400-402

²⁶¹ RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 – Kysteskadren, en rekke øvelsesordrer i øvelsesrekken «Exercise MUSTER»

²⁶² RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 – Kysteskadren til SKN, KNM Stavanger «Generalmønstring KNM STAVANGER i SKN 14. november 1962 (Exercise MUSTER 5/62)»; Kysteskadren til SKN, KNM Tyr, KNM Gor «Generalmønstring av KNM TYR og KNM GOR i SKN 12. og 13. november 1962 (Exercise MUSTER 4/62)»

Haugesund og motortorpedobåtene, var for øvrig allerede oppøvd og mønstret i Sør-Norge tidligere i 1962.²⁶³

At det skulle gjennomføres generalmønstringer i Nord-Norge ble bestemt før Cubakrisen inntraff. Dette var trolig en følge av forberedelser til å heve beredskapen i tilfelle en forverring av den sikkerhetspolitiske situasjonen. Forsvaret forventet en slik forverring allerede i slutten av september.²⁶⁴ Etter at ordren om generalmønstring i Nord-Norge var sendt ut til de deltagende enhetene kom det et tillegg: Jageren KNM Bergen, fregatten KNM Draug og ubåten KNM Kaura ble i månedsskiftet oktober/november – mens krisen pågikk – lagt til som deltakere i mønstringen.²⁶⁵ Hva betyr dette?

Jageren KNM Bergen var blant de største operative krigsskipene i det norske Sjøforsvaret, og en av to operative jagere i den norske marinen høsten 1962. KNM Bergen var et eldre krigsskip, som hadde tjenestegjort i den britiske marinen under andre verdenskrig tjue år tidligere og blitt kjøpt av Norge etter krigen. Den norske jageren hadde i starten av oktober avsluttet beredskapstjenesten i Nord-Norge og seilt sørover. Etter planen skulle hun gjennomføre reparasjoner og oppøvinger ved Haakonsværn orlogsstasjon før hun skulle til Londonderry i Nord-Irland for å delta på en NATO-øvelse i slutten av oktober.²⁶⁶

Månedrapportene til KNM Bergen tegner et bilde av operasjonsmønsteret til jageren mens krisen pågikk. 27. oktober forlot KNM Bergen hjemmebasen sin på Haakonsværn og seilte nordover sammen med fregatten KNM Draug til Ramsund orlogsstasjon for å bunkre drivstoff. Derfra seilte KNM Bergen og KNM Draug sammen langs kysten av Nord-Norge. 1. november 1962 opplevde jageren periodiske radioforstyrrelser, sannsynligvis fra sovjetiske radiosendere. Dette tyder på at det befant seg sovjetiske fartøyer eller fly i nærheten av jageren. KNM Bergen

²⁶³ RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 – Kysteskadren til SKV, KNM Tromsø, KNM Haugesund «Generalmønstring KNM Tromsø og KNM Haugesund i SKV 8.-9. november 1962»; Kysteskadren til SOK, MTB-skvadron 21 «Rapport om generalmønstring av MTB-skvadron 21 i SKV 3. oktober 1962»

²⁶⁴ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Notat fra Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet datert 29. september 1962 «Tiltak for styrkelsen av beredskapet»

²⁶⁵ RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 – Kysteskadren «Correction No 1 to COMCOASTFLEET Operations Order for Exercise MUSTER 1/62»

²⁶⁶ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0022, mappe KNM Bergen Månedrappporter Jul-Des 1962 – KNM Bergen til Sjøforsvarets Overkommando, «Månedrappport oktober 1962»

befant seg i Barentshavet under store deler av Cubakrisen og gjennomførte såkalt rekognisering langs Finnmarkskysten og rundt Bjørnøya sammen med KNM Draug.²⁶⁷ Hva betyr så dette?

Begrepet rekognisering er et eldre fagmilitært begrep som best kan oversettes til *overvåking*, definert som «systematisk og kontinuerlig observasjon for å oppnå en hensiktsmessig situasjonsbevissthet.»²⁶⁸ Med andre ord betydde dette å befinne seg i et angitt område over tid for å avdekke om det befant seg en motstander der. At KNM Bergen og KNM Draug gjorde nettopp dette i Barentshavet, nær Bjørnøya og langs Finnmarkskysten betydde dermed at de sannsynligvis forsøkte å avdekke hvor sovjetiske marineenheter befant seg for å kunne rapportere og gi tidlig varsling til resten av det norske Forsvaret og til NATO. Dette betydde videre at de norske marineenhetene meget sannsynlig var på såkalte skarpe oppdrag, altså at de ikke var på øvelse, men gjennomførte oppdrag rettet mot en reell motpart – altså Sovjetunionen. Det er sannsynlig at også de andre norske marinefartøyene som var i Nord-Norge mens Cubakrisen pågikk hadde lignende oppdrag.

At de norske krigsskipene var sendt ut på skarpe oppdrag i Barentshavet under Cubakrisen forteller oss at de norske militære myndighetene tok situasjonen på alvor. Det var meget sannsynlig svært viktig for norske og allierte militære myndigheter å ha kontroll på hvor de de sovjetiske militære enhetene befant seg, ikke bare for å «vise flagget» og signalere at Norge og NATO tok situasjonen på alvor og samtidig visste hvor de sovjetiske styrkene var, men også for å forstå den sovjetiske strategien. Var de sovjetiske stridskreftene utgruppert for å forsvare sin egen kyst, eller var de gruppert for å kunne angripe vestover mot NATO-farvann hvis krisen ble til væpnet konflikt? Denne kunnskapen ville bidra til å øke den norske situasjonsforståelsen og bidra til å støtte militære og politiske beslutningstakere om hvor reell krigsfaren var. Hvis de sovjetiske skipene var gruppert for å forsvare sin egen kyst var det ikke sannsynlig at Sovjet forberedte seg på å angripe NATO, og vice versa.

Når Cubakrisen begynte å blåse over i november hadde KNM Bergen et lite avbrekk med øvelser med ubåten KNM Kaura ved Malangen og deltakelse i generalmønstringen i Vestfjorden før hun gjenopptok overvåkingsoppdrag i Øst- og Vest-Finnmark resten av måneden.²⁶⁹ Dette tyder på at de norske krigsskipene opprettholdt beredskapen og

²⁶⁷ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0022, mappe KNM Bergen Månedrappporter Jul-Des 1962 – KNM Bergen til Sjøforsvarets Overkommando, «Månedrappport oktober 1962»; «Månedrappport november 1962»

²⁶⁸ Forsvarets fellesoperative doktrine (2019): 246

²⁶⁹ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0022, mappe KNM Bergen Månedrappporter Jul-Des 1962 – KNM Bergen til Sjøforsvarets Overkommando, «Månedrappport oktober 1962»; «Månedrappport november 1962»

overvåkingen også etter at Cubakrisen hadde blåst over. Dette bidro trolig til å opprettholde den norske og allierte situasjonsforståelsen.

Hvorfor fokuset på nettopp KNM Bergen? I Forsvarsstabens notat av 29. september blir følgende norske krigsskip identifisert som tilgjengelige for omdisponering fra NATO-øvelser til beredskapstjeneste i Nord-Norge: jageren KNM Bergen, fregatten KNM Draug, ubåtene KNM Kya og KNM Kaura, og mineleggeren KNM Brage.²⁷⁰ KNM Bergen befant seg i slutten av oktober 1962 i Nord-Norge når hun etter planen egentlig skulle vært utenfor Nord-Irland på NATO-øvelse. Det faktum at tre av disse navngitte krigsskipene – KNM Bergen, KNM Draug, og KNM Kaura – befant seg i Nord-Norge i november 1962 beviser at dette beredskapstiltaket faktisk ble iverksatt. Norske marineenheter ble altså beordret nordover da Cubakrisen brøt ut. Der gjennomførte de skarpe operasjoner i Barentshavet mens Cubakrisen pågikk, som en direkte følge av krisen. Budsjettgrunnlaget for 1962 tilsa at Sjøforsvaret skulle ha to jagere, en til to fregatter, tre mineleggere, 13 motortorpedobåter, fem ubåter og fire minesveipere utrustede og operative i 1962.²⁷¹ Dette betydde altså at nesten alle operative norske marinefartøyer befant seg i Nord-Norge under Cubakrisen.

Hvem var det som beordret fartøyene nordover. Forsvarsstabssjef Øen hadde argumentert ovenfor regjeringen at tiltakene i Forsvarsstabens notat burde iverksettes, men det fremgikk ikke av verken RSU-protokollene eller av regjeringsprotokollene at dette tiltaket ble vurdert av regjeringen.²⁷² Dette tyder på at tiltaket ikke ble besluttet på regjeringsnivå, men snarere på et lavere nivå. Det var her snakk om militære styrker som allerede var aktive i tjeneste og tilgjengelige for operative militære myndigheter. Disse myndighetene – sannsynligvis Forsvarsstaben eller Sjøforsvarets Overkommando – hadde myndighet til å omdisponere tilgjengelige styrker innad i Norge. Det er derfor trolig at fartøyene ble trukket ut av NATO-øvelser og sendt til Nord-Norge etter beslutning fra forsvarsledelsen og ikke som en følge av en politisk beslutning. Men var de klare til strid?

Sannsynligvis var alle fartøyene som skulle mønstres eller nettopp hadde blitt mønstret i tilfredsstillende teknisk og oppøvd tilstand. Dette gjelder imidlertid ikke for alle krigsskipene i

²⁷⁰ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Notat fra Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet datert 29. september 1962 «Tiltak for styrkelsen av beredskapet»

²⁷¹ RA/RAFA-2035/D/Db/L0554 mappe 2 – R-notat fra FD: «Tall og notater for regjeringskonferanse 23. mai 1962»

²⁷² RA/S-1005/A/Aa/L0015 – Referater fra regjeringskonferansene, nr 86 til og med 91; RA/S-4517/A – Referater fra møter i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 1962

nordområdene denne høsten. Av de deltagende fartøyene er det bare KNM Bergens arkiver som har overlevd omfattende makuleringer på 1960- og 70-tallet, men månedsrapportene til KNM Bergen er tilgjengelige og maler et talende bilde av situasjonen. Rapportene for oktober og november tilsa at jageren slett ikke var klart for strid. Skipssjefen rapporterte om en rekke feil i den tekniske tilstanden til våpensystemene og radarene og at fartøyet manglet «en vesentlig del av artilleribesetningen.»²⁷³ Dette tyder på at myndighetene som beordret KNM Bergen nordover vurderte situasjonen som såpass alvorlig at det ikke var tid til å vente på reparasjoner og komplementering av besetningen.

På den andre side kan det tenkes at forsvarsledelsen vurderte at det viktigste var å sende det man hadde nordover for å vise fysisk tilstedeværelse og potensiell styrke ovenfor Sovjetunionen – altså «vise flagget». Dersom det skulle utvikle seg til en atomkrig ville trolig ikke én jager fra eller til være det som utgjorde forskjellen på seier eller tap. I tillegg kom det faktum at å forflytte sjømilitære styrker – som er utholdende og svært mobile av natur – var et langt billigere og enklere tiltak enn å forflytte for eksempel en hærbrigade. Fartøyer forflytter seg selv og kan operere uavhengig så lenge de har tilstrekkelig med drivstoff og mat ombord, mens land- og luftstyrker krever et betydelig logistikk- og beskyttelsesapparat rundt seg med en dertil høyere kostnad. Det ville derfor være en betydelig lavere kostnad knyttet til å omdisponere fartøyene til Nord-Norge. I tillegg kom den overordnede føringen fra NATO om at det ikke skulle gjennomføres synlige militære tiltak.²⁷⁴ Det var helt normalt i 1962 at norske krigsskip seilte langs kysten av Nord-Norge, og noen flere gråmalte skip med det norske splittflagget ville derfor ikke være unormalt for lokalbefolkningen og dermed ytterligere øke spenningen og krigsfrykten.

Men var dette de eneste tiltakene som ble tatt?

²⁷³ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0022, mappe KNM Bergen Månedsrapporter Jul-Des 1962 – KNM Bergen til Sjøforsvarets Overkommando, «Månedsrapport oktober 1962»; «Månedsrapport november 1962»

²⁷⁴ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom» side 3

Luftforsvarets tiltak

Luftforsvaret var som nevnt over den nyeste og mest moderne forsvarsgrenen i det norske Forsvaret. I Nord-Norge hadde Luftforsvaret stasjonert en skvadron med 25 F-86F jagerbombere og to skvadroner med totalt 32 F-86K jagerfly i Bodø, mens resten av flystyrkene var stasjonerte i Sør-Norge.²⁷⁵

Det var planlagt å stasjonere de 18 nye SA-16 Albatross maritime patruljeflyene som var under innfasing ved Andøya i Nord-Norge fra 1963, men med unntak av tre fly som opererte ut fra Andøya var de øvrige stasjonert på Sola utenfor Stavanger og holdt på med oppøving da Cubakrisen inntraff.²⁷⁶ Albatross-flyene var levert fra USA som del av våpenhjelpprogrammet, og skulle erstatte de gamle Catalina-flyene som Luftforsvaret hadde operert siden andre verdenskrig.²⁷⁷ Patruljeflyene var en viktig del av Luftforsvarets støtte til Sjøforsvarets enheter, og skulle gjennomføre maritim overvåking av norske havområder og skulle gi såkalt strategisk tidlig varsling til Norge og NATO i tilfelle et sovjetisk angrep vestover.²⁷⁸

Høsten 1962 var den norske maritime luftberedskapen svært lav ettersom de gamle Catalina-flyene hadde blitt tatt av skarp beredskap sommeren 1961 i påvente av leveranse av de nye Albatross-flyene. Luftforsvaret hadde imidlertid støtt på utfordringer i innfasingen av Albatrossene i form av mangel på kvalifisert personell – folkene ønsket ikke å flytte permanent fra Sør-Norge til Andøya – og mangel på flydeler og annet teknisk utstyr.²⁷⁹ Det var derfor bare tre maritime patruljefly tilgjengelige i Nord-Norge som kunne støtte Sjøforsvaret. Det ble vurdert å forflytte de resterende femten flyene fra Sola til Andøya i oktober etter at Cubakrisen inntraff, men 30. oktober valgte Forsvarsstaben å utsette akkurat dette tiltaket. Besetningene på Albatross-flyene var under opptrening, og det ble ikke ansett som «heldig» å avbryte treningen.²⁸⁰ En måned senere hadde Forsvarsstaben endret mening. Det var da besluttet at tre fly skulle sendes fra Sola for å forsterke de tre flyene som allerede var til stede på Andøya fra 15. desember 1962, mens resten av skvadronen skulle overføres til Andøya senest 15. januar

²⁷⁵ RA/RAFA-2035/D/Db/L0554 mappe 2 – R-notat fra FD: «Tall og notater for regjeringskonferanse 23. mai 1962»

²⁷⁶ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet «Tiltak for styrkelse av beredskapet», datert 27. november 1962

²⁷⁷ Henriksen og Duvsete, *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner*: 318-319

²⁷⁸ Henriksen og Duvsete, *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner*: 317

²⁷⁹ Henriksen og Duvsete, *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner*: 321

²⁸⁰ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til Øverstkommanderende i Nord-Norge 30. oktober 1962

1963.²⁸¹ Det er trolig at disse flyene ble satt inn i maritime overvåkingsoppdrag for å bygge situasjonsforståelsen til Øverstkommanderende i Nord-Norge.

Det er mulig at dette tiltaket ble innført for at krigsskipene som hadde blitt satt inn under Cubakrisen kunne få avlastning. Dette kan tyde på at mangelen på maritime luftovervåking i Nord-Norge var noe Øverstkommanderende i Nord-Norge hadde kjent på under krisen og ønsket å avbøte, særlig når vi tar i betraktning at marineenhetene var sendt nordover under Cubakrisen for å overvåke havområdene. Selv om krigsskip er mobile av natur tar det dem lenger tid å forflytte seg enn et fly, som kan dekke et langt større område.

Et annet foreslått tiltak som omhandlet Luftforsvaret var å innskrenke muligheten for norske jagerfly å reise utenlands på besøk eller øvelser til andre land. Brorparten av Luftforsvarets arkiver ble kasserte på 1970- og 1980-tallet, men et notat overlevde som tilsier at dette tiltaket ble beordret. 13. november 1962 bekreftet Forsvarsstaben at Luftforsvarets Overkommando kunne oppheve restriksjonene om jagerflybesøk utenlands som var blitt gitt.²⁸² Men hvorfor ble dette beordret?

Selv om Luftforsvaret i 1962 eide cirka 90 jagerfly av typen F-86F, var bare 25 fly av denne typen teknisk tilgjengelige og operative i slutten av september 1962.²⁸³ Årsakene til dette var materialtretthet i vingene som hadde forårsaket at flere fly av denne typen hadde «brutt sammen i lufta».²⁸⁴ Dette tiltaket var trolig en såkalt lavt-hengende frukt for å sikre at det var operative jagerfly tilgjengelige i Norge. Hvis situasjonen forverret seg, sikret Luftforsvaret at de hadde operative jagerfly i Norge som var klare til å møte trusselen.

Dette var de rent militære tiltakene som ble fattet. Men det var et annet tiltak som SACEUR spesifikt beordret på kvelden 22. oktober 1962, nemlig å øke etterretningsinnhentingene ovenfor Sovjetunionen.²⁸⁵ Hva kunne Norge gjøre på dette feltet?

²⁸¹ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet «Tiltak for styrkelse av beredskapet», datert 27. november 1962

²⁸² RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til Luftforsvarets Overkommando 13. november 1962

²⁸³ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Notat fra Forsvarsstaben til Forsvarsdepartementet 29. september 1962 «Tiltak for styrkelsen av beredskapet»

²⁸⁴ Henriksen og Duvsete, *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner*: 149

²⁸⁵ UD 33.12/22 Mappe I – NORDEL NATO til UD 23.10.1962 «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba»

Norsk etterretningsaktivitet

Ethvert land har en eller annen form for etterretningstjeneste, som har til formål å skaffe til veie opplysninger som er av interesse for hjemlandet sikkerhet. I Norge var denne funksjonen etter andre verdenskrig tillagt E-staben ved Forsvarets Overkommando (FO/E), som i dag er kjent som Etterretningstjenesten.²⁸⁶ Den norske E-tjenestens arkiver er i skrivende stund fremdeles lukkede og utilgjengelige for historikere.

E-tjenesten hadde gjennom den tidlige fasen av den kalde krigen spesielt fokus på såkalte offensive etterretningsoperasjoner: å sende agenter inn i Sovjetunionen for å observere og rapportere tilbake. Denne innsatsen ble i stor grad avvirket mot slutten av 1950-årene.²⁸⁷ Samtidig gjennomførte det norske Luftforsvaret i samarbeid med E-tjenesten fra 1952 flyfotograferingsoppdrag langs grensen med Sovjetunionen, der de norske flyene fløy parallelt med grensen og skråfotograferte inn i Sovjetunionen.²⁸⁸ Disse luftoperasjonene var rene nasjonale operasjoner og fortsatte inn i 1960-årene. Hensikten for de nasjonale luftoperasjonene var å innhente opplysninger om de sovjetiske militære installasjonene på Kolahalvøya. Så sent som august 1962 gjennomførte den norske 331-skvadronen i Bodø etterretningsflygninger med jagerfly langs grensen for «å studere aktiviteten» i området rundt den sovjetiske flybasen på Luostari på Kola-halvøya, som ligger rett ved den norske grensen.²⁸⁹ Samarbeidet med amerikanske etterretningstjenester om U2-flygninger over Sovjetunionen kom i tillegg til disse nasjonale luftoperasjonene.

På slutten av 1950-tallet intensiverte E-tjenesten arbeidet sitt med å avdekke sovjetiske hemmeligheter, gjennom utbygging av flere lyttestasjoner i Nord-Norge som skulle utføre såkalt SIGINT – signaletterretning – gjennom avlytting av sovjetisk radiotrafikk og innsamling av elektroniske signaler som ble analysert for å avdekke hva de betydde. Dette ble muliggjort av en samarbeidsavtale med amerikanske etterretningstjenester, den såkalte NORUSA-avtalen av 1954. I korte trekk la denne avtalen til grunn at USA skulle finansiere utbygging av norske lyttestasjoner i Nord-Norge mot at Norge skulle dele relevante innsamlede etterretninger om

²⁸⁶ I perioden denne oppgaven tar for seg ble forkortelsene «FO/E», «FST II», «E-staben», og «E-tjenesten» brukt om hverandre når Etterretningstjenesten ble omtalt i offisielle dokumenter, og i det følgende vil jeg for ordens skyld derfor konsekvent benytte meg av «E-tjenesten».

²⁸⁷ Riste, Olav, og Moland, Arnfinn. «*Strengt hemmelig*»: norsk etterretningsteneste 1945-1970. Norbok. Oslo: Universitetsforl., 1997: 96-100

²⁸⁸ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningsteneste 1945-1970*: 101-104

²⁸⁹ RA/RAFA-3195/2/B/Bb/L0002 – Rapport fra «Operasjon Peeping Pilot 1962»

sovjetisk militær aktivitet i nordområdene.²⁹⁰ I prioritert rekkefølge var amerikanerne interesserte i «den sovjetiske nordflåten med tilhørende flyavdelinger, dernest det sovjetiske luftforsvaret, det taktiske flyvåpenet, bakkestyrkane, den sovjetiske handelsflåten, politiet, og det strategiske luftvåpenet.»²⁹¹

Norge var ett av bare to NATO-land som hadde direkte landegrense mot Sovjetunionen. Det faktum at Norge attpåtil grenset rett mot et stort sovjetisk baseområde med direkte innsikt og nærhet som muliggjorde innhenting, gjorde at USA var villige til å betale for brorparten av den norske etterretningsaktiviteten, samtidig som de aksepterte at innhentingsarbeidet ble utført av norske etterretningsansatte og var underlagt norsk nasjonal kontroll med hva som ble hentet inn og delt videre.²⁹²

Videre hadde E-tjenesten i en årrekke benyttet seg av den store norske handelsflåten for å hente inn etterretninger. Norske sjøfolk i både handelsflåten og fiskeflåten ble rekruttert av E-tjenesten til å følge med på aktivitet i østblokk-havner som skipene de jobbet på var innom, og eventuelt også i det skjulte fotografere interessante observasjoner med spesielt fokus på aktivitet på sovjetiske og østblokkens skipsverft og marinefartøyer.²⁹³ For å illustrere omfanget ble det i 1962 gjennomført 253 såkalte oppdrag med 3186 fotografier levert til E-tjenesten i Nordområdet, altså langs norskekysten og i Barentshavet, kontra 133 oppdrag året før.²⁹⁴ Dette tyder på at den norske E-tjenesten hadde en forholdsvis god oversikt over aktiviteten i nord.

Også norske marinefartøyer deltok i etterretningsaktivitet i nord. I mai 1961 hadde den norske fregatten KNM Garm gjennomført operasjon ISBLINK, som var et etterretningstokt i Barentshavet der fregatten hadde SIGINT-operatører fra E-tjenesten om bord. Under dekke av å «vise flagget i farvann som er av interesse for norsk fiske og fangstnæring» seilte KNM Garm inn i de sovjetiske øvingsfeltene for å avdekke den sovjetiske militære aktiviteten der. Kildegrunnlaget indikerer at den norske Marinen hadde gjennomført flere tilsvarende operasjoner tidligere.²⁹⁵

²⁹⁰ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 134-137

²⁹¹ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 135

²⁹² Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 345

²⁹³ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 118-120

²⁹⁴ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 121

²⁹⁵ RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 – «Rapport fra KNM Garm – Operasjon ISBLINK 4.-6. mai 1961»

Summen av all denne aktiviteten ble analysert av E-tjenesten og la grunnlaget for etterretningsprodukter i form av rapporter og orienteringer til norske myndigheter, slik at de skulle være bedre i stand til å fatte de riktige beslutningene. Sjefen for den norske E-tjenesten, oberst Vilhelm Evang, fastslo i 1962 at det viktigste oppdraget den norske E-tjenesten hadde var å holde den norske politiske og militære ledelsen orientert og oppdatert på utviklingen i Østblokken.²⁹⁶ Dette ble gjort gjennom distribuering av temarapporter der et spesifikt emne ble presentert, og månedlige etterretningsrapporter som tok for seg Sovjetunionen og det sovjetiske militæret. Hver måned ga de norske militære lederne en trusselvurdering om risikoen for et angrep mot Norge.²⁹⁷ Disse ble videre distribuert til de operative avdelingene i Forsvaret. Det kan virke som at E-tjenesten kun inkluderte relevante opplysninger for den aktuelle forsvarsgrenen. 11. oktober 1962 sendte Etterretningsavdelingen ved Kysteskadren ut en orientering, som fokuserte på Sovjetunionens sjømilitære kapasiteter og handelspolitikk.²⁹⁸

Etterretningsorienteringen inkluderte ikke opplysninger om den sovjetiske styrkeoppbyggingen på Cuba. Den eneste henvisningen til Cuba var at Øst-Tyskland holdt på å bygge åtte hjelpetransportskip som skulle leveres til Cuba i løpet av to til tre år.²⁹⁹ I en E-orientering gitt i desember 1962 ble det opplyst at det at 13 av 24 bygde Foxtrot-klasse ubåter var stasjonert på Kola.³⁰⁰ Dette kan tyde på at den norske E-tjenesten ikke hadde registrert at den sovjetiske Nordflåten hadde sendt fire sovjetiske Foxtrot-klasse ubåter fra sin hjemmebase på nettopp Kolahalvøya til Cuba i begynnelsen av oktober 1962.³⁰¹ Det var disse ubåtene som var blitt oppdaget av den amerikanske blokadelinjen utenfor Cuba og avvist i slutten av oktober.³⁰² Det nevnes imidlertid i E-orientering 4/62 at Sovjetunionen hadde overført seks kysteskortefartøyer og 12 motortorpedobåter fra Barentshavet til Cuba i første halvår 1962.³⁰³ Dette tyder på at E-tjenesten hadde en viss innsikt i Nordflåtens planer og aktivitet.

²⁹⁶ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 298

²⁹⁷ Riste og Moland, *Strengt Hemmelig: Norsk etterretningstenste 1945-1970*: 300

²⁹⁸ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0020 – Etterretningsorientering nr 2/62

²⁹⁹ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0020 – Etterretningsorientering nr 2/62

³⁰⁰ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0020 – Etterretningsorientering nr 4/62

³⁰¹ Savranskaya, Svetlana V. «New Sources on the Role of Soviet Submarines in the Cuban Missile Crisis». *Journal of Strategic Studies* 28, nr. 2 (april 2005): 233–59. <https://doi.org/10.1080/01402390500088312>.

³⁰² Hastings, Max. *Abyss* (2022). 407-413

³⁰³ RA/RAFA-4325/F/Fa/L0020 – Etterretningsorientering nr 4/62

Nøyaktig hvilken aktivitet som ble foretatt av E-tjenesten under Cubakrisen vet vi ikke da arkivene fremdeles er utilgjengelige, men ettersom SACEUR hadde beordret alle NATO-land til å intensivere etterretningsaktiviteten er det sannsynlig at også Norge intensiverte sin etterretningsaktivitet.³⁰⁴ Det interdepartementale kontrollutvalget var et regjeringsorgan som sørget for at sikkerhetsinstruksen ble fulgt av de norske departementene og underlagte avdelinger. Det gjaldt også E-tjenesten.³⁰⁵ I et møte i dette organet 27. november 1962 uttalte sjefen for E-tjenesten, oberst Vilhelm Evang, på spørsmål om det hadde vært noen «ekstraordinære hendelser under Cubakrisen» at E-tjenesten hadde «konstatert en viss økning av den sovjetiske beredskap på fly-siden» og at Evang mente at «Forsvarsstabens etterretningsapparat hadde virket tilfredsstillende under krisen» uten at det ble gått nærmere inn på hva som ble lagt i dette.³⁰⁶ Dette tyder på at E-tjenesten hadde rettet alt det den hadde av sensorer og systemer mot Sovjetunionen og at informasjonen som ble samlet inn ble rapportert til de norske beslutningstakerne.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett nærmere på hvilke militære styrker Norge hadde tilgjengelig for å kunne håndtere en sikkerhetspolitisk krise, og hva norske myndigheter visste om hva som skjedde innad i Sovjetunionen. Vi har undersøkt nærmere på hvilke tiltak som ble iverksatt.

Forsvarsstabens notat av 29. september 1962 nevnte flere fartøyer som kunne omdisponeres fra NATO-øvelser til Nord-Norge. Vi har sett at nesten hele den aktive fartøysparken til den norske Marinen, inkludert de fleste av disse navngitte fartøyene i FSTs notat, befant seg i Nord-Norge i månedsskiftet oktober-november 1962. Dette betyr at dette beredskapstiltaket faktisk ble iverksatt. Videre ble fartøyene satt inn i skarpe overvåkingsoppdrag som hadde til hensikt å øke den norske situasjonsforståelsen av hva som skjedde i Barentshavet og hvordan Sovjetunionens militærstyrker opptrådte. Dette var viktig informasjon for ikke bare norske militære og politiske myndigheter ettersom det kunne forklare hvordan Sovjetunionen opptrådte på

³⁰⁴ UD 33.12/22 Mappe I – NORDEL NATO til UD 23.10.1962 «Amerikanske tiltak ovenfor Cuba»

³⁰⁵ NOU 1994: 4 «Kontrollen med 'de hemmelige tjenester'» kapittel 3

³⁰⁶ RA/S-5873/A/L0003 «Protokoll for møte nr 8 i Det interdepartementale kontrollutvalg tirsdag 27. november 1962»

hjemmebane. Det var også viktig informasjon for NATO, og det er meget sannsynlig at denne informasjonen også ble delt med NATO.

Luftforsvaret innførte restriksjoner på hva de norske kampflyskvadronene kunne foreta seg under krisen. Blant annet kunne de ikke reise på øvelser utenlands. Dette var et beredskapstiltak som ble foretatt for å sikre at det var operative luftstridskrefter tilgjengelig i Norge.

Ingen av disse tiltakene fremkommer som iverksatte i kildene som omhandler regjeringskonferansene eller på politisk nivå. Likevel fremkommer det at de vitterlig ble iverksatt. De eneste tiltakene som var spesifikt nevnt som iverksatte tiltak på regjeringsnivå var beslutningene om å sende de maritime patruljeflyene nordover til Andøya, repetisjonsøvelser for Kystartilleriet i Trøndelag og overføring av et kompani til Øst-Finnmark.³⁰⁷ Det sistnevnte tiltaket var imidlertid planlagt og vedtatt lenge før Cubakrisen inntraff. Det foreligger altså en klar divergens mellom hva Forsvarsstaben i etterkant rapporterte til departementet om fattede tiltak og hva som ble foretatt. Disse beslutningene var imidlertid ikke nevnt i verken de aktuelle referatene fra regjeringskonferansene eller i referatene fra Regjeringens Sikkerhetsutvalg.³⁰⁸

Beslutningene ble trolig fattet av de høyere militære myndighetene direkte, snarere enn av regjeringen Gerhardsen. Ingen av disse tiltakene var grep som medførte innkalling av reserver, stor synlighet for en krigsredd befolkning, eller større økonomisk kostnad da de omhandlet allerede oppsatte og aktive militære styrker som «bare» ble omdisponert. Dette var meget sannsynlig handlinger som lå innenfor de militære myndighetenes beslutningsmyndighet og krevde ikke politisk aksept. Dette tyder på at de norske militære myndighetene aktivt foretok de grep de kunne innenfor de rammene som var gitt av regjeringen.

Etterretningsaktiviteten under Cubakrisen er fremdeles omhyllet av hemmelighold, men basert på det som er tilgjengelig i tilgjengelig kildemateriale og litteratur tyder alt på at den norske E-tjenesten bedrev aktiv innhenting mot Sovjetunionen og rapporterte funnene sine til de norske myndighetene.

³⁰⁷ RA/RAFA-4424/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til FD 27. november 1962

³⁰⁸ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – Referater fra regjeringskonferansene, nr 86 til og med 91; RA/S-4517/A – Referater fra møter i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 1962

Kapittel 5: Norske refleksjoner etter Cubakrisen

Mens Cubakrisen var på sitt mest kritiske nivå den siste helgen i oktober 1962, var det hektisk diplomati mellom USAs president John F. Kennedy og Sovjetunionens leder Nikita Khrusjtsjov. Søndag 28. oktober 1962 kulminerte krisen da Khrusjtsjovs beslutning om å trekke tilbake de sovjetiske missilene på Cuba ble kringkastet til Kennedy og resten av verden over Radio Moskva.³⁰⁹ Mens Cubakrisen gikk mot slutten pustet verden lettet ut. Hvordan reagerte norske myndigheter på krisens avslutning? Hvor lenge ble de skjulte norske beredskapstiltakene opprettholdt? Og hvilke lærdommer trakk norske myndighetene av krisen?

Flaskehals i Utenriksdepartementet

I Norge hadde regjeringen Gerhardsen hatt regjeringskonferanse på torsdag 25. oktober. Der hadde regjeringen bestemt seg for å vente og se hvordan situasjonen utviklet seg før beredskapstiltak eventuelt skulle iverksettes.³¹⁰ Det var ikke før mandag 29. oktober at regjeringen trådte sammen igjen. I mellomtiden hadde krisen i Karibia allerede nådd et crescendo. Den amerikanske blokaden av Cuba var i full sving, og amerikanske krigsskip hadde lørdag 27. oktober tvunget en sovjetisk Foxtrot-klasse ubåt som forsøkte å trenge gjennom blokaden på vei til Cuba til å gi opp forsøket, dykke opp og vende kursen hjemover mot Kolahalvøya.³¹¹ Samme dag inntraff krisens kanskje farligste episode da et amerikansk U2 spionfly på fotograferingstokt ble skutt ned over Cuba av sovjetisk luftvern. Piloten døde i nedskytingen.³¹² Likevel valgte den norske regjeringen ikke å tre sammen igjen før mandagen. Hvorfor var norske politiske myndigheter så passive?

En forklaring kan ligge i informasjonstilfanget regjeringen hadde. Da regjeringen trådte sammen på mandag ettermiddag, måtte utenriksminister Halvard Lange forklare at Utenriksdepartementet ikke visste mer om helgens hendelser enn det som sto i avisene. UD hadde tilsynelatende ikke mottatt noen meldinger fra utenriksstasjonene i New York og Paris.³¹³ Betyr dette at utenriksstasjonene ikke sendte meldinger hjem til Oslo mens krisen var på sitt

³⁰⁹ Hastings, Max. *Abyss: The Cuban Missile Crisis 1962* (2022): 429-430

³¹⁰ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-25 – Referat fra regjeringskonferanse nr 87

³¹¹ Hastings, *Abyss*: 409-413

³¹² Hastings, *Abyss*: 385-389

³¹³ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-29 – Referat fra regjeringskonferanse nr 88

mest intense? Slik var det ikke. Både den norske NATO-delegasjonen i Paris og ambassadene i Moskva, Washington og Ottawa hadde sendt rapporter hjem gjennom hele helgen.³¹⁴

Problemet lå hos Utenriksdepartementet i Oslo. Alle graderte meldinger ble først kodet. Så måtte de kodede meldingene sendes til Oslo som telegram med overføringshastigheter som med moderne øyne fremstår som meget trege. Deretter måtte meldingene bli dekodet før de kunne kopieres på papir med skrivemaskin av sekretærene i Utenriksdepartementet og fordeles til rette mottakere i Utenriksdepartementet og det øvrige statsapparatet. Ansvar for å motta og dekode meldingene lå hos det såkalte chifferkontoret i Utenriksdepartementet. Det viste seg under krisen at dette kontoret var en flaskehals ettersom det ikke hadde kapasitet til å dekode meldingene som kom inn raskt nok.³¹⁵ Dette fikk følgefeil i form av at meldingene ikke nådde frem til de rette mottakerne hurtig nok, noe som igjen førte til at utenriksminister Lange – feilaktig – rapporterte til regjeringen at det ikke var kommet inn meldinger gjennom helgen. Meldingene var trolig kommet inn da Lange rapporterte dette. De var bare ikke dekodet og fordelt ennå. Det er sannsynlig at dette var et vedvarende problem gjennom hele krisen.

Det løpende tilgjengelige informasjonsgrunnlaget som norske myndigheter hadde tilgang på under krisen, var altså mangelfullt. De graderte vurderingene som ble gitt i NATOs råd den helgen ville utvilsomt ha vært verdifull beslutningsstøtte til den norske regjeringen.³¹⁶ Det er derfor forståelig at regjeringen Gerhardsen stilte seg avventende denne dagen. Hvorvidt Khrusjtsjov ville følge opp erklæringen om ensidig tilbaketrekning av missilene fra Cuba var ett av flere spørsmål som hadde blitt hengende i luften.

Spørsmålet om de vernepliktige avklares

Et annet viktig spørsmål for den norske beredskapen som ikke hadde fått en avklaring var om to tusen norske vernepliktige soldater skulle få lov til å dimittere i starten av november som planlagt, eller om de måtte holdes i tjeneste for å ivareta den militære beredskapen. Sjefen for

³¹⁴ UD 33.12/22 – NORDEL NATO til UD, to hemmelige innberetninger merket Cuba datert 1962-10-28; RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 – Henholdsvis to og tre telegrammer fra NORAMB Moskva og NORAMB Washington til UD datert 1962-10-27; RA/S-1409/D/Dd/L0594 mappe 2 – NORAMB Ottawa til UD datert 1962-10-27

³¹⁵ UD 33.5/5 – 1963-05-02 – Bilag 2 til Protokoll fra A-paktutvalgets møte «Arbeidsordningen i Utenriksdepartementet i krisesituasjoner, som f.eks. Cubakrisen høsten 1962»

³¹⁶ UD 33.12/22 – NORDEL NATO til UD, hastemelding «Cuba» datert 1962-10-28

Forsvarsstaben, generalløytnant Bjarne Øen, hadde anbefalt dette tiltaket allerede 24. oktober.³¹⁷ Dagen etter, 25. oktober, hadde regjeringen vurdert tiltaket, men bestemt seg for å se an situasjonen til uken etter.³¹⁸

Det var derfor naturlig at forsvarsminister Gudmund Harlem tok opp temaet for regjeringen på mandagen. Transport av dimittendene skulle etter planen finne sted i tidsrommet 1. til 10. november. General Øen mente fremdeles bestemt at det var behov for å holde dimittendene i tjeneste, men forsvarsministeren var skeptisk. Etersom det fremdeles var en uavklart situasjon, bestemte regjeringen av det skulle vurderes om hjemtransportene skulle kanselleres eller ikke fra dag til dag. Forsvarsdepartementet skulle samtidig i all hemmelighet undersøke om hjemtransportene fra Nord-Norge kunne utsettes.³¹⁹ Allerede neste dag kom det frem at hjemtransportene etter planen ikke skulle starte før 5. november, noe som ga regjeringen ytterligere handlingsrom til å se an situasjonen. Det ble derfor bestemt at Forsvaret skulle planlegge med at dimittendene skulle sendes hjem som planlagt, med mindre noe annet ble bestemt av regjeringen før den tid.³²⁰

Det var ikke før 2. november 1962 at spørsmålet om de norske vernepliktige skulle få dimittere eller ikke fikk sin endelige avklaring. Selv om den amerikanske blokaden ble opprettholdt og de betydelige militære styrkene som USA hadde samlet for en invasjon av Cuba fremdeles ble holdt i beredskap, var arbeidet med å demontere missilbasene på Cuba i full sving.³²¹ Regjeringen Gerhardsen bestemte derfor at situasjonen var såpass avklart at de to tusen norske vernepliktige kunne få lov til å dimittere som planlagt. 10. november var alle de vernepliktige takket av og dimittert fra tjeneste, lykkelig uvitende om diskusjonene som hadde funnet sted i Oslo.³²²

Beredskapstiltak avsluttes

Allerede mandag 29. oktober hadde det begynt å tegne seg et bilde i Norge av at krisen var i ferd med å blåse over. Statsminister Einar Gerhardsen uttrykte sin lettelse til avisene ved å

³¹⁷ RA/RAFA-4424/B/Bb/L0028 – FST H-kopibok nr 2 – Sj FST til FMIN datert 1962-10-24

³¹⁸ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-25 – Referat fra regjeringskonferanse nr 87

³¹⁹ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-29 – Referat fra regjeringskonferanse nr 88

³²⁰ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-30 – Referat fra regjeringskonferanse nr 89

³²¹ Hastings, *Abyss*: 440, 447

³²² RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-30 – Referat fra regjeringskonferanse nr 89

takke både USAs president Kennedy, Sovjetunionens leder Khrusjtsjov, og FNs generalsekretær U Thant, og erklære at «[d]ette er en nesten utrolig lykkelig utgang på en situasjon som kunne fått de mest katastrofale følger.»³²³ Bak lukkede dører hadde NATOs råd allerede så smått begynt å diskutere hvordan alliansen kunne bruke krisen til å jobbe for avspenning og nedrustning.³²⁴ Samtidig advarte USAs forsvarsdepartement at både den amerikanske militære beredskapen, oppklaringsflygningene over Cuba, og den omdiskuterte blokaden ville opprettholdes helt frem til de sovjetiske missilbasene hadde blitt demontert.³²⁵ SACEUR hadde også gikk beskjed at de skjulte beredskapstiltakene som var beordret uken før, måtte opprettholdes av NATO-landene.³²⁶ Det var altså ikke tid for å klappe seg på skulderen helt ennå.

Det var ikke før 6. november 1962 at Utenriksdepartementet i Oslo fikk endelig beskjed fra den norske NATO-delegasjonen i Paris om at USA hadde bestemt seg for å trappe ned. Det innledende amerikanske skrittet var å avstå fra å innføre straffetiltak mot den vestlige skipsfarten som seilte til Cuba. Dette ble gjort for å avspenne situasjonen som var direkte koblet til Khrusjtsjovs beslutning om å trekke tilbake de sovjetiske missilene på Cuba, for «ikke [å] bringe inn noe forstyrrende element på det nåværende tidspunkt.»³²⁷ Amerikanerne hadde truet med å innføre straffetiltak mot skip som fraktet last til Cuba. Disse tiltakene omfattet blant annet å stenge alle amerikanske havner for disse skipene, og nekte rederiene skipene tilhørte å frakte last for amerikanske myndigheter.³²⁸ Det var kommet signaler i denne retning fra Washington uken før. Da ble norske myndigheter kjent med at amerikanerne var klare til å iverksette straffetiltakene, men at det ikke var tatt en endelig beslutning om i hvilken grad tiltakene skulle innføres.

Da Cubakrisen ble offentlig kjent, var norske militære myndigheter raske med å iverksette skjulte tiltak for å heve den norske militære beredskapen. Det var i all hemmelighet innført flere tiltak som hørte inn under beredskapstrinnet *forberedende beredskap*. Dette omfattet å innføre døgnbemanning i de norske krigshovedkvarterene og gjennomføre forberedelser til videre

³²³ Aftenposten, «Gerhardsen: Nesten utrolig lykkelig slutt.» *Aftenposten*, Oslo, 1962-10-29, <https://www.nb.no/items/00bd317aa40441675f9d1f34bbafe7c0?page=0>

³²⁴ UD 33.12/22 – NORDEL NATO til UD «Cuba - Verdenssituasjonen» datert 1962-10-29

³²⁵ RA/S-1409/D/Dd/L0594 mappe 2 - 1962-11-01 - Utenriksmelding nr 21/1962 - Cubakrisen

³²⁶ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-30 – Referat fra regjeringskonferanse nr 89

³²⁷ UD 33.12/22 – 1962-11-06 – NORDEL NATO til UD «Cuba»

³²⁸ RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 – 1962-10-03 – NORAMB Washington til UD «Skipsfarten på Cuba»

høyning av den militære beredskapen.³²⁹ Sjøforsvaret hadde sendt brorparten av sine operative krigsskip til Nord-Norge.³³⁰ I tillegg hadde Luftforsvaret fått restriksjoner på å sende kampfly utenlands på øvelser.³³¹ Disse beredskapstiltakene ble opprettholdt i ytterligere en uke. 8. november 1962 opphevet Forsvarsstaben beredskapstiltakene som var iverksatt 23. oktober, men varslet at tiltakene kunne bli gjeninnført på kort varsel.³³²

Tiltakene ble raskt avviklet. Allerede dagen etter ble restriksjonene mot norske jagerflybesøk til utlandet opphevet.³³³ Samme dag, 9. november 1962, var alle de 42 sovjetiske missilene som var krisens kjerne om bord på sovjetiske transportskip på vei bort fra Cuba.³³⁴ Tre dager senere kunne Aftenposten rapportere om dette til sine lesere og til norske myndigheter.³³⁵

Det siste store stridstema i krisen var spørsmålet om de sovjetisk-bygde Il-28 BEAGLE bombeflyene som var sendt til Cuba. USA krevde at også disse skulle fjernes fra Cuba, mens Sovjetunionen hevdet at flyene var donert til Cuba og dermed ikke lenger var sovjetisk eiendom. Etter en drøy uke gikk Sovjetunionen 19. november til slutt med på å trekke også disse bombeflyene tilbake.³³⁶

Dagen etter, 20. november 1962, opphevet president Kennedy blokaden rundt Cuba.³³⁷ Cubakrisen var endelig avsluttet.

Hva lærte norske myndigheter av Cubakrisen?

Når krisen var over var det tid for refleksjon. Hvilke mekanismer var på plass for å håndtere en sikkerhetspolitisk krise? Hva avdekket Cubakrisen om den norske beredskapen?

³²⁹ RAFA-4424/Bb/L0028 - FST H-kopibok nr 2 - 1962-10-23 – Hemmelig fra FST «Tiltak truffet i anledning den internasjonale situasjonen»

³³⁰ Se utførlig redegjørelse i forrige kapittel, underoverskrift «Marinen seiler nordover»

³³¹ RA/RAFA-4424/B/Bb/L0028 – Forsvarsstaben til Luftforsvarets Overkommando 13. november 1962

³³² RA/RAFA-4424/B/Bb/L0028 – FST til Forsvaret «Opphevelse av tiltak truffet i anledning den internasjonale situasjonen»

³³³ RA/RAFA4424/B/Bb/L0028 – FST til LOK «Opphevelse av restriksjoner gitt ifm jagerflybesøk i utlandet»

³³⁴ Hastings, *Abyss*: 440

³³⁵ Aftenposten, «Sovjet fjernet i helgen de siste av sine 42 raketter på Cuba.» *Aftenposten* (Oslo), 1962-11-12, <https://www.nb.no/items/9bded557b39229488ada8e0794b882ac?page=5>

³³⁶ Hastings, *Abyss*: 444-449

³³⁷ RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 – 1962-11-22 – UD til HSD «Cuba»; RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 – 1962-11-23 – UD til SMK, HSD, FD, m.m. «Underretning om at de Forente Stater har opphevet sin 'karantene' på Cuba»

Allerede før Cubakrisen var helt avsluttet hadde norske myndigheter begynt å se på hvilke lærdommer de kunne trekke av krisen. I Utenriksdepartementet hadde Atlanterhavspaktutvalget 6. november 1962 innsett at Cubakrisen hadde avdekket at norske myndigheter ikke kunne forvente forhåndsvarsling fra alliansen når en krise var på trappene. De allierte hadde riktignok blitt holdt løpende informert av amerikanerne om situasjonen da krisen var et faktum, men de hadde ikke blitt konsultert på forhånd. Det ble vurdert som «antakelig realistisk ikke å regne med konsultasjon i liknende tilfelle i fremtiden.»³³⁸ Med andre ord kunne ikke norske myndigheter forvente særlig forvarsel før de sto oppi en ny krise.

Det er tydelig at norske politiske myndigheter reflekterte over hva krisen hadde avdekket da det kom til de norske forventningene og norsk kriseplanlegging. I mai 1963 utarbeidet ekspedisjonssjef ved Statsministerens kontor, Andreas Andersen, et notat om krisehåndtering som var et direkte resultat av Cubakrisen.³³⁹

Hvis det var én person i det norske statsapparatet som hadde oversikt over hvor skoen trykket i 1962, var det nettopp ekspedisjonssjef Andersen. Som en av statsminister Gerhardsens nærmeste rådgivere hadde han mens krisen pågikk i 1962 hatt en rekke verv i forskjellige komitéer og utvalg. Blant annet hadde han vært sekretær i Regjeringens Sikkerhetsutvalg, Forsvarsrådet, Utenriksdepartementets Atlanterhavspaktutvalg og Det interdepartementale kontrollutvalget for etterretnings- og sikkerhetstjenestene.³⁴⁰ Det er ikke uten grunn at ettertiden omtaler ham som statsminister Gerhardsens grå eminense.³⁴¹ Han hadde hatt en unik innsikt i hvilke prosesser som hadde funnet sted under Cubakrisen.

Notatet til Andersen hadde tre hovedpunkter. For det første måtte det ved neste krise opprettes en arbeidsgruppe i Utenriksdepartementet som skulle lede krisehåndteringen. Denne gruppen skulle ha kontroll på all rapportering som kom inn til departementet om krisen, sørge for å hurtig fordele informasjonen til statsapparatet – her er Forsvarsstaben spesifikt nevnt – og gi instruksjer til de norske utenriksstasjonene. For det andre måtte det kobles opp kommunikasjonslinjer og etableres døgnbemannede krigshovedkvarterer i en tidlig fase av

³³⁸ UD 33.5/5 – 1962-11-06 - Protokoll fra A-paktutvalgets møte 6. november 1962

³³⁹ UD 33.5/5 – 1963-05-02 – Protokoll fra A-paktutvalgets møte 2. mai 1963

³⁴⁰ RA/S-3492/A/L0002 - 1962-10-24 – «Protokoll for møte i Forsvarsrådet onsdag 24. oktober 1962 kl 1000 i Statsministerens møterom»; RA/S-4517 «Protokoll fra møte i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 5. oktober 1962»; UD 33.5/5 – 1963-05-02 – Protokoll fra A-paktutvalgets møte 2. mai 1963;

³⁴¹ Berlin, Johan Daniel. «Ekspedisjonssjef Andreas Andersen – en grå eminense i norsk utenrikspolitikk?» i *Arbeiderhistorie* 3/2009. https://www.arbark.no/eldok/Arbeiderhistorie2009_3.pdf

krisen. For det tredje måtte det kobles opp «hemmelige og direkte telefonlinjer» i boligene til utpekte nøkkelpersoner slik at informasjon kunne formidles hurtig og sikkert også utenfor kontortid.³⁴²

I notatet gikk Andersen grundig inn på både positive og negative erfaringer fra Cubakrisen. Chifferkontoret i Utenriksdepartementet hadde vært en flaskehals under krisen som forhindret effektiv informasjonsutveksling. I tillegg var informasjonsflyten mellom departementene og Forsvaret en utfordring. Et foreslått tiltak for å bedre informasjonsflyten til Forsvarsdepartementet, var at Forsvaret skulle stille med ordonnanser til Utenriksdepartementet, altså budbringere med egne jeoper som skulle fysisk levere meldingene fra Utenriksdepartementet til øvrige mottakere uten tap av tid.³⁴³

Som Atlanterpaktutvalget hadde innsett allerede 6. november 1962, erkjente Andersen at en av grunnforutsetningene til norsk beredskapsplanlegging var grunnleggende feil. Norske myndigheter hadde i sitt planverk lagt til grunn at de kom til å få tidlig varsling om en sikkerhetspolitisk krise gjennom NATO. Det var også en forutsetning at NATO skulle beordre gradvis beredskapsheving, noe som i sin tur skulle føre til norsk beredskapsheving. Siden Suezkrisen i 1956 hadde norske myndigheter måtte håndtere flere kriser, og det hadde her vist seg at denne forutsetningen ikke stemte overens med virkeligheten. Krisene hadde som regel blitt skapt av handlingene til en av de store NATO-landene. Disse hadde ikke holdt NATO informert om hva de foretok seg, noe som gjorde at de øvrige NATO-landene var avhengige av sine egne nasjonale informasjonskanaler. Dette førte til at de store NATO-landene hadde diplomatiske og politiske grunner til ikke å ville utløse beredskapstiltak i NATO-rammen. Konklusjonen til Andersen var derfor at norske myndigheter måtte innstille seg på å måtte iverksette beredskapstiltak basert utelukkende på «informasjoner og indikasjoner som skaffes til veie gjennom eget diplomati og etterretningsvesen.»³⁴⁴

Et annet viktig budskap som Andersen uttrykte i notatet sitt var erkjennelsen at norske politikere var «meget tilbakeholdne» når det kom til å iverksette beredskapstiltak. Dette betydde at det ikke var sannsynlig at politikerne kom til å godkjenne iverksettelse av de lavere beredskapstrinnene – en viktig forutsetning for den gradvise opptrappingen av det norske

³⁴² UD 33.5/5 – 1963-05-02 – Protokoll fra A-paktutvalgets møte 2. mai 1963

³⁴³ UD 33.5/5 – 1963-05-02 – «Arbeidsordningen i Utenriksdepartement i krisesituasjoner, som f.eks. Cubakrisen høsten 1962»

³⁴⁴ UD 33.5/5 – 1963-05-02 – «Administrativ beredskap i krisesituasjoner» Vedlegg 2 til Protokoll fra A-paktutvalgets møte 2. mai 1963

Forsvaret som beredskapsplanverket la opp til – før «det foreligger en helt overhengende fare for en væpnet konflikt.»³⁴⁵ Selv om det norske beredskapsplanverket hadde tatt inn over seg at det var mulig å gå direkte fra normaltilstand til beredskapstrinnet Forsterket Beredskap, som i korte trekk betydde at krig var nært forestående, så var ikke mobiliseringssystemet tiltenkt å hoppe over de lavere beredskapstrinnene.³⁴⁶ Denne vegringen for å handle ser vi igjen hos den norske regjeringen mens krisen sto på. Store beslutninger ble utsatt om og om igjen av regjeringen. Kroneksempelen er den gjentatte utsettelsen av å beslutte å holde igjen vernepliktige som skulle dimittere. I tillegg har vi sett at flere forslag om å sette i gang beredskapstiltak i både militær og sivil sektor ble utsatt flere ganger under krisen.³⁴⁷

³⁴⁵ UD 33.5/5 – 1963-05-02 – «Administrativ beredskap i krisesituasjoner» Vedlegg 2 til Protokoll fra A-paktutvalgets møte 2. mai 1963

³⁴⁶ RA/S-1005/Da/L0022 - 1961-06-22 - R-notat fra SMK «Beredskapsplan for Forsvaret»; UD 33.5/5 – 1963-05-02 – «Administrativ beredskap i krisesituasjoner» Vedlegg 2 til Protokoll fra A-paktutvalgets møte 2. mai 1963

³⁴⁷ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962 - Referat fra regjeringskonferanser nr 86, 87, 88, 89

Konklusjon

Cubakrisen var en av de mest alvorlige sikkerhetspolitiske krisene under Den kalde krigen, og kunne hvis noe hadde gått annerledes fått de mest katastrofale følger. Hva visste norske myndigheter om Cubakrisen mens den pågikk i oktober og november 1962? Var de klar over krisens omfang? Hvilke tiltak ble iverksatt? Hvilket handlingsrom hadde norske myndigheter mens krisen pågikk? Hvilke mekanismer var på plass for å håndtere krisen? Hva, om noe, avdekket Cubakrisen om den norske beredskapen?

Cuba var slett ikke var noe ubeskrevet blad for norske myndigheter før krisen oppsto. Norske politiske myndigheter var godt kjent med de amerikanske reservasjonene mot Castro-regimet, og hadde før krisen inntraff vært ganske skeptiske til de amerikanske synspunktene. Den norske økonomien var i 1962 avhengig av den internasjonale skipsfarten, som sto for betydelige deler av Norges valutainntekter og BNP. De amerikanske forsøkene på å få blant annet NATO-landene til å iverksette økonomiske sanksjoner og andre tiltak mot Cuba før Cubakrisen, ble blankt avvist av norske myndigheter. Norske myndigheter hadde heller ikke blitt konsultert av amerikanerne før krisen brøt ut, i motsetning til enkelte andre allierte. Det var først få timer før president John F. Kennedy offentliggjorde tilstedeværelsen av de sovjetiske missilene på Cuba at norske myndigheter ble informert gjennom NATOs råd i Paris.

Da Cubakrisen ble offentlig kjent 22. oktober 1962, endret de norske prioriteringene seg raskt. Ett av hovedfunnene er at **Cubakrisen endret den norske tilnærmingen og den politiske tankegangen fra en mulig handelsøkonomisk konflikt til en større sikkerhetspolitisk krise bokstavelig talt over natten 22. oktober 1962.**

Det norske samfunnet tok raskt alvor et inn over seg og en reell krigsfrykt spredte seg over hele landet. Det norske folket hadde fremdeles andre verdenskrig friskt i minnet. En treg og mangelfull informasjonsflyt til norske beslutningstakere førte i tillegg til at den norske regjeringen måtte trå forsiktig. Den norske beredskapsplanleggingen hadde lagt til grunn at norske myndigheter ville få tidlig varsling gjennom NATO-kanaler dersom det skulle bli en sikkerhetspolitisk tilspisset situasjon. Cubakrisen demonstrerte imidlertid at norske myndigheter ikke fikk vite om krisen før den allerede var et faktum og at de allierte ikke ble konsultert av amerikanerne i forkant. Den norske regjeringen ble tatt på senga og måtte kaste seg rundt for å håndtere situasjonen på sviktende informasjonsgrunnlag.

Nasjonen Norge var ikke en part i den pågående krisen. Signalene fra NATO var tydelige på dette punktet. Alliansen anså hendelsene i Karibia som en konflikt mellom USA og Sovjetunionen, ikke mellom NATO og Østblokken. Det var derfor viktig at NATO-landene ikke foretok seg noe overilt som kunne tolkes av Sovjetunionen som krigsforberedelser. Dette var en holdning Norge sluttet seg til.

Et annet hovedfunn er at **norske politiske myndigheter i stor grad inntok en avventende holdning**. Regjeringen Gerhardsen ville vente og se hvordan krisen utviklet seg før det ble iverksatt omfattende tiltak. Det er også verdt å merke seg at statsminister Einar Gerhardsen tidlig i krisen bestemte at eventuelle beredskapstiltak skulle drøftes og vurderes av hele regjeringen og ikke i en egnere krets som for eksempel Regjeringens Sikkerhetsutvalg eller Forsvarsrådet. Dette kan tyde på at statsministeren ønsket bred konsensus i hele regjeringskollegiet for de eventuelle beslutningene som måtte fattes. Dette kan tolkes som et tegn på at Gerhardsen tok situasjonen på dypeste alvor. Samtidig virker det ikke som at det oppsto konflikt mellom Utenriksdepartementet og Forsvarsdepartementet om hvem som skulle håndtere Cubakrisen. Dette er interessant, da det lenge har vært kjent at det siden 1940-tallet har eksistert spenninger mellom disse to departementene når det kommer til hvem som skal være i førersetet når det kommer til sikkerhetspolitiske spørsmål.³⁴⁸ Årsaken til dette ligger i sektorprinsippet, som er et grunnleggende prinsipp i norsk offentlig forvaltning. Prinsippets kerne ligger i at statens forskjellige fagfelt organiseres inn i ulike sektorer som for eksempel forsvar, helse, samferdsel, osv. Sektorene forvaltes av et utpekt ansvarlig departement, f.eks. at forsvarssektoren forvaltes av Forsvarsdepartementet, diplomatiet forvaltes av Utenriksdepartementet, og så videre.³⁴⁹ Selv om statsminister Gerhardsen i et tidlig stadium bestemte at regjeringskollegiet som helhet skulle fatte beslutninger under krisen, var det tydelig at den sikkerhetspolitiske krisehåndteringen i stor grad ble ivaretatt av Utenriksdepartementet under Cubakrisen. De norske skjulte forsvarsforberedelsene gikk tilsynelatende som et parallelt spor. Det eneste tegnet til at sektorprinsippet påvirket krisehåndteringen under Cubakrisen var den svake informasjonsflyten fra Utenriksdepartementet som ble avdekket under krisen.

De norske fagmilitære var langt mer proaktive enn politikerne. Dette hang trolig sammen med de militæres klart spesifiserte rolle: deres oppgave var å avskrekke angrep mot Norge og utgjøre en krigsforebyggende terskel. Tanken bak dette var at Forsvaret sammen med NATO skulle

³⁴⁸ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*: 55-56

³⁴⁹ Christensen, Tom, Morten Egeberg, Per Lægred, og Jacob Aars. *Forvaltning og politikk*. 5. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2021: 22

kunne bite nok fra seg dersom det ble krig til at en angriper ville konkludere med at kostnaden ved et angrep på Norge (og NATO) ikke ville være verdt det. Slik skulle freden sikres. For å gjøre seg klar til å gjøre nettopp dette, hadde Forsvarsstaben 23. oktober 1962 i all hemmelighet beordret Forsvaret om å forberede seg på en beredskapsheving. Forsvarsstaben hadde i tillegg allerede i slutten av september 1962 forberedt en tiltakspakke til regjeringen, som de nå hentet frem og anbefalte ble gjennomført: sende militære styrker til Nord-Norge, holde igjen vernepliktige soldater fra å dimittere og gjøre deler av Forsvaret klare til strid.

Flere av tiltakene som Forsvarsstaben anbefalte til regjeringen da krisen inntraff, ble faktisk iverksatt under Cubakrisen. Utover at Forsvarsstaben 23. oktober 1962 beordret at Forsvaret skulle gjennomføre spesifikke tiltak under beredskapstrinnet Forberedende Beredskap, ble det også foretatt omdisponeringer av de tilgjengelige militære styrkene. Flere av fartøyene som er spesifikt nevnt i Forsvarsstabens notat av 29. september 1962, ble omdisponert av norske militære myndigheter fra NATO-øvelser utenfor Irland. De ble sendt til skarpe overvåkingsoppdrag i Barentshavet som en direkte følge av Cubakrisen. I slutten av oktober 1962 hadde de fleste av de operative norske krigsskipene blitt sendt til Nord-Norge. Det ble også besluttet å beholde de norske kampflyene i Norge fremfor å la de reise utenlands på øvelser mens krisen pågikk. Samtidig ble flere Albatross maritime patruljefly sendt fra opptrening på Sola i Rogaland til Andøya i Nordland. Tiltakene ble beholdt helt frem til 8. november 1962.

NATO ønsket at de allierte landene skulle øke sin etterretningsaktivitet, noe også Norge gjorde. Nøyaktig hva den norske Etterretningstjenesten visste og gjorde under Cubakrisen, er fremdeles hemmeligstemplet, men alt tyder på at Etterretningstjenesten fulgte nøye med på hva Sovjetunionen foretok seg og rapporterte dette til Forsvaret og til norske politiske myndigheter.

Samtidig ble **en rekke tiltak som ble anbefalt av den norske militære ledelsen ikke iverksatt**. Et av de mest drastiske tiltakene som Forsvarsstaben anbefalte, men som ikke ble gjennomført, var å nekte flere tusen vernepliktige å dimittere. Gjennom hele krisen vurderte den norske regjeringen dette tiltaket, som skulle sørge for at den militære beredskapen i Nord-Norge ikke skulle bli svekket mens krisen sto på. Den militære ledelsen i Norge la press på regjeringen for at dette tiltaket måtte gjennomføres, men politikerne utsatte stadig beslutningen. Krisen blåste imidlertid over før regjeringen ble tvunget til å fatte en beslutning, og de vernepliktige fikk dimittere som planlagt i november 1962.

Utover tiltakene som Forsvarsstaben beordret 23. oktober 1962 om å innføre døgnbemanning i krigshovedkvarterene og forsterke de militære stabene, ble det ikke formelt erklært høynet beredskap etter beredskapsplanverket. Årsaken til dette er trolig sammensatt: for det første var de norske beredskapstrinnene bundet opp i en rekke spesifikke tiltak som ville være veldig synlige for befolkningen og for omverdenen. For eksempel ville det automatisk innkalles 60 000 reservister hvis det relativt lave beredskapstrinnet Enkel Beredskap ble beordret. SACEUR hadde sterkt oppfordret NATO-landene til ikke å innføre synlige beredskapstiltak for ikke å skjerpe den allerede svært spente internasjonale situasjonen. For det andre var det en sterk krigsfrykt i befolkningen. Regjeringen Gerhardsen ønsket sannsynligvis ikke å forsterke krigsfrykten ytterligere ved synlig å øke den norske militære beredskapen, og dermed sende et signal om at Norge gjorde seg klar til krig, uten at resten av NATO gjorde det samme. For det tredje var reell økning av beredskapen en kostbar affære. Det økonomiske aspektet og diskusjonen rundt økonomisk ressursbruk var en gjenganger i de diskusjonene som fant sted. I en presset nasjonaløkonomi var uforutsette økninger av kostnader noe de norske politiske myndighetene trolig ville unngå så langt det lot seg gjøre.

Et annet viktig funn var **den svake informasjonsflyten innad i det norske statsapparatet**. Utenriksdepartementet pekte seg ut som en flaskehals. Departementet var ikke innrettet til å håndtere det store antall krypterte meldinger som kom inn, ei heller å videreformidle informasjonen uten tap av tid til de øvrige delene av statsapparatet. Dette førte til at de norske myndighetene var bakpå gjennom store deler av krisen, og dette kan ha ført til at den norske regjeringen inntok en avventende holdning mens krisen pågikk. Forutsetningen om at norske myndigheter ville få tidlig varsling og bli konsultert gjennom NATO viste seg også å være feilaktig. De eneste informasjonskildene norske myndigheter hadde gjennom krisen var det som de norske utenriksstasjonene og Forsvarets enheter og Etterretningstjenesten rapporterte tilbake til Oslo samt det som mediene rapporterte. Norge ble riktignok orientert – ikke konsultert – av USA gjennom NATOs råd i Paris når krisen først var et faktum, men den omstendelige prosessen som informasjonsflyten fra Paris til Oslo måtte igjennom i Utenriksdepartementet førte til at informasjonen ikke kom frem til de relevante aktørene i det norske statsapparatet uten forsinkelser. Tidvis under krisen førte dette til at regjeringen ble tvunget til å gjøre vurderinger utelukkende basert på informasjon som de hadde lest i mediene.

Småstatsperspektivet er et teoretisk perspektiv som legger til grunn at norsk sikkerhetspolitikk er sterkt påvirket og begrenset av ytre beslutninger som fattes utenfor Norges grenser av ytre aktører som er sterkere enn Norge eller som Norge føler et avhengighetsforhold til. Dette fører

til handlingsrommet som norske myndigheter av er begrenset av premissene som eksterne aktører legger til grunn.³⁵⁰ Dette var i stor grad gjeldende for norske myndigheter under Cubakrisen. Selve krisen oppsto på grunn av handlingene til stormaktene langt unna Norges grenser. Når krisen først ble kjent for norske myndigheter hadde ikke norske myndigheter mulighet til å påvirke utfallet ettersom de ikke ble konsultert av sin allierte USA, som også var premissleverandør for norsk sikkerhet gjennom NATO-medlemskapet. I tillegg ble det under krisen lagt føringer på hvordan Norge som NATO-nasjon skulle reagere av NATO, en ekstern aktør som Norge var avhengig av for sin nasjonale sikkerhet.

Særinteresseprinsippet er basert på Stein Rokkan sin teori om at «stemmer teller, men ressurser avgjør» og legger stor vekt på at interessene til aktører utenfor den tradisjonelle politiske arenaen påvirker politikken som ble ført. I dette tilfellet kommer prinsippet til uttrykk gjennom særinteressene til den norske skipsfartsnæringen som blir frontet av norske politiske myndigheter.³⁵¹ Før Cubakrisen ble kjent og utviklet seg til en sikkerhetspolitisk krise som norske myndigheter måtte forholde seg til, hadde norske myndigheter et helt annet fokus. Frem til 22. oktober 1962 var norske myndigheter opptatt av at norske skipsfartsinteresser skulle bli ivaretatt. Dette ser vi gjennom den norske diplomatiske og politiske aktiviteten både direkte og indirekte ovenfor USA. Det var i den norske skipsfartsnæringens interesse å få fortsette å frakte varer til Cuba uten å bli sanksjonert av USA, slik at de slapp å måtte bryte kontraktene sine med Østblokken og dermed risikere erstatningskrav. For å oppnå dette målet har vi sett at norske diplomater aktivt jobbet for å fronte dette synspunktet ovenfor amerikanske myndigheter. Så snart krisen endret karakter og fokus skiftet fra et handelspolitisk til et sikkerhetspolitisk perspektiv ble imidlertid særinteressen til norsk skipsfart mindre viktig for norske myndigheter. Da det dro seg til, trumfet nasjonale sikkerhetsinteresser skipsfartsnæringens interesser.

Historikeren Rolf Tamnes sitt begrepspar avskrekkelse og beroligelse har relevans for å forklare norske myndigheters håndtering av Cubakrisen. Den norske regjeringen var gjennom hele krisen opptatt av beroligelsesaspektet. Dette var trolig av hensyn til Sovjetunionen slik at ikke Norge skulle oppfattes som en aktiv part i den pågående konflikten mellom stormaktene. Men det var også for å ivareta de psykologiske behovene til den krigsredde sivilbefolkningen i Norge. På den andre siden kan vi si at den norske forsvarsledelsen frontet avskrekkelsesbegrepet gjennom sin tilsynelatende iver etter å styrke den norske militære

³⁵⁰ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*, 42-43; Njølstad, *Under en radioaktiv himmel*: 8

³⁵¹ Tamnes, *Ettpartistat, småstat og særinteresser*, 54

beredskapen og dermed også indirekte avskrekke Sovjetunionen fra å angripe Norge. Samtidig gjorde avskjermingsbehovet seg i mindre grad gjeldende under Cubakrisen. USA og NATO hadde ikke ivret for at Norge skulle øke sin beredskap. Tvert imot. NATOs øverstkommanderende ga tidlig i krisen tydelige føringer om at NATO-landene ikke skulle sette i gang med synlige beredskapstiltak. Den norske regjeringen fulgte stort sett denne føringen og demonstrerte dermed norsk integrasjon ovenfor NATO. Behovet for en norsk avskjermingspolitikk var altså ikke en vesentlig faktor som norske myndigheter måtte ta hensyn til under Cubakrisen.

Den sikkerhetspolitiske krisen kom overraskende på de norske myndighetene. Mens krisen pågikk, var informasjonsgrunnlaget relativt svakt og hovedsakelig basert på det de norske utenriksstasjonene rapporterte hjem. Den informasjonsflyten fra NATO i forkant av en sikkerhetspolitisk krise som den norske planleggingen forutsatte, glimret med sitt fravær. Det var derfor en avventende regjering som valgte å sitte stille i båten og innta en avventende holdning mens stormaktene søkte å finne en løsning seg imellom eller innenfor FN-rammen.

Gjennom Cubakrisen framsto Norge som en perifer tilskuer til krisen, uten at norske myndigheter egentlig hadde noen påvirkning på hvordan krisen utspilte seg. Dette samsvarer med småstatsperspektivet, som vektlegger at premissene for norsk sikkerhetspolitikk i stor grad finner sted utenfor Norges grenser.³⁵² Under Cubakrisen var det ikke opp til hva norske myndigheter gjorde for å avverge konflikt og i ytterste konsekvens atomkrig mellom USA og Sovjetunionen. Norske myndigheter måtte sette sin lit til at president Kennedy og generalsekretær Khrusjtsjov klarte å komme til enighet gjennom fredelige midler, og ellers følge føringene fra NATO. Dette ser vi kom til uttrykk gjennom at norske myndigheter i stor grad fulgte SACEUR sine føringer om ikke å iverksette synlige beredskapstiltak og at regjeringen Gerhardsen i sine interne drøftinger bestemte seg for ikke å utfordre USAs fremstøt mot Cuba, men heller gi uttrykk for støtte til den store allierte premissleverandøren for sikkerhet i vest.

Under hele Cubakrisen forsøkte norske myndigheter forsøkte å håndtere en krise som etter statsminister Einar Gerhardsens eget utsagn kunne fått «de mest katastrofale følger» etter beste

³⁵² Njølstad, *Under en radioaktiv himmel*: 8-9

evne med et svært begrenset informasjonsgrunnlag og stor grad av usikkerhet.³⁵³ Når krisen ble kjent for norske myndigheter ble det i det stille foretatt flere tiltak for å kunne øke situasjonsforståelsen og den militære beredskapen i Norge. Etterretnings- og overvåkningsinnsatsen ble økt. Det ble innført døgnbemanning i krigshovedkvarterene og de militære stabene ble forsterket. Tilgjengelige mobile militære styrker ble sendt til Nord-Norge på skarpe overvåkingsoppdrag. Militære styrker ble videre holdt igjen i Norge for at de skulle være gripbare dersom situasjonen skulle tilspisse seg ytterligere. Disse tiltakene var av en skjult natur som ikke skulle være synlige for offentligheten. Dette var både for ikke å fremprovosere en ytterligere forverring av den sikkerhetspolitiske situasjonen, og for ikke ytterligere å øke den allerede sterke krigsfrykten som bredte seg blant den norske sivilbefolkningen da Cubakrisen inntraff. Samtidig ble en rekke store beslutninger gjentatte ganger utsatt av regjeringen Gerhardsen, med henvisning til at situasjonen forhåpentligvis ville være mer avklart på et senere tidspunkt – «til det verre eller til det bedre», som Forsvarsminister Gudmund Harlem ordla seg.³⁵⁴

Tiltakene som ble innført ble opprettholdt helt til krisen var over.

³⁵³ Aftenposten, «Gerhardsen: Nesten utrolig lykkelig slutt.» *Aftenposten*, Oslo, 1962-10-29, <https://www.nb.no/items/00bd317aa40441675f9d1f34bbafe7c0?page=0>

³⁵⁴ RA/S-1005/A/Aa/L0015 – 1962-10-25 – Referat fra regjeringskonferanse nr 87

Litteraturliste

Primærkilder

Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, *Cuban Missile Crisis and Aftermath* - Office of the Historian

RA/RAFA-2035/Db/L0554 mappe 2 - Forsvaret, Sjøforsvarets overkommando, Rapporter

RA/RAFA-3195/2/B/Bb/L0002 - Forsvaret, Bodø Hovedflystasjon, Arkivdel 2, Kopibok

RA/RAFA-4325/F/Fa/L0020 - Forsvaret, KNM Fartøysarkiver, KNM Bergen

RA/RAFA-4325/F/Fa/L0022 - Forsvaret, KNM Fartøysarkiver, KNM Bergen

RA/RAFA-4424/Bb/L0028 - Forsvaret, Forsvarsstaben, H-kopibok nr 2/1962

RA/RAFA-4424/D/Db/L0068 mappe 2 - Forsvaret, Forsvarsstaben, Orienteringer i Stortinget

RA/S-1005/A/Aa/L0015 - Statsministerens Kontor, Referat fra regjeringskonferanser, nr 15: 1962

RA/S-1005/Da/L0022 – Regjeringen Gerhardsen. Notater til regjeringskonferanser. Forsvarsdepartementet

RA/S-1409/D/Dd/L0592 mappe 1 – Handelsdepartementet, Skipsfartsavdelingen, Boikott av andre land

RA/S-1409/D/Dd/L0594 mappe 2 – Handelsdepartementet, Skipsfartsavdelingen, Boikott av andre land

RA/S-3492/A/L0002 - Protokoll fra Forsvarsrådets møter

RA/S-4517/A - Statsministerens Kontor, Protokoll fra møte i Regjeringens Sikkerhetsutvalg

RA/S-5873/A/L0003 - Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg, Møteprotokoller

RA/S-6794/D/Da/Dab/L1233 mappe 2, bind II, folder «Ad-doss. Konflikt mellom Cuba og USA»

UD 33.12/22 – Utenriksdepartementet, Atlanterhavspakten, Politiske saker i NATO

UD 33.5/5 – Utenriksdepartementet, Atlanterhavspakten, Norske representanter i A-pakten

Sekundærlitteratur

Andresen, Astri. *Å gripe fortida innføring i historisk forståing og metode*. 2. utg. Oslo: Samlaget, 2015.

Berlin, Johan Daniel. «Ekspedisjonssjef Andreas Andersen – en grå eminense i norsk utenrikspolitikk?» i *Arbeiderhistorie* 3/2009. Åpnet 30. august 2023. https://www.arbark.no/eldok/Arbeiderhistorie2009_3.pdf

Blight, James G., Bruce J. Allyn, og David A. Welch. *Cuba on the brink: Castro, the missile crisis, and the Soviet collapse*. 1st ed. New York: Pantheon Books, 1993.

Breidlid, Olav, Tore Hiorth Oppegaard, og Per Torblå. *Hæren etter Annen verdenskrig: 1945-1990*. *Norbok*. Oslo: Fabritius, 1990. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007091104011.

Chang, Laurence, Peter Kornbluh, og National Security Archive (U.S.), red. *The Cuban missile crisis, 1962: a National Security Archive documents reader*. New York: The New Press, 1992.

Christensen, Tom, Morten Egeberg, Per Læg Reid, og Jacob Aars. *Forvaltning og politikk*. 5. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.

Eriksen, Knut Einar. *Forsvarets arkiver: utredning fra et utvalg oppnevnt av Forsvarsdepartementet 11. november 1987; avgitt i desember 1989*. *Norbok*. Norges offentlige utredninger (tidsskrift: trykt utg.) 1990:7. Oslo: Forvaltningstjenestene, Statens trykningskontor, 1990. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014052708170.

Eriksen, Knut Einar, og Helge Ø Pharo. *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*. Norsk utenrikspolitikk historie, bd. 5. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

«Forsvarets fellesoperative doktrine 2019». Forsvarssjefen, 1. desember 2019.
<https://regelverk.forsvaret.no/view/doccard/document:22203>.

Forsvarsdepartementet. «Beredskapslovgivningen i lys av endrede forsvars- og sikkerhetspolitiske rammebetingelser». NOU 1995:31. regjeringen.no, 11. oktober 1995.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1995-31/id140445/>.

Fursenko, A. A., og Timothy J. Naftali. *One hell of a gamble: Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964*. 1st ed. New York: Norton, 1997.

Førland, Tor Egil. «Vi sier intet» - Norge i COCOM, 1948 - 53. PRIO monographs 24. Oslo: Pax Forlag, 1988.

Garthoff, Raymond L. *Reflections on the Cuban missile crisis*. Rev. ed. Washington, D.C: Brookings Institution, 1989.

Gerhardsen, Einar. *1955 - 65: I Medgang og motgang*. 2. oppl. Erindringer / Einar Gerhardsen 4. Oslo: Tiden, 1972.

Gjeseth, Gullow. *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*. Bergen: Fagbokforlaget, 2011.

Harrison, Hope M. «The Berlin Wall after Fifty Years: Introduction». *German Politics & Society* 29, nr. 2 (99) (2011): 1–7. <http://www.jstor.org/stable/23744556>.

Hastings, Max. *Abyss: The Cuban Missile Crisis 1962*. London: William Collins, 2022.

Henriksen, Vera, og Svein Duvsete. *Luftforsvarets historie*. Oslo: Aschehoug, 1994.

Justis- og politidepartementet. «Kontrollen med ‘de hemmelige tjenester’». Norges Offentlige Utredninger. NOU 1994: 4. Oslo, 7. februar 1994.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/6d289e9e0cfe443f89d0a44de1f33847/no/pdfa/nou199419940004000dddpdfa.pdf>.

«Kennan and Containment», Office of the Historian, US State Department
(<https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan>, lest 26. mai 2022

Lange, Halvard M. *Norges vei til NATO*. Mini-Pax. Oslo: Pax Forlag A/S, 1966.
<https://www.nb.no/items/b75aa560ab57ee61073b9fad1481bada>.

Leraand, Dag: *brigade* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 19. mai 2023 fra <https://snl.no/brigade>

Leraand, Dag: *divisjon - militærvesen* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 19. mai 2023 fra [https://snl.no/divisjon - milit%C3%A6rvesen](https://snl.no/divisjon_-_milit%C3%A6rvesen)

Leraand, Dag: *oppholdende strid* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 19. mai 2023 fra https://snl.no/oppholdende_strid

Lundbo, Sten: COCOM i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 13. november 2022 fra <http://snl.no/COCOM>

Mikoyan, S. A., og Svetlana Savranskaya. *The Soviet Cuban Missile Crisis: Castro, Mikoyan, Kennedy, Khrushchev, and the missiles of November*. Washington, D.C.: Stanford, California: Woodrow Wilson Center Press; Stanford University Press, 2012.

Mærli, Morten Bremer. *Atomvåpen: det du ikke vet, det du ikke vil vite*. Oslo: Pax forlag, 2009.

National Museum of the United States Air Force. «SA-2 Surface-to-Air Missile». United States Air Force. Åpnet 26. mai 2022. <https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Museum-Exhibits/Fact-Sheets/Display/Article/196037/sa-2-surface-to-air-missile/>

NATO. «The North Atlantic Treaty». NATO. Åpnet 5. september 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm.

Njølstad, Olav. *Cubakrisen 1962*. Forsvarsstudier (Oslo: 1987-2006: trykt utg.) 2/1993. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1993. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007120500043.

Njølstad, Olav. *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvesprengningene, 1955-63*. Forsvarsstudier (Oslo: 1987-2006: trykt utg.) 3/1996. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1996. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008061704045.

Norges Rederiforbund i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 2. februar 2023 fra http://snl.no/Norges_Rederiforbund

Olstad, Finn. *Einar Gerhardsen: en politisk biografi*. Norbok. Oslo: Universitetsforlaget, 1999. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010080308018.

- Olstad, Finn. *Den lange oppturen: norsk historie 1945-2015. Norbok*. Oslo: Dreyers forlag, 2020. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021120948558.
- Pharo, Helge Ø, og Knut Einar Eriksen. «Norsk sikkerhetspolitikk som etterkrigshistorisk forskningsfelt». LOS-senter Notat. Bergen: LOS-senteret, 14. mai 1992. <https://www.nb.no/items/5721af6cc056d6784a1e21466ddc92de?page=99>.
- «Regjeringens sikkerhetsutvalg», Statsministerens kontor. «Om r-konferanser». regjeringen.no, 25. januar 2022. Åpnet 16. mars 2023. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/om-rkonf/id2470121/>.
- Riste, Olav. *Norway's Foreign Relations: A History*. [New ed.]. Oslo: Universitetsforlaget, 2005.
- Riste, Olav, og Arnfinn Moland. «Strengt hemmelig»: norsk etterretningsteneste 1945-1970. *Norbok*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Savranskaya, Svetlana V. «New Sources on the Role of Soviet Submarines in the Cuban Missile Crisis». *Journal of Strategic Studies* 28, nr. 2 (april 2005): 233–59. Åpnet 16. mars 2023. <https://doi.org/10.1080/01402390500088312>.
- Skogrand, Kjetil. *Alliert i krig og fred: 1940-1970*. Norsk forsvarshistorie 4. Bergen: Eide, 2004.
- Skre, Arnhild. *Kald krigs kviskring: barndom under den kalde krigen*. Oslo: Samlaget, 2017.
- Store Norske Leksikon, «Forsvarsrådet». Åpnet 16. mars 2023. <https://snl.no/Forsvarsr%C3%A5det>
- St.Prp. nr. 1 (1962-63) Statsbudsjettet for budsjett-terminen 1963, romertallsside VI. Stortinget. Åpnet 16. mars 2023. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1962-63&paid=1&wid=a&psid=DIVL449&pgid=a_0034
- Synstnes, Hans Morten. «Siste avgang til Cuba: Lagnaden til norsk skipsfart på Cuba, 1962-1964». Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1996.
- Tamnes, Rolf. «Ettpartistat, småstat og særinteresser: Tre skoler i norsk sikkerhetspolitikk». *Nytt Norsk Tidsskrift* 3, nr. 3 (1986): 42–64.

Tamnes, Rolf. *Oljealder: 1965-1995*. Norsk utenrikspolitikk historie 6. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Tamnes, Rolf. «Småstatsrealisme i 70 år». *Internasjonal Politikk* 77, nr. 1 (2019): 49–59.

Terjesen, Bjørn, Tom Kristiansen, og Roald Gjelsten. *Sjøforsvaret i krig og fred: langs kysten og på havet gjennom 200 år*. Bergen: Fagbokforlaget, 2010.

Wilson, Jim. *Launch pad UK: Britain and the Cuban Missile Crisis*. Yorkshire: Pen & Sword Aviation, 2016.

Aviser og kringkasting

Aftenposten, «Lange: Cuba i første rekke USA's problem», *Aftenposten* (Oslo), 25. september 1962, <https://www.nb.no/items/d679214bb9cbe22ca1b4db4bcf3d9c35>

Aftenposten, «Kennedys tale er overrakt Norges utenriksminister», *Aftenposten*, 23. oktober 1962, <https://www.nb.no/items/87df1f19084a90a419e66d1f085662eb?page=0>

Aftenposten, «Kubansk atomangrep vil bli besvart med et motangrep mot Sovjet», *Aftenposten* (Oslo), 23. oktober 1962, <https://www.nb.no/items/87df1f19084a90a419e66d1f085662eb?page=0>

Aftenposten, «USA til full blokade av Cuba», *Aftenposten* (Oslo), 23. oktober 1962, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19621023_103_489_1

Arbeiderbladet, «Sovjets rakettbaser på Cuba en trusel mot verdensfreden». *Arbeiderbladet* (Oslo), 23. oktober 1962 https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_arbeiderbladetoslo_null_null_19621023_77_246_1.

Aftenposten, «Gerhardsen: Nesten utrolig lykkelig slutt.» *Aftenposten* (Oslo), 29. oktober 1962, <https://www.nb.no/items/00bd317aa40441675f9d1f34bbafe7c0?page=0>

Aftenposten, «Sovjet fjernet i helgen de siste av sine 42 raketter på Cuba.» *Aftenposten* (Oslo), 12. november 1962, <https://www.nb.no/items/9bded557b39229488ada8e0794b882ac?page=5>

Firda Folkeblad, «Myrke skyer over verda.» *Firda* (Kinn), 25. oktober 1962. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_firdafolkeblad_null_null_19621025_57_82_1.

Fremover, «Norge tilfreds med at Cuba-saken skal opp for sikkerhetsrådet». *Fremover* (Narvik), 24. oktober 1962. <https://www.nb.no/items/e252dda46c1d793c75b3dfd39058f10c>

Friheten, «USA bringer verden til randen av krig.» *Friheten*, Oslo, 23. oktober 1962, <https://www.nb.no/items/eaba612576e861e7d763c8c9a8ac51cd?page=0>

Norsk Rikskringkasting, «Filmavisen 1. november 1962.» *Norsk Rikskringkasting* (Oslo), 1. november 1962, <https://tv.nrk.no/serie/filmavisen/1962/FMAA62004474/avspiller>

Sarpsborg Arbeiderblad, «Utenriksminister Lange ble overrakt talen i natt» *Sarpsborg Arbeiderblad* (Sarpsborg), 23. oktober 1962 <https://www.nb.no/items/b4919d076abbe39f1aa2c5d750613a44>

Verdens Gang, «Verden er i høyspenning i dag etter CUBA-blokaden», *Verdens Gang* (Oslo), 23. oktober 1962, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19621023_18_246_1